

ESKİŞEHİR YEREL BASININDA “MÜLTECİLER” VE “SURIYELİLER”¹

Filiz GÖKTUNA YAYLACI²

ÖZ

Küresel ölçekte kitlesel göçlerin ve sığınma hareketlerinin yaşandığı günümüzde Türkiye çok sayıda mülteciye ev sahipliği yapmaktadır. Eskişehir de Suriye’ye sınır olan illere ve büyük şehirlere göre daha az Suriyeliye ev sahipliği yapmakla birlikte uydu kentlerden biri olduğu için ev sahipliği yaptığı şartlı mülteci sayısı her geçen gün artmaktadır. Mültecilerin ve Suriyelilerin şehrin toplumsal yaşamında daha çok yer almaya başlaması, ev sahibi toplum ile mülteciler ve Suriyeliler arasındaki etkileşimi gündeme taşımıştır. Ev sahibi toplumun mülteciler ve Suriyelilerle ilgili algılarının biçimlenmesinde medyanın önemli bir yeri vardır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı Suriyelilerin ve şartlı mültecilerin Eskişehir yerel basınında nasıl temsil edildiklerini irdelemektir. Çalışmada 2000-2016 dönemdeki haberlerin analizi yapılmıştır. Bulgulara göre Eskişehir’deki yerel gazetelerin konuyu ele alış biçimleri ve yoğunlukları farklılık göstermektedir. Eskişehir’de artan Suriyeli sayısına paralel olarak haber sayısında da artış söz konusudur. Gazetelerin Suriyelilere ilişkin haberlerde daha olumsuz bir bakışa sahip oldukları, şartlı mülteciler ve özellikle Suriyelilerle ilgili haberlerin makro düzeydeki siyasi tartışmaları güçlü bir biçimde yansıttığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Suriyeli, Mülteci, Yerel Basın, Eskişehir, Sığınmacı

¹ Bu makale, 1-3 Aralık 2016’da ODTÜ’de gerçekleştirilen VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi’nde aynı başlıkla yer alan sözel bildiri sunumunun geliştirilmesiyle oluşturulmuştur.

² Yard. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

“REFUGEES” AND “SYRIANS” IN ESKİSEHIR LOCAL PRESS

ABSTRACT

At a time of global mass migration and refugee mobilization around the world today, Turkey hosts millions of them. Though it is low compared to the number of refugees hosted by other provinces and metropolis cities bordering Syria, the number of conditional Syrian refugees hosted by Eskişehir, a central province of Turkey, has continually increased in recent years. Syrian refugees becoming more and more visible in Eskişehir’s social life put the spotlight on the relationship between the host society and Syrian refugees. Media and press outlets play a significant role in the formation of any host society’s perceptions concerning refugees. In this context, this study delves into the way Syrian and other refugees are represented in the local press. In the study, news in the local press between 2000 and 2016 were analyzed. According to the findings, the coverage and the frequency of refugee topic differ among various local newspapers but some common patterns are observed. An overwhelming majority of local papers hold negative views of Syrian refugees, with their coverage of refugees and particularly Syrian ones strongly reflecting macro-level political debates.

Keywords: Syrians, Asylum Seeker, Local Press, Eskişehir, Refugee

GİRİŞ

Günümüz dünyası küresel ölçekte kitlesel göçlere ve sığınma hareketlerine tanıklık ederken II. Dünya Savaşı'ndan sonraki en büyük mülteci akımının yaşandığı da bilinmektedir. Bu durum ülkelerin göç bağlamındaki konumlarında köklü değişimlere yol açmaktadır. Türkiye, uzun bir dönem uluslararası göç rejiminde daha çok *göçe kaynaklık eden ülke* konumunda yer almıştır. Ancak 1980'lerde başlayan ve son 30 yılda gittikçe artan yakın bölgedeki siyasi çalkantılar, iç savaşlar ve ekonomik yeniden yapılanmalar, Türkiye'nin konumunu da değiştirip çok boyutlu ve çok katmanlı bir göç sürecine dâhil etmiştir. İçduygu ve Aksel'in (2012: 20) vurguladığı üzere Afganistan'ın Sovyet Rusya tarafından işgali, İran'daki rejim değişikliği, Irak'taki Saddam Hüseyin rejiminin Orta Doğu'da yol açtığı hukuki kargaşa ve savaşlar, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki komünist rejimin çöküşü ve küreselleşme sürecinin yoğunlaşması gibi etkenler Türkiye'de farklı göçmen kategorilerini içeren karmaşık bir göç sistemi ortaya çıkarmıştır. Bu ortamda Türkiye'ye yönelik düzensiz göç de sürekli artış göstermiştir.

Türkiye bağlamında farklı göçmen kategorileri hukuksal, siyasal ya da toplumsal açıdan da farklı düzenleme ve anlayışlara muhatap olabilmektedir. Türkiye, 1951 yılında imzalamış olduğu Cenevre sözleşmesini, birinci maddesindeki mekân bakımından öngörülen seçme hakkını kullanarak *Coğrafi Kısıtlama* ile kabul etmiştir. Buna göre Türkiye yalnızca Avrupa ülkelerinden gelenleri mülteci olarak, Avrupa dışından gelerek üçüncü bir ülkeye gitmek üzere Türkiye'den koruma talebinde bulunanları ise şartlı mülteci olarak kabul etmektedir (GİGM, 2016). Türkiye coğrafi konumu nedeniyle şartlı mülteciler için transit bir ülke niteliğindedir. 2011 yılında başlayan Suriye İç Savaşı'nın sonucu olarak kitlesel göç akımına muhatap olan Türkiye'nin hedef ülke niteliği daha da belirginleşmiştir. Acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırları geçen ve haklarında bireysel olarak uluslararası koruma statüsü belirleme işlemi yapılmayan yabancılara ise geçici koruma statüsü verilmiştir. Suriye'nin sınır komşularından birisi olan ve başlangıçta açık kapı politikası uygulayan Türkiye, sınır geçişlerini giderek

daha fazla sınırlandırmış olmakla birlikte günümüzde yaklaşık 3 milyon Suriyeliye geçici koruma statüsü ile ev sahipliği yapmaktadır.

Giderek daha belirgin şekilde bir göç ülkesi niteliği kazanan Türkiye’de Suriyeli sığınmacıların çok sayıda kentin yaşamında giderek daha kalıcı bir biçimde yer edinmesi sığınmacılarla yerli halk arasındaki ilişkileri güncel tartışmaların konusu haline getirmiştir. Söz konusu tartışmalara yön veren anlayışlar büyük ölçüde medya tarafından biçimlendirilmektedir. Kamuoyunun söylemleri üzerinde önemli bir etkisi olan medya örneğin, önyargıların egemen söylem çerçevesinde toplumsal olarak kazanılmasında rol oynamaktadır (Van Dijk, 2005; Van Dijk, 1993b). Bireyler medyadaki aktarımları olduğu gibi almasalar da medya dünyada ne olup bittiğine ilişkin kamuoyu algılarının biçimlenmesinde anahtar bir role sahiptir (Happer ve Philo, 2013). McCombs ve Shaw’ın (1993) belirttiği gibi medyanın gündemi insanların düşüncelerinde fark yaratmakta, politik gündem ile etkileşim halinde kamuoyunu etkilemektedir. Haberler toplumsal olarak inşa edilmektedir (aktaran De Swert vd., 2015). Bu çerçevede medyanın ve özelde gazetelerin genel olarak mülteciler ve özelde Suriyelilere ilişkin algıların yansıtılmasında ve inşa edilmesinde önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Politikacılar, göçmenler ya da sığınmacılar hakkında ölçsüz ve kimi zaman ırkçı olarak görülebilecek bir dil kullanırken, gazeteler göçmenleri tehlike ve afet olarak gören bu görüşleri yayma işlevi de görmektedir (Catto vd., 2010). Dolayısıyla medya organlarındaki göçmen ya da sığınmacı temsillerinin incelenmesi ev sahibi toplum ve yeni gelenler arasındaki etkileşimi çözümlmek bakımından oldukça önemlidir. Modern toplumlarda toplumsal temsillerin temel kaynağı olan medya organlarındaki bu temsillerin gazetelerdeki içeriklerin analizleri yoluyla incelenmesi mümkündür (Washer, 2004, 2006a, 2006b aktaran Catto vd., 2010). Göçmenler, sığınmacılar, mülteciler ve çeşitli etnik azınlıklar hakkında eleştirel söylem analizi çalışmaları modern toplumlarda büyük ilgi çekmektedir (Khosravini, 2009) çünkü mültecilerin, gittikleri ülkelerde bir *sorun* olarak algılanması yaygın bir durumdur. Bu algının kitleler tarafından benimsenmesi medyatik temsillerle de yakından ilişkilidir (Göker ve Keskin, 2015: 254). Bu çalışma özelinde söylenecek olursa medyadaki temsillerin Eskişehir ili yerel gazeteleri örneğinde

incelenmesi, mültecilere ve Suriyelilere ilişkin algıları yerel düzeyde anlayabilmek açısından da işlevsel olacaktır. Aynı zamanda bu gazeteler üzerinde yapılacak araştırmaların, sosyolojik yaklaşımlar açısından yerel gazetelerin ne tür işlev gördüklerinin belirlenmesi açısından önem taşıdığı (Erkılıç, 2007) söylenebilir.

HEDEF ŞEHİR ESKİŞEHİR

Eskişehir'in en fazla şartlı mülteciye ev sahipliği yapan ilk iki uydu kentten birisi olduğu ifade edilmektedir³. Kimi zaman Kayseri kimi zaman Eskişehir bir iki fark sayıyla birinci sırayı paylaşmaktadırlar. Eskişehir'de 2016 yılı itibariyle yaklaşık 10.000 şartlı mülteci bulunmaktadır. Kotası dolduğu için artık yeni yerleştirme yapılmamakta ancak istisnai durumlara açık bir kontenjan söz konusudur. İstisnai durumlar daha çok refakatçisi olmayan kadın ve çocuklar ya da LGBTİ (lezbiyen, gay, biseksüel, transgender ve interseks) gruplara yöneliktir. Eskişehir'de en yoğun mülteci grubu sırasıyla Irak, İran, Afganistan, Burundi ve diğer Afrika ülkelerinden gelenlerdir. Daha önce Irak'taki işgalden Suriye'ye sığınan Iraklılar da Suriye'deki iç savaşın ardından orayı terk edip Türkiye'ye sığındıkları için Eskişehir'deki Iraklı sayısı daha çok artmıştır.

16 Şubat 2017 tarihi itibarı ile Türkiye'de 2.910.281 Suriyeli bulunmaktadır (GİGM,2017). Eskişehir'de bulunan Suriyelilerin sayısı ise 2.262'dir. Bu sayı Eskişehir nüfusunun (844.842) yaklaşık % 0,27'sini oluşturmaktadır. Eskişehir'e ilk Suriyeli girişi 2012 yıllı başlarına rastlar. Bazı Çerkes kökenli Suriyeli aileler yine Eskişehir'deki Çerkes köylerine yerleştirilmiş ve tarımla uğraşmaları konusunda desteklenmişlerdir. Başlangıçta köylere yerleştirilen sınırlı sayıdaki Suriyeli, yerini kent merkezi de dâhil olmak üzere daha kapsamlı bir dağılıma bırakmıştır. Eskişehir'deki tüm şartlı mülteciler 99 ile başlayan kimlik numarasına sahiptirler. Türk vatandaşları gibi, diledikleri hastanede muayene olabilmekte, gerekli katılım payları ve ilaç katılım paylarını ödeyerek ilaçlarını temin edebilmektedirler. Suriyelilerin ise

³ Eskişehir'deki mültecilerle ilgili olarak bu bölümde verilen tüm bilgiler yerel kaynaklardan ve ilgili STK temsilcilerinden şifahi olarak elde edilmiştir.

muayene ve ilaç konusunda herhangi bir katılım payı ödeme zorunluluğu bulunmamaktadır. Aynı zamanda anaokulundan üniversiteye kadar eğitim sürecine dâhil olabilmektedirler. Bir STK görevlisinin yaklaşık 10 yıllık saha deneyimine dayalı olarak verdiği bilgilere göre suça karışan şartlı mülteci yok denilecek kadar azdır. Suç olaylarında mağdur olan ve zorla suça itilen kişilerin varlığı daha dikkat çekicidir. Suriyelilere geçici koruma statüsü verildiğinden diğer mülteci gruplara göre daha avantajlı oldukları söylenebilir. Eskişehir’de Birleşmiş Milletler ile işbirliği içinde çalışan bir STK’ya ayda ortalama 1700 civarında kişi danışırken, Suriyelilerde bu sayı 3-5 kişi düzeyindedir.

Şartlı mültecilerin ve Suriyelilerin Eskişehir’in toplumsal yaşamında daha çok yer almaya başlaması, ev sahibi toplum ile bu gruplar arasındaki etkileşimi gündeme taşımıştır. Eskişehir halkının şartlı mülteciler ve Suriyelilere ilişkin düşünceleri ve algılarının tespiti söz konusu göçmenler ile Eskişehir halkı arasındaki uyum ve sağlıklı ilişkilerin kurulması açısından oldukça önemlidir. Diğer kent basın kuruluşlarıyla karşılaştırıldığında görece yüksek olan baskı sayısı nedeniyle Eskişehir yerel basımının (Birsen, 2011: 141) konu edinilmesinin önemi anlaşılabilir.

YÖNTEM

Bu araştırmanın temel amacı şartlı mülteciler ve Suriyelilerin Eskişehir’deki yerel gazetelerde temsil edilmişlerini değerlendirebilmektir. Bu amaç doğrultusunda nitel bir çalışma olarak desenlenen araştırmada seçilen gazetelerdeki haberler içerik analizi ve eleştirel söylem analizi yaklaşımı ile incelenmiştir. Van Dijk’in (2001 aktaran Khosraviniç, 2009) belirttiği üzere eleştirel söylem analizi, bir söylem analizi yaklaşımı olarak, söylemin sadece ideolojilerin taşıyıcısı ve içericisi değil fakat bizatihi toplumsal bir eylem olduğu düşüncesinden hareketle dilin kullanımına ilişkin sosyo-politik bağlamdaki yorumlarla biçimlenmektedir. Eleştirel söylem analizi eleştirel bir bakış açısıyla söylemlerin çözümlendiği, sıklıkla iktidar, ideoloji ve egemenlik gibi kuramsal kavramlara odaklanan akademik bir hareket niteliğindedir (Khosraviniç, 2009; Baker, vd., 2008: 273). Bu doğrultuda gazetelerdeki haberlerin yıllara ve gazetelere

göre sayılarındaki değişimlerin yanında haberlerde kullanılan dil ve şartlı mülteciler ile Suriyelilerin temsil edilmişlerine ilişkin bakışlar incelenmiştir.

Araştırmanın çalışma grubunu, ilk aşamada şartlı mülteciler ve Suriyeliler için hedef kent konumundaki Eskişehir yerel basımından, online internet erişime açık gazeteler oluşturmuştur. Bu bağlamda Anadolu Gazetesi, İki Eylül Gazetesi, İstikbal Gazetesi, Yeni Gün Gazetesi, Şehir Gazetesi ve Son Haber Eskişehir’in Sesi olmak üzere altı gazete çalışma grubunda yer almıştır. Bunların dışında online arşivlerine erişilemeyen Milli İrade ve online erişimi yalnızca 2016 ile sınırlı olan Sakarya Gazetesi çalışma kapsamı dışında kalmıştır. Ancak Eskişehir’in baskı sayısı en yüksek gazetesi olan Sakarya Gazetesi’nin çalışma kapsamı dışında kalmış olması, tüm gazetelerin online erişilebilir arşivlerinin farklı yılları kapsamı gibi etkenlerin yol açtığı sınırlılıkları aşmak üzere farklı bir yol izlenmiş ve gazetelere PrNet programı kullanılarak ulaşılmıştır. Böylece Eskişehir’deki tüm yerel gazetelerin 2000-2016 dönemini kapsayan arşiv taraması yapılarak ilgili haberlerin tamamına ulaşılmıştır. PrNet programında Eskişehir’deki yerel gazetelerde “Mülteci” ve “Suriyeli” anahtar kavramlarıyla ayrı ayrı haber taraması yapılmıştır. *Mülteci* ve *Suriyeli* anahtar kavramlarıyla yapılan arşiv taramasında haberlerine ulaşılan gazeteler (Çizelge 1) şunlardır: Anadolu, İki Eylül, Son Haber, Yeni Gün, Sakarya, Milli İrade, İstikbal ve Şehir Gazetesi.

2000-2016 dönemi şartlı mülteci ve Suriyeli konulu haberler incelenme kapsamına alınmış olsa da 2000-2006 döneminde hiç haber olmaması, 2006-2011 döneminde ise çok az haber olması nedeni ile Suriyelilerin Türkiye’ye giriş yaptığı ilk tarih 29 Nisan 2011 esas alınarak 2011-2016 dönemine odaklanılmıştır. Gazetelerden elde edilen haberler, yıllara göre sayısal değişim, haberlerin konuları ve kullandıkları söylem açısından incelenerek belirgin özelliklerini yansıtacak temalar saptanmıştır. Söz konusu temalar daha sonra beş temel kategori oluşturacak biçimde sınıflandırılmış, haberlerin bu kategorilere dağılımlarına dayalı olarak genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Çizelge 1. Çalışma Grubundaki Gazeteler

Gazete	Künye ve Tanıtım	Baskı
Anadolu	ESGROUP Gazetecilik Matbaacılık Organizasyon Reklam Turizm İnşaat “Halkın Sesi Bölgenin Gazetesi”	2800
İki Eylül	Çınar Yayıncılık İletişim Sanayi Ticaret “Eskişehir İçin Biz Demokrasinin Yanındayız”	2500
İstikbal	Uğur Ofset Matbaacılık Gazetecilik “Lider Gazete Eskişehir’in Sesi”	2000
Sakarya	Sakarya Gazetecilik “69 Yıllık Güven”	7500
Son Haber	“Eskişehir’in Sesi”	3000
Şehir	Şehir Basın Yayın Gazete Matbaa Reklam İnşaat “Eskişehir’de Haberin Adresi”	3000
Yeni Gün	A-Sinerji Ajans Medya Matbaacılık “Güne Yeni Günle Başlayın”	1250
Milli İrade	Karaca Gazetecilik ve Matbaacılık “Yazılmayanları Yazan Gazete”	1750

BULGULAR

Araştırmanın bulguları, haberlerin gazetelere ve yıllara göre dağılımı, haberlerin konuları açısından temalara göre dağılımı ve haberlerde kullanılan olumsuz söylem başlıklarıyla ifade edilmiştir.

Haberlerin Gazetelere ve Yıllara Göre Dağılımı

Çizelge 2 ve Çizelge 3’te Mülteci ve Suriyeli haberlerinin gazetelerdeki sayılarının yıllara göre dağılımının detayları verilmiştir. Çizelge 2’deki verilere göre *mülteci* anahtar kelimesiyle ilgili haberlerin en çok Sakarya Gazetesi’nde (297 haber) yer aldığı, yıllara göre ise en fazla 2016 yılında (334 haber) yayımlanmış olduğu saptanmıştır. Çizelge 3 incelendiğinde ise *Suriyeli* anahtar kelimesiyle ulaşılan haberlerin yine en çok Sakarya Gazetesi’nde (371 haber) yer aldığı görülmektedir. En fazla haber yine 2016 yılında (326 haber) yayımlanmıştır.

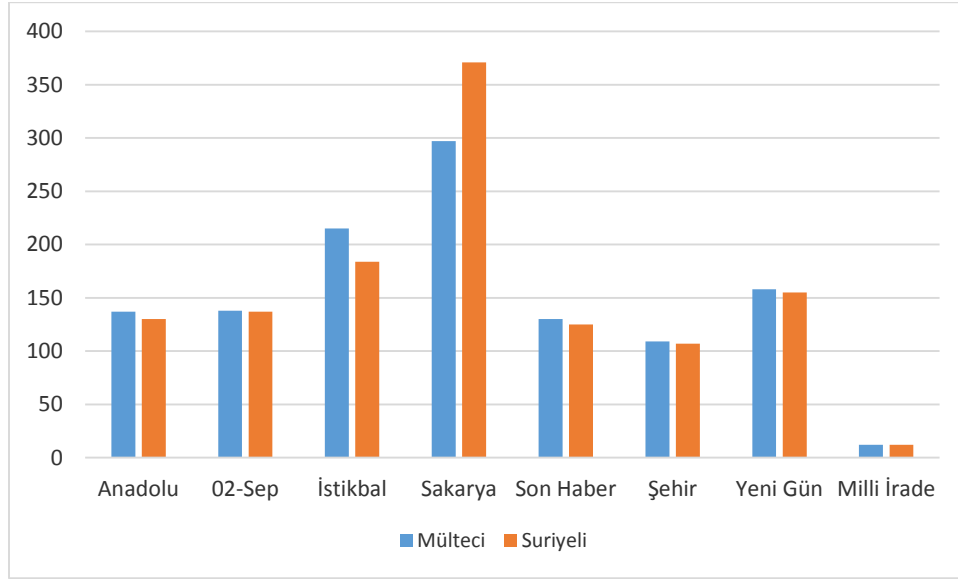
Çizelge 2. Mülteci Haberlerinin Gazeteler ve Yıllara Göre Dağılımı

Gazeteler Mülteci	Tiraj	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Toplam
Anadolu	2800	6	8	24	15	22	62	137
İki Eylül	2500	13	2	16	26	28	53	138
İstikbal	2000	14	5	30	63	42	61	215
Sakarya	7500	1	15	57	84	97	43	297
Son Haber	3000	-	4	25	26	22	53	130
Şehir	3000	-	3	20	44	42	-	109
Yeni Gün	1250	5	12	31	23	25	62	158
Milli İrade	1750	-	8	4	-	-	-	12
Yıllar Toplam		39	57	207	281	278	334	1160

Çizelge 3. Suriyeli Haberlerinin Gazeteler ve Yıllara Göre Dağılımı

Gazeteler	Tiraj	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Toplam
Anadolu	2800	2	10	25	9	22	62	130
İki Eylül	2500	-	2	16	29	30	60	137
İstikbal	2000	2	5	30	40	47	60	184
Sakarya	7500	2	71	57	106	94	41	371
Son Haber	3000	-	4	25	30	14	52	125
Şehir	3000	-	-	20	37	46	4	107
Yeni Gün	1250	5	19	31	26	27	47	155
Milli İrade	1750	-	8	4	-	-	-	12
Yıllar Toplam		11	119	208	277	280	326	1185

Eskişehir yerel gazetelerindeki mülteci ve Suriyeli haberlerinin sayılarına ilişkin veriler (Grafik 1) incelendiğinde en çok haberin, baskı sayısı en fazla gazete durumunda olan Sakarya Gazetesi’nde yayımlandığı görülmektedir. Anadolu, İki Eylül, İstikbal, Son Haber ve Şehir gazetelerinin baskı sayıları da mülteci/Suriyeli haberlerinin sayıları da birbirine oldukça yakındır. Diğerlerine göre oldukça düşük bir baskı sayısına sahip olan Yeni Gün ve Milli İrade Gazetelerinde yayımlanan haberlere bakıldığında, Milli İrade’de oldukça az haber yapıldığı ancak baskı sayısının düşüklüğüne oranla Yeni Gün Gazetesi’nde kayda değer sayıda mülteci ve Suriyeli haberi yapıldığı görülmektedir.

Grafik 1. Gazetelerin ‘Mülteci’ ve ‘Suriyeli’ Haber Sayıları

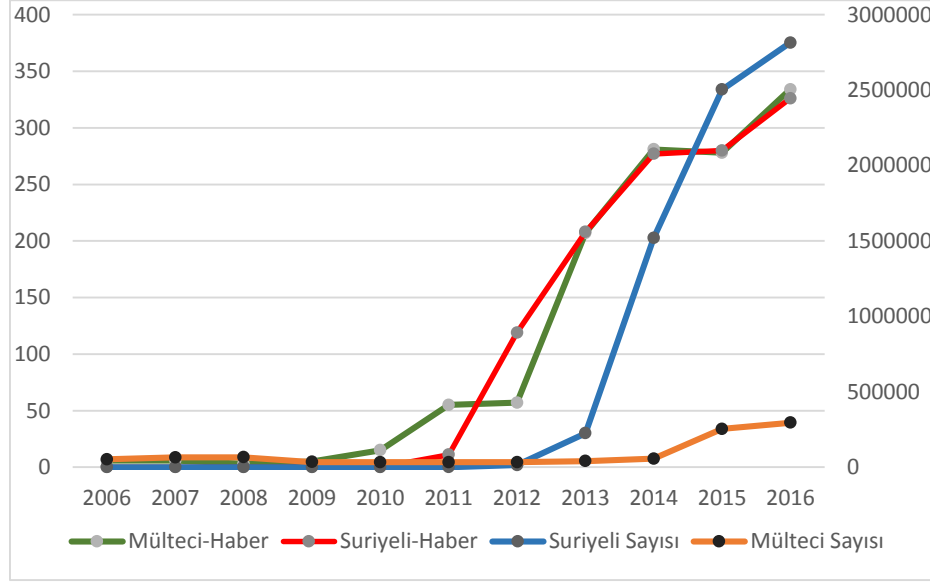
Haberlerin yıllara göre dağılımına ilişkin bulgulara bakıldığında (Çizelge 4) 2006 ve 2007’de Eskişehir ile doğrudan ilgili olmayan ve daha çok BM kanallı uluslararası mültecilerle ilişkili 6’şar haberin yayımlandığı görülmektedir. 2008 yılında ise sadece 3 mülteci haberi vardır. İstikbal Gazetesi’ndeki (15.11.2008) “İrakil mülteciyi adeta doğradılar” başlıklı haberde Eskişehir’de yardım almak için ilgili vakfın önüne giden İrakil bir mültecinin bıçaklanarak hastaneye kaldırılması olayı haberleştirilmiştir. 17.06.2008 tarihli “Tır Dolusu Resim Mültecileri Anlatıyor” başlıklı haberde de yine Eskişehir’de Uluslararası Af örgütü, BBMYK, Bersan Global Lojistik ve Mikoda desteği ile açılan ve mültecilerin yaşadığı drama dikkat çeken resim sergisi konu edilmiştir. İstikbal Gazetesi’nde (29.03.2008) yayımlanan bir başka haberde kullanılmayan ilaçların toplanarak ihtiyaç sahiplerine ve mültecilerden ihtiyacı olup alamayanlara dağıtımını hedefleyen bir kampanyadan söz edilmektedir. 2008 yılındaki 3 haberin de Eskişehir’deki mültecilerle ilgili olması dikkat çekmektedir. 2009 yılında 5, 2010 yılında yine ulusal ve uluslararası mültecilerle ilgili 15 haber söz konusudur. Bu haberlerden sadece ikisi Eskişehir’deki şartlı mültecilerle ilgilidir. Anadolu Gazetesi’ndeki (25.12.2010) *Eskişehir’de 950 kişi barınıyor* başlıklı haber bu bağlamda örnek olarak verilebilir.

Çizelge 4. Yıllara Göre Mülteci ve Suriyeli Haberleri ve Türkiye’ye Gelen Mülteci ve Suriyeli Sayıları

	Suriyeli Sayısı ^a	Mülteci Sayısı ^a	Mülteci Haber	Suriyeli Haber
2006	-	51.983	-	6
2007	-	64.290	-	6
2008	-	65.737	-	3
2009	-	34.345	-	5
2010	-	32.667	-	15
2011	225	32.672	11	55
2012	14.327	32.906	119	57
2013	224.655	40.058	208	207
2014	151.9226	56.703	277	281
2015	250.3549	253.952	280	278
2016	2.814.631	295.401	326	334

a. **Kaynak:** Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM, 2017) ve UNHCR Türkiye (2017). Mülteci sayıları 2006-2011 arasında GİGM’nün yakalanan düzensiz göçmen sayılarını, 2012-2016 arasında ise UNHCR Türkiye’nin uluslararası koruma sayılarını yansıtmaktadır.

Mülteci ve Suriyeli anahtar kelimeleriyle araması yapılan haberlerin yıllara göre değişim seyri (Grafik 2) Türkiye’deki şartlı mülteci ve Suriyeli sayısına koşut bir biçimde artış göstermiştir. 30 Nisan 2011 ilk Suriyeli kafilenin Türkiye’ye giriş tarihidir ve 2011 yılından itibaren haberler dramatik bir biçimde artış göstermiştir. İncelenen gazetelerdeki mülteci ve Suriyeli haberlerinin sayılarındaki artış seyrinin Türkiye’ye giriş yapan şartlı mültecilerden çok büyük oranda Suriyelilerin sayısının artışından etkilendiği söylenebilir. 2011 yılında 55 haber yayımlanmıştır. Bu haberlerin yarısından fazlası 30 Nisan sonrasında aittir. Bununla birlikte 2011 yılındaki mülteci haberleri de Eskişehir’deki şartlı mültecilerden ya da Suriyelilerden çok tarihsel olaylarla ve Somali ya da Afrika’nın diğer ülkelerindeki mülteci kampları ile ilişkilidir. 2011 yılından itibaren çok daha yoğun haber yapılmıştır ve Eskişehir özelindeki şartlı mülteci ve Suriyeli haberleri de daha fazla görülmeye başlanmıştır. Şartlı mültecilerin Eskişehir’deki varlıkları Suriyelilerin gelişiyi belirginleştikçe gazete yazılarında da *kimdir bu mülteciler? Sayıları nedir? Nerelerden gelirler? Nasıl geçinirler?* gibi sorulara odaklanan köşe yazılarına rastlanmaya başlanmıştır.

Grafik 2. Türkiye’ye Gelen Mülteci ve Suriyeli Sayıları ile Mülteci ve Suriyeli Haberlerinin Yıllara Göre Artış Seyri

Haberlerin İlgili Oldukları Temalar

Mülteci ve *Suriyeli* anahtar kelimeleriyle ulaşılan haberler içerikleri ve söylemleri bakımından incelenmiş; belirgin nitelikleri göçmen ya da sığınmacıların medyadaki temsillerine ilişkin çalışmalardan (Van Dijk, 2000, Khosravini, 2009, Davis ve Sosnovskaya, 2009, Catto vd.,2010) yola çıkılarak yazar tarafından geliştirilen çeşitli temalarla ifade edilmiştir. Söz konusu temalar beş kategoride sınıflandırılarak haber sayılarının bu kategorilere dağılımı irdelenmiştir (Çizelge 5). Buna göre, mülteci ve Suriyeli haberleri içerikleri, kullandıkları söylem ve yaklaşım tarzları açısından beş kategoride değerlendirilmiştir;

1-Ayrıcalık Sağlanan Mülteci/Suriyeli,

2-Sorun Yaratan Mülteci/Suriyeli,

3-Uluslararası Politikanın Konusu Mülteci/Suriyeli,

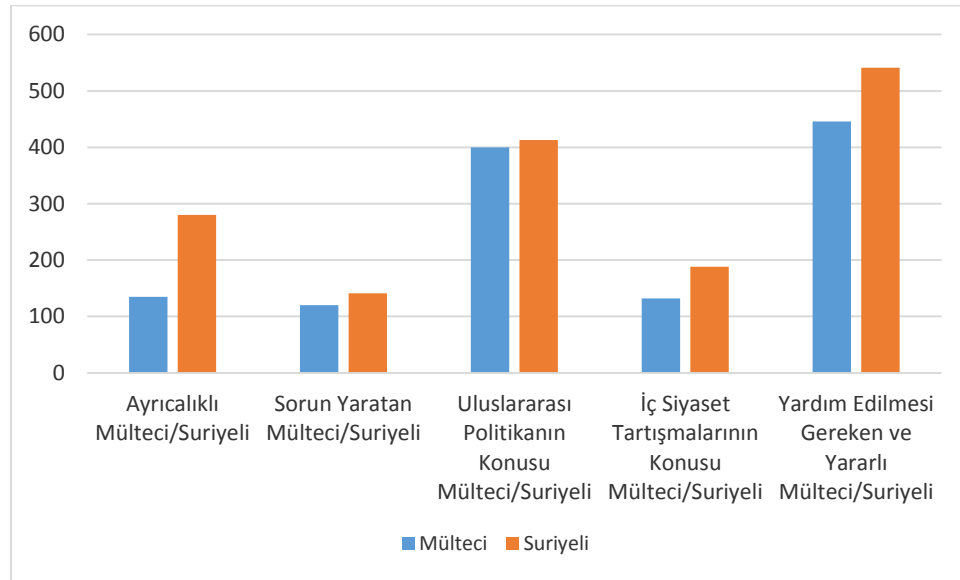
4-İç Siyaset Tartışmalarının Konusu Mülteci/Suriyeli,

5-Yardım Edilmesi Gereken (Mağdur) ve Yararlı Mülteci/Suriyeli

Haberlerin tamamında mülteciler ve Suriyelilere ilişkin yaklaşım değerlendirildiğinde, Yardım Edilmesi Gereken (Mağdur) ve Yararlı Mülteci/Suriyeli kategorisi dışında yer alan haberlerin genelde olumsuz bir yaklaşımı yansıttığı belirlenmiştir. Haberlerin bu kategorilere dağılımını gösteren Grafik 3 incelendiğinde en fazla haberin Yardım Edilmesi Gereken (Mağdur) ve Yararlı Mülteci/Suriyeli kategorisinde yer aldığı görülmektedir. İkinci sırada Uluslararası Politikanın Konusu Mülteci/Suriyeli kategorisindeki haberler gelirken haberlerin büyük kısmının mülteci ve Suriyelerle ilgili olarak olumsuz bir bakışı yansıtan kategorilerde yer aldığı görülmektedir.

Çizelge 5. Mülteci ve Suriyeli Haberlerinin İlgili Oldukları Temalar

Temalar	Mülteci	Suriyeli
Ayrıcalık Sağlanan Mülteci/Suriyeli	135	280
Sorun Yaratan Mülteci/Suriyeli	120	141
Uluslararası Politikanın Konusu Mülteci/Suriyeli	400	413
İç Siyaset Tartışmalarının Konusu Mülteci/Suriyeli	132	188
Yardım Edilmesi Gereken (Mağdur) ve Yararlı Mülteci/Suriyeli	446	541

Grafik 3. Mülteci ve Suriyeli Haberlerinin İlgili Oldukları Temalar

Ayrıcalık Sağlanan Mülteci/Suriyeli

Suriyelilere sağlanan ayrıcalıkların konu edildiği haberlerin ilginç örneklerinden biri dilencilere ilişkin haberlerdir. Dilenci haberleri 2015 yılında artış göstermiştir ancak bu haberlerin yarısının *Suriyeli dilenci* taklidi yapan Türk vatandaşlarına yönelik olması oldukça dikkat çekicidir. İstikbal Gazetesi’ndeki (28 Mart 2016) *Bunlar da Suriyeli Dilenciler* başlıklı haberde şehirde artan Suriyeli dilencilere ek olarak Suriyeli dilenciymiş gibi davranan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları konu edilmiştir;

...Kendilerini görüntülemek isteyen basın mensuplarından da kaçan sözde Suriyeli dilenciler, Türkçe küfrederek olay yerinden uzaklaştı. Çevrede bulunan vatandaşlar ve esnaf ise dilenen şüphelilerin hepsinin Türk vatandaşı olduğuna dikkat çekti. Suriyeli vatandaşlar gibi görününce vatandaşların daha fazla para verdiğini ve mecburen bu şekilde yazdıklarını belirten dilencinin şu sözleri şaşırttı: Bir ekmek parası için duruyoruz. Çocuklarımız aç. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Suriyelilere ev veriyor. Bize vermiyor. Biz de ev istiyoruz.

Yine İstikbal Gazetesi’nde çıkan diğer iki haberde benzer şekilde Suriyeliler ile kıyaslanan Türk vatandaşlarının eleştirel tutumları yansıtılmıştır. Suriyeliler Kadar Değerimiz Yok başlıklı haberde yerel bir siyasetçinin, Şanlıurfa’dan çalışmak için Eskişehir’e gelen ve çadırlarda yaşayan tarım işçilerini ziyaret ederek sorunlarını dinlediği anlatılırken işçilerin, yetkililerin kendileriyle ilgilenmediklerinden üzüntü duyduklarını belirttikleri ve Suriyeliler kadar bizlere hiç değer verilmiyor dedikleri aktarılmıştır. Benzer biçimde Son Haber Gazetesi’ndeki (10.05.2016), Suriyelilere var bize neden yok başlıklı haberde de Eskişehir’e gelen mevsimlik işçilerin zor şartlarda yaşamalarına isyan etmeleri ve Suriyeliler olsaydı onlara konteynırlar getirilirdi bize niye yok dedikleri aktarılmıştır.

İki Eylül Gazetesi’ndeki (22.12.2011) *Eskişehir’de Haraptar Örneği* başlıklı haberde bir beldede Belediyenin borcundan dolayı elektrik kesintisi ve buna bağlı olarak su kesintisi yaşandığı aktarılmıştır.

Haberde, *Somali’ye su götüren devlet belediyesinin suyunun akmasını sağlamıyor. Suriyeli mültecilere gösterilen ilgi (beldeden) esirgeniyor* ifadelerinin kullanılması dikkat çekicidir.

İki Eylül, Yenigün ve İstikbal (30.07.2016) gazetelerindeki *Alkol ile Gelen Cinnet, Maddi Sıkıntıları Cinnet Geçirtti, Kadının Yardım Çılgılığı* başlıklı haberlerde, Eskişehir’de bir kadının alkolün de etkisiyle cinnet geçirdiği ve mahalleyi ayağa kaldırdığı, Suriyelilere yapılan yardımların kendisine yapılmadığını ve Suriyelilere Türklerden daha fazla önem verildiğini söyleyen kadının, *biz bu ülkenin vatandaşı değil miyiz? Bize niye kimse yardım etmiyor, 500 lira için birbirimizi vuracak duruma geldik* dediği aktarılmıştır. 2016 yılında bu tarz kıyaslamalara dayalı ve Suriyelilere tanınan ayrıcalıklardan şikâyet haberlerinin daha çok dikkat çektiği söylenebilir. Anadolu Gazetesi’ndeki (13.07.2016) *Suriyelilere Değil Bizimkilere Yardım* başlıklı haberde bir belediye başkanının Suriyelilerden çok kendi vatandaşlarımızın yardıma ihtiyacı olduğunu ve onlara vatandaşlık verilmesinin son derece yanlış olduğuna ilişkin görüşleri aktarılmıştır. 2016 Temmuz ayında kamuoyunun gündemine gelen Suriyelilere olası vatandaşlık verilmesi konusundaki tartışmaların bu tarz haberleri artırdığı görülmüştür.

Suriyeliler henüz Eskişehir’de görünür hale gelmeden önce 2012 yılından itibaren Türkiye’nin Suriye politikası ve Suriyeliler için harcanan paralar üzerinden eleştirel bir söylem haberlerde görülmeye başlanmıştır. Anadolu Gazetesi’ndeki (15.12.2012) *Gerilim* başlıklı haberde vatandaşlardan aktarılan; *Suriyeli mülteciler için bugüne kadar 425 milyon lira harcamışız. Şu Esad mıdır Esed midir nedir, bize pahalıya patladı valla* tarzındaki ifadeler bunun örneği olarak verilebilir. Yine aynı gazetede (27.09.2012) vatandaşlardan aktarılan; *Suriyeli mülteciler üniversiteye sınavsız girecekmiş. Üniversiteye girmek için artık dershaneye değil özgür Suriye ordusuna yazılmak gerekiyor* biçimindeki ifadeler yer almıştır. Suriyelilere sağlanan ekonomik ayrıcalıkların kıyaslanmasına başka bir örnek de Sakarya Gazetesi’ndeki (22.12.2012) bir köşe yazısıdır;

Bize Ödetiyorlar; Güneydoğu’da kullanılan kaçak elektriğin faturasını bize kesiyorlar. Suriyelilere kamp kurmuşlar. Yiyip, içip, yan gelip yatıyorlar. Parasını da biz ödüyoruz. Bakan açıkladı, sadece kamp masrafları 380 milyon lira. Hükümet Suriyelilere bol keseden yağıdırıyor ama emeklinin geriye dönük intibak farkları ödenmiyor. Yani Suriyeli vatandaşa var. Türk vatandaşı emekliye yok...

Son Haber Gazetesi’ndeki (6.12.2013) LPG zammının sorumlusu AKP’dir, başlıklı haberde ise bir yerel siyasetçinin; Devlet Türk Milletinden alıp Suriyelilere yediyor. Biraz da Türk vatandaşını düşünsün. Dar gelirli insanlarımızı düşünsün biçimindeki açıklaması aktarılmaktadır.

Sorun Yaratan Mülteci/Suriyeli

İncelenen haberlerin önemli bir kısmında şartlı mülteciler, özellikle ve daha yüksek düzeyde Suriyeliler sorun yaratan, sorunlara yol açan ve varlığı ile soruna dönüşmüş insanlar olarak tasvir edilmektedir. Örneğin Sakarya Gazetesi’ndeki (13.12.2015) *Kim İlgilenecek* başlıklı haberde Suriyelilerin birçok ilde olduğu gibi Eskişehir’de de bir toplumsal sorun haline gelmeye başladığından söz edilmektedir. Her köşe başında karşılaşılan Suriyeli dilencilere halkın isyan ettiği ifade edilmiştir. İki Eylül Gazetesi’ndeki (25.12.2013) *Mülteciler Komşumuz Olabilir* başlıklı haberde ise sayıları bir milyona yaklaşan Suriyelilerden bahsedilerek bir mülteci akınının Eskişehir’i de zor duruma sokacağı ifade edilmiştir. *Ben komşumun bir mülteci olmasını istemem* ifadesi Suriyelilerin gelecekte sorun kaynağı olacağını haberi niteliğindedir.

Son Haber’deki (26.09.2012) *Çay Kaşığı ile Verip Çorba Kepçesi ile Geri İstiyorlar* başlıklı haberde yapılan özel tüketim vergisi zamları, doğal gaz zammı Eskişehirliilere sorulmuş ve zam sorununun kaynağı olarak Suriyelilerin kabul edildiğine ilişkin görüşlere yer verilmiştir.

Eskişehir’deki Suriyeli olmayan mültecilere ilişkin olarak Şehir Gazetesi’nde yer alan (21.05.2012)

Defalarca Metruk Binalar Dedik başlıklı haberde *Eskişehir’de Somalili bir Neron çıktı, önüne gelen her*

yeri ateşe veriyor. Kimdir nedir bilen yok. Bildiğimiz tek şey onun bir mülteci olduğu denilerek Somalili bir mültecinin çıkardığı yangından söz edilmiştir. Anadolu Gazetesi (21.02.2012) *Yangın Çıkaran Somalili Tutuklandı*, İstikbal (21.02.2012) *Vilayeti Kundaklayan Somalili Tutuklandı*, Milli İrade (21.02.2012) *O Sığınmacı Tutuklandı*, Sakarya (1.02.2012) *Sınır dışı Edilmek için Valiliği Yakmış*, Şehir Gazetesi (21.02.2012) *Ülkesine Dönmek İçin Yakmış* başlığıyla aynı haberi vermiştir. Suçla ilgili haberlerde ortak bir yaklaşımın söz konusu olduğu söylenebilir.

Şartlı mültecilerin ve Suriyelilerin şehirde sağlık sorunlarına yol açabileceğine ilişkin haberler de oldukça dikkat çekicidir. Eskişehir’de kalış sürelerinin artışına paralel olarak şartlı mültecilere ilişkin suç haberleri de artmıştır. Mülteciler yalnızca suçun mağduru olarak değil, suça karışan kişiler olarak da dikkat çekmektedirler. Genellikle kendi aralarında ve birbirlerine yönelik suç olaylarına karışmaları haberleştirilmektedir. 2013 yılında sağlık haberleri ilk olarak aşı kampanyası ve salgın hastalık tehdidi bağlamında yapılmıştır. 13.11.2013 tarihinde *Suriyeli Göçmenler Sağlıkta Büyük Risk* gibi başlıklarla Anadolu, Sakarya, Son Haber, Şehir, Yeni Gün, İstikbal Gazetelerinde yer alan haberlerde Suriye’de görülen çocuk felci hastalığının Türkiye için büyük risk oluşturması konu edilmiştir. Sakarya Gazetesi’ndeki (15.11.2014), *Mülteci Kadında Frengi Çıktı* başlıklı haberde, *fuhuş* yaptıkları belirlenen iki Afrikalı kadının devlet hastanesindeki kontrolünden sonra ortaya çıkan hastalıkları haberleştirilerek mültecilerin kaynağı olabilecekleri sorunlara farklı bir örnek verilmiştir.

Sakarya Gazetesi’nde yayımlanan (20.12.2014) *Mülteciler Sonunda Bunu da Yaptı* başlıklı haber önemli bir suç haberi okunacakmış izlenimi verse de mültecilerin şehrin ekonomik yaşamında giderek daha çok yer almalarının yarattığı varsayılan sorunlara odaklanıldığı görülmektedir. Söz konusu haberde mültecilerin Eskişehir’de açmış olduğu işyerleri konu edinilmektedir. Haberin içeriğinde Suriyelilerin ekonomik bağlamda şehir hayatında daha görünür hale gelmeleri sorun olarak görülmüştür;

Orta Doğu'da devam eden kanlı savaş ortamından kaçarak, Eskişehir'e sığınan mülteciler, geçimlerini sağlayabilmek için işyeri açmaya başladı. Emlak sektörüne soyunan mülteciler son olarak da gıda piyasasına el attı. Mültecilerin yoğun olduğu, Cengiz Topel Caddesi, Kırım Caddesi ve Sakarya Caddesi'nde peş peşe yeni işyerleri açılırken cadde girişleri de Arapça yazılı yönlendirme levhalarıyla donatıldı. Eskişehir'de yaşamaya başlayan mülteciler de gerekli ihtiyaçlarını yeni açılan işyerlerinden gidermeye başlarken yeni dükkânların da açılacağı öğrenildi.

Aynı dükkân için benzer bir haber de İstikbal Gazetesinde (02.12.2014) *Uluslararası Dükkân* başlığıyla verilmiştir. Haberde, Cumhuriyet Mahallesinde bulunan dükkânın üzerindeki Arapça yazıların görenleri şaşkına çevirdiği ayrıca mahalle sakinlerinin dükkânın yasal izni olup olmadığını merak ettiklerini anlatılmıştır. Son Haber Gazetesi'ndeki (22.11.2014) *Bunu da Gördük!* başlıklı haber de benzer şekilde işyerindeki Arapça ilana verilen tepki niteliğindedir.

Etnik niş ekonominin yansıtıldığı bir diğer örnek ise (16 Kasım 2015) *Buyurun Irak Sofrasına* başlıklı haberdir. Haberde, Iraklı bir ailenin İstiklal Mahallesinde bir ara sokakta buldukları dükkânda Irak'ın yöresel yemeklerini yaptıkları ancak müşteri bulamadıkları için lahmacun ve kebab yapımına başladıkları anlatılmaktadır. Haberde olumlu görülebilecek bir yaklaşımın varlığı söz konusu olsa da yerli halkın şaşkınlığının vurgulanması dikkat çekicidir;

Savaş bölgelerinden kaçarak huzur için Türkiye'ye gelen Iraklı mülteciler ayakta kalabilme mücadelesi veriyor. Eskişehirli Iraklılar Irak'ın yöresel yemeklerine ilgi göstermeyince çareyi yine onların damak tadında buldu. Mahalle halkı ise Irak'ın yöresel yemeklerini şehre taşıyan bu kişileri şaşkınlıkla karşıladı.

Şartlı mültecilerin ya da özellikle Suriyelilerin şehir hayatında giderek daha görünür olmalarının yaratacağı sorunlar kapsamındaki haberlerin diğer bir boyutu ise 2014 yılında ilk olarak görülmeye başlanan emlak ve mülk edinmeye dair haberlerdir. Şehir Gazetesi'ndeki (07.11.2014) *Suriyeliler Ev Alıyor* ve yine aynı

tarihteki İstikbal Gazetesi'nin *Mülteciler Konut Almaya Başladı* başlıklı haberler bu bağlamda örnek olarak verilebilir. Emlak haberlerinin görünürlüğü de mülteciler anahtar kavramı aramasında çıkmasına karşın Suriyeli mülteciler bağlamında verilmiştir. Haberlerde Suriyelilerin emlak satın alma, kiralama eğilimleri anlatılmış ve satın almalarında kanunen bir sorun olmadığı da belirtilmiştir. Emlak alanındaki diğer bir örnek ise öğrencilerin ev bulamama sorununa ilişkindir. Anadolu Gazetesi'nin (19.08.2014) *Kiralık Ev Sıkıntısı Var* başlıklı haberinde üniversitelerin açılmasına az bir zaman kala şehirde 1+1 stüdyo daire dışında artık 3+1 daire bulmanın da pek mümkün olmadığı, dairelerin Suriyeli ve Iraklı mültecilere, değerinden fazla ücrete kiraya verildiği anlatılmıştır.

Uluslararası Politikanın Konusu Mülteci/Suriyeli

İncelenen haberlerin önemli bir kesiminde, Eskişehir'deki mülteciler ve Suriyeliler şehir yaşamındaki etkileşimlerinden daha çok uluslararası politika bağlamında ele alınmıştır. İstikbal Gazetesindeki (30.06.2012) *Aklı Selim Davranmak* başlıklı yazıda Suriye ve mülteciler konusu uluslararası ilişkiler ve Türkiye bağlamında değerlendirilmiştir. Milli İrade'deki *Suriye'de Bahar Operasyonları* başlıklı yazıda ise ABD, NATO ve Avrupa ülkelerinin Orta Doğu projelerinden söz edilerek *Esad* yönetiminin ortadan kalkmasının yol açabileceği sonuçlar tartışılmakta ve Hatay'a sığınan mültecilerin güvenlik için tehdit oluşturabileceği vurgulanmaktadır. İstikbal Gazetesindeki (14.04.2012) *Ortadoğu Yeniden Şekillendiriliyor* başlıklı haberde de *asıl meselenin* Suriye değil Büyük Ortadoğu Projesi olduğu öne sürülmektedir.

Sakarya, Son Haber ve Şehir Gazetelerinde (22.12.2013) ortak bir biçimde yer alan bir haberde bir siyasi parti yöneticisinin, mülteciler ve geri kabul anlaşması konusundaki eleştirilerine yer verilmiştir. Haberde, *Vize Muafiyeti bahane, geri kabul anlaşması şahane, Türkiye toplanma kampına dönecek* gibi ifadelerin vurgulanması dikkat çekicidir. Bu kategoride Orta Doğu'daki gelişmeler, BM ve AB'nin Suriye politikaları, Türkiye ve AB arasında düzensiz göç bağlamında ortaya çıkan uyuşmazlıklar gibi konular haberleştirilmiştir. Mülteciler ya da Suriyeliler, uluslararası politikanın konusu olarak ele alındıklarında

doğrudan bilgilendirici haberler ve uluslararası politikaya yönelik yorumlar yapıldığı söylenebilir ancak bu haberlerde de Türkiye’deki Suriyeli varlığına yönelik olumsuz bir yaklaşımın sergilendiği görülmektedir.

İç Siyaset Tartışmalarının Konusu Mülteci/Suriyeli

Eskişehir’deki yerel gazetelerde yer alan mülteci ve Suriyeli haberlerinin ve köşe yazılarının önemli bir kesimi iç politikaya ilişkin bakış açılarının ürünü niteliğindedir. İç politikaya ilişkin eleştiriler şartlı mülteciler ve özellikle Suriyeliler üzerinden verilmiştir. Örneğin Yenigün Gazetesi’ndeki (04.10.2013) bir köşe yazısında Türkiye’nin dış politika konusundaki tartışmalardan yola çıkılarak *dibimizdeki savaşın sonucu olarak yüzbinlerce Suriyelinin ülkemizde konaklaması mı büyüme* tarzında ifadelerle iç politikaya ilişkin eleştiriler dile getirilmiştir. Son Haber Gazetesi’ndeki (21.12.2013) *Türkiye Mülteci Kampına Döndü* başlıklı haberde ise Eskişehir’e gelen başka bir parti liderinin *Türkiye Mülteci Kampına Dönmüştür* diyerek iç politikaya yönelik yaptığı eleştirilere yer verilmiştir.

Yardım Edilmesi Gereken (Mağdur) ve Yararlı Mülteci/Suriyeli

İncelenen haberler sınıflandırıldığında en çok haberin Yardım Edilmesi Gereken, Mağdur ve Yararlı Mülteci/Suriyeli kategorisinde yer aldığı belirlenmiştir. Bu haberlerde özellikle Suriyelilerin ülkelerindeki iç savaş nedeniyle yaşadıkları insani trajedi vurgulanırken, yardım edilmesi gereken komşular olmaları üzerinde durulmuş ve Suriyelilere yardım bağlamında yapılanlar anlatılmıştır. Çocuklara ilişkin haberler de bu kategoride dikkat çekmektedir. 13.12.2013 tarihinde İki Eylül, Anadolu, Sakarya, Son Haber, Yenigün Gazetelerinde yer alan ortak haberde Eskişehir’in Beylikova ilçesine yerleştirilen 7 haneli Suriyeli grup için açılan okuma yazma kursundan söz edilmektedir. Bu haber, Eskişehir ve mülteciler özelinde eğitim bağlamındaki ilk haber olması açısından da önemlidir. Mültecilerin eğitimine dönük haberler 2013 yılında Türkçe dersler ve Kızılay’ın verdiği ilk yardım dersleri çerçevesinde görülmeye başlarken 2014 yılında da eğitim konulu haberler dikkat çekmektedir. Şehir Gazetesi’nde (26.12.2014) *Mültecilere Türkçe Dersi* başlığı ile Odunpazarı Halk Eğitim Merkezi bünyesinde açılan Türkçe kurslar anlatılmıştır.

İki Eylül Gazetesi’ndeki (04.11.2013) *Suriye’den gelenler Çerkes’miş* başlıklı bir yazıda ise bazı yerel dernek yöneticilerinin söz konusu Suriyelileri, tamamen bir hemşehri ve akraba dayanışması çerçevesinde misafir ettiklerine ilişkin açıklamalarına yer verilmiştir. Haberde söz konusu grubun etnik kökeninin vurgulanması dikkat çekicidir. Sakarya Gazetesi’ndeki (12.12.2013) *İç Savaşın Bininci Günü* başlıklı haberde Suriye’de iç savaşta yaşanan insani dram konu edilmiştir. *Suriyelilere kapılarınızı Açın* başlıklı bir başka haberde (03.12.2013), Birleşmiş Milletlerin Suriyeli mülteciler konusundaki yardım çağrısı haber yapılmıştır. Aynı haber aynı tarihte Yeni Gün Gazetesi’nde de yer almıştır.

30.12 2015 tarihindeki *Vicdanım Sızlıyor!* başlıklı haberde köşe başlarında dilenen Suriyeli mültecilerin dramları anlatılmıştır. İstikbal Gazetesi’ndeki (20.12.2015) *Suriyeliler Dilenmemeli* başlıklı haberle okuyuculardan gelen istek ve şikâyet köşesinde Eskişehir’de sıkça karşılaşılan Suriyelilerin dilenmemesi gerektiği, hak eden yardımların verilmesi tarzındaki görüşlere yer verilmiştir. Ancak *vakti geldiğinde dönsünler* temennisinin de dile getirilmesi ile bir yandan Suriyelilerin zor durumları vurgulanırken öte yandan da bir tür sosyal dışlamanın varlığı hissedilmektedir. İstikbal Gazetesi’nin (19.12.2015) *Mülteci Dilenciye Zabıta Şefkati* başlıklı haberinde de Iraklı ve Suriyeli mültecilere soğuk havalarda zabıta ekiplerinin sahip çıkması anlatılmaktadır. Sakarya Gazetesinde (16.12.2012) *Anadolu Ana Kucağıdır* başlıklı haberde Suriyelilerin mağdur oluşları, Türkiye’nin ise mağdurlara yardım edişi vurgulanmıştır.

Mültecilerin etnik niş ekonomisi niteliğindeki işyerlerinin ortaya çıkmasının bir sorun olarak yansıtıldığı haberlerin yanı sıra Eskişehir ekonomisinde yarattıkları canlılığın memnuniyet verici olduğuna ilişkin haberler de söz konusudur. İki Eylül Gazetesi’ndeki (21.09.2014) *Bitpazarına mülteci yağıyor* başlıklı haber ile İstikbal Gazetesi’ndeki (21 Eylül 2014) *Bayatta Mülteci Bereketi* başlıklı haberde her geçen gün işleri kötüye giden küçük esnafın yüzünün, son zamanlarda artan mülteci patlaması sayesinde güldüğü anlatılmıştır. Haberlere göre, Eylül aylarında genellikle öğrencilerin uğrak yeri olan spot mağazalarının bulunduğu ve *Bayat Pazarı* olarak bilinen sokağı adeta Suriye, İran ve Irak’tan gelen kişiler doldurmuş, işyerleri Arapça yazılar asmaya başlamış, esnaflar ise mültecilerle iletişim kurabilmek için çareyi tercüman

tutmakta bulmuştur. İstikbal Gazetesi'nin (13 Ağustos 2014) *Mülteciler Esnafa Yararlı* başlıklı haberinde de benzer şekilde mültecilerin Eskişehir ekonomisi için yararını konu edilmiştir. 23.09.2014 tarihli *Mülteciler İyi mi Kötü mü* başlıklı haberde mültecilerin bayat pazarını aktif şekilde kullandıkları belirtilirken bayat pazarı için değil de Eskişehir için mülteciler iyi mi kötü mü olduğu sorusu sorulmuştur. Başka bir deyişle ekonomik yararlarına rağmen şehirdeki varlıkları sorgulanma konusu olmaya devam etmektedir.

Haberlerdeki Olumsuz Söylem

İncelenen haberlerde kullanılan söylem irdelendiğinde genel olarak olumsuz bir yaklaşımın söz konusu olduğu görülmektedir. Ayrımcılık ya da dışlama niteliğindeki ifadelerle şartlı mültecilerin ve özellikle Suriyelilerin haberlere konu edildiği söylenebilir. İki Eylül Gazetesi'ndeki (22.09.2014) bir köşe yazısı bu durumun en tipik örneklerinden birisi olarak verilebilir. Eskişehir'deki şartlı mültecilerin sayısının sorgulandığı *Eskişehir'deki Mülteciler ve Kültürel Çatışma* başlıklı yazıda Balkan göçmenleri ve Suriyeliler ile ilgili kıyaslama yapılarak Balkanlardan gelenlerle hem soydaş olduğu hem de dinin ortak olduğu ifade edilmiştir. Yazıya göre Suriyelilerle ortak payda ise sadece dindir ve bu nedenle olası kültürel çatışmalar söz konusudur. Bu haberde olduğu gibi eleştirel ve olumsuz söylemin yanı sıra Eskişehirliilerin hoşgörülü olduklarını da vurgulayan İki Eylül Gazetesi'ndeki (23.09.2014) *Ballı Ballıyı Seven Araplar* başlıklı diğer bir yazıda ise ayrımcı dil oldukça belirgindir;

...Önceki gün Eskişehir'de mülteci olarak yaşayan 3 Arap vatandaşı, İki Eylül caddesinde ballı ballı⁴ yemeye çalışıyorlardı. Yemeğe çalışıyorlardı diyorum. Çünkü Araplara özgü kıyafetli olanı, bir bütün ballı ballıyı ağzına atınca, suları çevreden geçenlere sıçradı. Hatta birkaç Eskişehirli kadın

⁴ Halka şeklinde bir tür tulumba tatlısına Eskişehir'de verilen ad.

ballı ballı yemeye çalışan Araplara tepki gösterdi. Bir Eskişehirli ise duruma küfür ederek tepkisini göstermeye çalıştı...

Yazıda aynı zamanda *Eskişehir'in hoşgörüsünü duyup gelen paralı mültecilerin ev satın almalarından* duyulan rahatsızlık ifade edilmiştir. 04.07.2014 tarihli *Eskişehir'in Misafirleri* başlıklı başka bir yazıda yine Eskişehir'deki mültecilere yönelik ayrıştırıcı ve dışlayıcı yaklaşım göze çarpmaktadır. Suriyelilere kiraya verilen bir eve ilişkin gözlemlerin aktarımı oldukça dikkat çekicidir; *Apartmana girmek mümkün değil acayip bir koku var. Eskişehir'de bu durumda çok apartman var.* Yazıda Eskişehir'de yoğun olan Suriyeli ve Iraklılar kiralari yükselttiklerinden, Mahmudiye'de at çiftliklerinde yaralamalı kavgaya karıştıklarından da bahsedilmekte ancak mülteci konumuna düşen insanların aslında suçu olmadığı onları bu duruma düşüren asıl sorumlunun emperyalist politikalar olduğu da belirtilmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Suriyelilerin ve şartlı mültecilerin Eskişehir yerel basınında temsil edilişleri bağlamında genel bir değerlendirme yapmak amacıyla yürütülen bu çalışmada Eskişehir yerel gazetelerinde 2000-2016 döneminde çıkmış olan *mülteci* ve *Suriyeli* haberleri incelenmiştir. Haber sayıları, haberlerin yıllara ve gazetelere göre değişimi gibi ölçütlerle birlikte haberlerde kullanılan söylem eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Bulgular, haberlerin, Türkiye'deki Suriyelilerin sayılarına paralel olarak artış gösterdiği ve Eskişehir'deki yerel gazetelerin konuyu ele alış biçimleri ve yoğunluklarının ülke genelindeki siyasi tartışmalara bağlı olarak farklılaştığı yönündedir. Gazeteler, Suriyelilere ilişkin haberlerde genel olarak olumsuz bir dil ve söylem kullanmakta, mülteciler ve özellikle Suriyelilerle ilgili haberler büyük ölçüde ulusal düzeydeki iç siyaset tartışmaları ile ilişkilendirilerek verilmektedir.

Gazetelerde yer alan mülteci ve Suriyeli haberleri Türkiye'ye yönelik göçteki nicel artışlarla doğru orantılı bir artış göstermiştir. Mülteci kavramı giderek artan bir düzeyde Suriyelilerle özdeşleştirilmiştir. Suriyeliler dışındaki şartlı mülteciler Eskişehir'de Suriyelilerden çok daha uzun süredir bulunurken sayıları da 10 bine ulaşmış durumdadır. Suriyelilerin 2012 başlarında gelmiş olmalarına ve sayıları diğer mültecilerin beşte

biri kadar (2262) olmasına karşın her iki anahtar kelimeyle yapılan haber aramasında haber sayıları birbirlerine yakın çıkmıştır. Bununla birlikte mülteci anahtar kelimesiyle yapılan arama sonucunda da haberlerin önemli bir kısmının Suriyeli mülteciler bağlamında yine Suriyelileri konu edindiği görülmüştür.

Mülteci ya da Suriyelileri mağdurlar olarak tanımlayan ve insani, kültürel ya da dini gerekçelerle yardım edilmesi gerektiğine ilişkin görüşleri yansıtan haberler sayısal olarak ilk sırada yer almaktadır. Ancak bu durumda bile söz konusu mağdur ve yardım edilmesi gereken Suriyeli imgesine sıklıkla ekonomik açıdan yararlı Suriyeli imgesi eşlik etmektedir. Benzer biçimde Yücebaş (2015) da Gaziantep’li üreticiler için de Suriyelilerin ucuz işgücü anlamına geldiğini saptamıştır. Ancak genel anlamda haberlerde göze çarpan olumsuz söylem söz konusu olduğunda yardım davranışlarının farklı motivasyonları ya da işlevleri olduğu düşünülebilir. Goffman’ın (2014) belirttiği üzere *damgalı kişiye karşı normallerin* davranışları, iyilikseverlik eylemi damgalıya yönelik tepkileri yumuşatmaya yönelik olabilir. Bu bağlamda Suriyelilerin mağdur olarak tanımlanması ve yardım edilmesi gerektiğinin vurgulanması ve yapılmış olan yardımların gündeme getirilmesi *sorunlu* olarak damgalanmış mülteci ve Suriyelilere yönelik olumsuz tutumun yumuşatılmasına yönelik bir tavrın sonucu olduğu düşünülebilir.

Mültecilerin, gittikleri ülkelerde bir *sorun* olarak algılanması yaygın bir durumdur (Göker ve Keskin, 2015: 254). Gaziantep örneğinde Suriyelilerin emlak piyasasına olumsuz etkileri ve yaşadıkları mekânlarda etraflı rahatsız ettikleri yönündeki görüşlere ilişkin bulgular (Yücebaş, 2015) söz konusu sorun algısının örnekleri olarak görülebilir. Ortaya çıkan bu sorun algısının geniş kitleler tarafından benimsenmesinde medyanın da önemli bir yeri vardır. Bu durumun bir yansıması olarak bu çalışmada incelenen haberlerin büyük çoğunluğunun Suriyelilere ilişkin olumsuz bir yaklaşımın ürünü oldukları ve Suriyelileri büyük ölçüde *sorun* olarak yansıttıkları görülmüştür. Suriyeliler dışındaki mültecilerle ilgili haberler ise görece daha olumlu bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu bağlamda Suriyelilerin henüz beş yıldır Eskişehir’de bulunmaları ve sayıları mültecilerin beşte biri kadar olmasına karşın eleştirel ve olumsuz haberlerin yoğunlukla Suriyeliler üzerinden yapılması dikkat çekicidir. Bu farklılık, Suriyelilerin yerel düzeyde kentteki

konumlarından daha çok ülkedeki genel siyasi tartışmalara ilişkin tutumların sonucu olarak görülebilir. Bu durum büyük ölçüde ulusal gazetelerdeki yaklaşım tarzı ile örtüşmektedir. Bu bağlamda farklı sonuçlara ulaşılmış araştırmalar söz konusudur. Ulusal medyada Suriyelilerin temsiline ilişkin olarak yapılan bir araştırmanın (Göker ve Keskin, 2015: 254) bulguları Suriyeli mültecilere ilişkin haberlerde daha çok *olumsuzlayıcı* bir içeriğin olduğunu göstermektedir. Ardıç Çobaner’in (2015) Suriyeli çocukların medyadaki temsillerine ilişkin bulgularına göre de çocuklar genel olarak *olumsuz* konular içerisinde *mağdur çocuklar* olarak resmedilmiştir. Ulusal gazetelerde 2014 yılında yayımlanan haberlere ilişkin başka bir araştırmaya göre ise (Pandır ve Efe, 2015), gazetelerdeki Suriyeli sığınmacılarla ilgili haberler çoğunlukla olumlu ya da yansız özelliklere sahip olduğu sonucuna ulaşılmışsa da söz konusu temsillerin bir ikilem barındırdığı, Suriyeli sığınmacılar zorlu koşullar içinde *yoksul* ve *yardıma muhtaç* olarak gösterilirken, aynı sıklıkta toplum güvenliği için de bir *tehdit* olarak gösterildikleri belirlenmiştir. Bulgulara göre Suriyelilere ilişkin bakış açısının gazetelerin siyasi duruşu ile ilişkisi vardır (Göker ve Keskin, 2015; Pandır ve Efe, 2015). Gazetelerin ideolojik konumlanışına ve yayıncılık anlayışlarına göre haberlerde tercih edilen dil gazete sahiplerinin, editörlerin ve muhabirlerin mültecilere ilişkin olarak zihinsel konumlanmalarına dair ipuçları da vermektedir (Çoban Keneş, 2016). Bu bağlamda makro siyasete ilişkin yönelimlerin Eskişehir bağlamında yerel gazetelere de Suriyeliler özelinde güçlü bir biçimde sirayet ettiği söylenebilir. Bu etki, siyasal kamplaşmanın sonucu olarak da yorumlanabilir. Kaya’nın (2016) saptadığı üzere güçlü bir toplumsal ve siyasal kutuplaşmanın yaşandığı Türkiye’de sığınmacılar da bu kutuplaşmanın konularından birisi haline gelmiştir. Suriyelilere yönelik olarak giderek artan öfke bu durumun sonucu olarak görülebilir.

Dağtaş ve Dağtaş’ın (2007) vurguladığı üzere yaygın medya artık, geniş toplum kesimlerinin güvenini yitirmiştir. Bu bağlamda kent basını yaygın basından farklı bir söylem kurma ve alternatif oluşturma açısından önem taşımaktadır ve Eskişehir yerel basını da bu doğrultuda kendine özgü bir alternatif oluşturmaktadır (Dağtaş ve Dağtaş, 2007). Ancak bu çalışmada şartlı mülteciler ve özellikle Suriyeliler söz

konusu olduğunda Eskişehir yerel basını özelinde, ulusal medyadaki genel eğilimin dışında bir alternatif yaklaşımdan daha çok yaygın medyadaki eğilimleri yansıtan olumsuz bir yaklaşımın söz konusu olduğu belirlenmiştir.

Bu çalışmanın bulgularına göre özellikle Suriyeliler giderek artan bir yoğunlukta *sorun* olarak temsil edilmektedir. Göçmen ve sığınmacıların sorun ya da tehdit olarak algılanması farklı ülkelerdeki göçmenlerin medyadaki temsillerinde de sıkça karşılaşılan bir olgu niteliğindedir. Örneğin Parker (2015) Birleşik Krallık ve Avustralya’da sığınmacıların medyada olumsuz temsil edildiğini bulgulamıştır. Catto vd. (2010) ile Khosraviniç’in (2009) araştırmalarında da Britanya’da sığınmacıların ya da göçmenlerin, sayısal tehdit, kimlik tehdidi, değerlere yönelik tehdit ya da ulusal sağlık sistemine tehdit oluşturduklarının düşünüldüğünü bulgulamıştır. Bayram (2016: 1429) ise Trabzon’daki yerel gazeteler bağlamında yaptığı araştırmasında gazetelerin farklı ideolojik duruşları olsa da bu gazetelerde Suriyelilerin temsilinin yine de oldukça olumsuz olduğunu saptamıştır. Buna göre sığınmacı sorunu Trabzon şehrinin kültürel, toplumsal ve ekonomik bir problemi olarak görülmektedir.

Suriyelilere yönelik olumsuz bakışta ülkedeki toplumsal ekonomik koşulların da etkili olduğu düşünülebilir. Erbaş’ın (2002:3) açıkladığı üzere özellikle kriz dönemlerinde göçmenler daha fazla marjinalleşme süreci yaşamaktadırlar. Dolayısıyla ekonomik sorunlar yeni gelenlere sağlanan imkânların abartılı bir biçimde sorunsallaştırılmasına yol açabilmektedir. Böylece Van Dijk’in (2000) vurguladığı üzere göç ve mülteciler *ekonomik yük* ve refah toplumuna yönelik *tehdit* olarak tanımlanabilmektedir. Bu araştırmanın bulguları doğrultusunda dikkat çeken bir diğer nokta da sağlandığı düşünülen bir takım ayrıcalıklar nedeniyle Suriyelilerin sorun kaynağı olarak temsil edilmesidir. Yine yoğunlukla Suriyelilerin Türkiye’de yerli halkın aleyhine bir takım sosyal ve ekonomik avantajlara sahip oldukları yönündeki anlayışlar haber ve yorumları biçimlendirmektedir. Özellikle Suriyeli dilenci taklidi yapan yerli dilenci haberleri ve mevsimlik işçilerin Suriyelilere sağlanan ancak kendilerinden esirgenen bir takım imkânlarla ilişkin düşüncelerini aktaran haberler dikkate alındığında görece bir yoksunluk değerlendirmesinin

varlığından söz edilebilir. Smith ve diğerlerinin (2012) tanımladığı üzere görelî yoksunluk kuramına göre bireylerin kendi konumları ile başkalarının konumlarını karşılaştırmaları sonucunda ulaştıkları dezavantajlı olma algısı diğer birey ya da gruplara yönelik kızgınlığa yol açabilmektedir. Ev sahibi toplum olarak Türkiye’de ve Eskişehir’de görece en dezavantajlı gruplar içinde bulunan bireylerin, dilencilerin ya da mevsimlik işçilerin bir başka dezavantajlı grup olan yerinden edilmiş sığınmacılara yönelik öfkelerinde görelî yoksunluk algısının etkili olduğu söylenebilir. Bu durum aynı zamanda Wallraff’ın (1986) *En Alttakiler*’ini anımsatmaktadır. Almanya’da Türk işçilerine en çok nefret duyanlar yine Alman işçilerdir çünkü sistem bu iki kesimi rakipler olarak karşı karşıya getirmektedir. Ev sahibi toplumun *en alttakileri*, yeni gelen ve birçok anlamda daha olumsuz koşullarda bulunan *yeni en alttakilere* ilişkin olarak olumsuz düşünmektedirler.

Kimi haber ve özellikle köşe yazılarında çizilen Suriyeli imajı, ülkesini savunmadan savaştan kaçan, dilencilik yapan, toplumsal yaşam kurallarını bilmeyen, sorunlu insanları tanımlamaktadır. Yücebaş’ın (2015) Gaziantep örneğinde saptadığı üzere *düzen bozan Suriyeli* algısı da söz konusudur. Suriyeliler, Arap oldukları, göç ettikleri ve Türkiye’ye geldikleri için neredeyse suçlu görülmektedirler. Suriyelilerin, iç siyasete ilişkin bir takım kışkırtmaların ve kavgaların ya da etnik düşmanlıkların sonucunda ortaya çıktığı söylenebilecek bir tür *kıskançlığın* hedefi oldukları düşünülebilir; Savaştan kaçan bu insanlar yerli işsizler varken devlet tarafından beslenmekte, kendilerine ev verilmekte, sağlık sorunları giderilmektedir. Bu bağlamdaki haberlerin ve kullanılan söylemin *biz* ve *öteki* ayrımını yansıttığı söylenebilir. Haynes, Devereux ve Breen’in (2008) belirttiği üzere *öteki* bağımsız bir olgu değildir ve *bize* ilişkin tahayyüle bağlı olarak inşa edilen bir yapıdır. Suriyeliler söz konusu olduğunda *bizi* olumlayan ve bütün olumsuzlukları üzerinde toplayan bir *öteki* yapısının üretildiği düşünülebilir. Bu bağlamda Van Dijk’ın (1993a) belirtmiş olduğu *olumlu kendini-sunma* ve *olumsuz ötekini-sunma* ayrımından hareketle Eskişehir yerel basınındaki Suriyeli temsilinin güçlü biçimde *olumlu ve mağdur-kendi* ile *olumsuz-ayrıcalıklı-öteki* ayrımına dayandığı söylenebilir. Alanyazında göçmenlerin, sığınmacıların, mültecilerin ya da Suriyelilerin, farklı biçimlerde

ötekileştirilmelerine ilişkin bulgular vardır. Khosravini (2009), Britanya’da göçmen ve sığınmacıların homojen bir grup olarak, Davis ve Sosnovskaya (2009) Rus medyasında göçmenlerin farklı biçimlerde ötekileştirildiklerini, Göker ve Keskin (2015) Suriyelilerin genel olarak edilgen ve mağdur olarak tanımlanmakla birlikte *günah keçisi* olarak da gösterildikleri, Bayram (2016) ise Trabzon’daki yerel gazetelerde Suriyeliler ve mültecilere yönelik olumsuz bir dil ve ötekileştirmenin olduğu sonuçlarına varmıştır. Benzer bulgular Gaziantep örneğinde de söz konusudur (Yücebaş, 2015). Doğanay ve Çoban Keneş (2016) de yazılı basında yer alan haber ve yazıları analiz ettikleri çalışmalarında Suriyeli mültecilerin Türkiye’deki varlığının farklı biçimlerde *sorunlaştırıldığı* sonucuna ulaşmıştır. Suriyeli mültecilerin varlığına ilişkin tehdit algısı hükümetin dış politikasını eleştirmenin bir aracı olarak da kullanılırken, Suriyeliler getirdikleri ekonomik yük ve güvenlik sorunu ile ilişkilendirilmektedir. Türkiye’nin mültecilere yönelik açık kapı politikasının onaylandığı durumlarda bile harcanan paralar, yapılan yardımların miktarı ve mültecilerin sayısı olumsuz bir yaklaşımla söz konusu edilmektedir. Aynı zamanda kamuoyunda mültecilerin kentlerdeki “aşırı görünürlüğüne” yönelik tepkileri “duygusallaştıran” bir söylem dikkat çekmektedir (Aydoğan ve Çoban Keneş, 2006: 177-178). Bu araştırmanın Eskişehir yerel basını özelindeki bulguları da genel olarak mülteciler ve yoğunlukla Suriyelilerin ve bir ölçüde Iraklıların belirgin bir biçimde ötekileştirildiklerini göstermiştir. Bu gruplar kimi zaman *ne idüğü belirsiz* (Son Haber, 13.09.2014), kimi zaman *din dışında ortak yanımız yok, kültürlerimiz çok farklı* (İki Eylül, 22.09.2014) söylemleriyle sıkça ötekileştirilerek dışsallaştırılmaktadır. Bu ayrıştırıcı dili kullanan köşe yazarlarının Eskişehir’i ve Eskişehir halkını sürekli *hoşgörü* ile tanımlamaları dikkat çekicidir. Kentteki sayıları daha az olmasına karşın farklı mülteci gruplarından çok Suriyelilere yönelik bir ötekileştirmenin varlığı Suriyelilerin, Eskişehir’e ve Eskişehir halkına atfedilen hoşgörü anlayışının muhatabı olmaktan çok makro siyasete ilişkin kabullerin, tartışmaların ve kalıp yargıların muhatabı olduklarını düşündürmektedir. *Başkalarının ülkelerinde beşinci sınıf varlıklar yerine konmaktansa kendi ülkelerinin sahibi olarak ölmeyi göze alsalardı ya!* (Anadolu, 01.07.2016) tarzındaki yorumlarda görüldüğü üzere yerel medyada kimi zaman yabancı düşmanlığı, ayrımcılık ve *etnosantrizm* olarak değerlendirilebilecek tarzda haber ve yorumların varlığı oldukça

düşündürücüdür. Oysa Kaya ve Kıraç’ın (2016: 36) belirttiği gibi ayrımcı söylemler, ev sahibi toplumla mülteci toplumun birbirinden uzaklaşmasına neden olmaktadır ve bu nedenle *herhangi bir grubu rencide etmemeye özen gösteren hassas bir dil kullanılması* özellikle medya bağlamında büyük önem taşımaktadır.

Mültecilere ve özellikle Suriyelilere yönelik olumsuz söylem var olan algıları yansıttığı gibi, olumsuz algı inşa etmeye yönelik bir çaba olarak da görülebilir. Bu durum Goffman’ın (2014: 49) *varsayılan kimlik* ile *fiili kimlik* arasındaki uyumsuzluğun toplumsal kimliği örselemesinin sonuçlarına ilişkin saptamasından yola çıkılarak değerlendirilebilir. Buna göre söz konusu olumsuz söylemlerin ve algıların biçimlendireceği *varsayılan kimlik* şartlı mültecileri ve Suriyelileri, *itibarsızlaştırılmış* bireyler olarak, kabul görmedikleri bir dünyada yaşamak zorunda bırakmaktadır. İnsani gerekçelerle yardım edilmesi ve kabul görmeleri gereken insanlar olarak şartlı mülteciler ve Suriyeliler, Müslüman, Afrikalı, Suriyeli, yerinden edilmiş, sığınmacı gibi *fiili* ve çoklu kimliklerinden koparak *sorun kaynağı, kaçak, beşinci sınıf varlık, pis ya da uyumsuz Arap* gibi yeni, *varsayılan* ve oldukça olumsuz sonuçlara yol açabilecek kimliklerle tanımlanmaya başlamaktadır. Goffman’a (2014: 29) atıfla söylenecek olursa bir tür yakıştırma niteliğindeki *bilkuve* nitelermeler yani varsayılan toplumsal kimlikler, bireylerin gerçekten dâhil olduğu kategoriler ve sahip olduğu sıfatları ifade eden *fiili* toplumsal kimliklerinden daha belirleyici olmaya başlamaktadır. Goffman’ın (2014: 29) deyiimiyle *itibarsızlaştırıcı* olmaları ve *kapsamlı etki* potansiyelleri nedeniyle olumsuz söylemi oluşturan kimi sıfatlar *damgalar* olarak görülebilir. Bu damgalar ırk, ulus ve din gibi etnolojik damgalar kategorisinde yer alır (Goffman, 2014). Söz konusu olumsuz söylemlerin ve algıların biçimlendirdiği bir iklimde karşılıklı olarak mülteciler ve yerli halk arasında yeni uyumsuzlukların ortaya çıkması kolaylaşmakta, mültecilere ilişkin olumsuz beklenti ve kabuller kendi kendini gerçekleştiren kehanetlere dönüşme potansiyeli taşımaktadır. Söz konusu ötekileştirme ve damgalamaların çok boyutlu kaynakları olmakla birlikte olumsuz bakışın özellikle Suriyelilere yönelmesi etnik ya da ırksal bir arka plan ile açıklanabilir. Deniz, Ekinci ve Hülür (2016), Gaziantep özelindeki araştırma bulgularına dayalı olarak, toplumda *Araplar bizi arkamızdan vurmuştu* gibi ezberlerle beslenen bir *Arap nefretinin* zaten var olduğunu

ve Suriyelilerin yaşadığı sosyal dışlanmanın bu nefreti yaşatan bilinçaltının varlığı ile açıklanabileceğini ifade etmiştir. Eskişehir yerel basınındaki Suriyeli temsilinin de diğer şartlı mülteci gruplarından çok daha olumsuz bir nitelik taşımasında da Araplara yönelik bu tür bir olumsuz bakışın etkili olduğu düşünülebilir. Bu durumda Martin ve Nakayama'nın (2007), Asyalı Amerikanların çok çalışkan, ciddi ve iyi azınlık olduklarına ilişkin inanışta olduğu gibi olumlu düşüncelerin hedefi olan belirli bir grubu tanımlamaya dönük *model azınlık* kavramını ödünç alınarak ve tersine çevrilerek Suriyeliler için *en kötü sığınmacı grubu* algısının söz konusu olduğu söylenebilir. Suriyeliler özelindeki medya temsilleri ve bunlara kaynaklık eden algılar Park ve Burges (1969 aktaran Erdoğan, 2007) tarafından geliştirilen ırk ilişkileri döngüsü kuramındaki temas, rekabet ve çatışma aşamalarının bir ölçüde de şiddetli bir biçimde yaşanmasının sonucu olarak yorumlanabilir ancak sürecin uyum ve asimilasyon yönünde ilerlemesi potansiyeli tartışmalıdır.

Khosraviniç'in (2009) bulgulara dayalı olarak ifade ettiği üzere anlamlar, dilden daha çok toplumda ve toplumsal bağlamda yerleşiktir. Bu bağlamda haberlerde mülteciler ve özellikle Suriyelilere ilişkin olarak kullanılan olumsuz ifadelerin ve anlatımların toplumsal iklimin bir yansıması olarak görülebilir. Mülteciler ya da Suriyelilere ilişkin olarak Eskişehir halkının sahip olduğu algılar ve söz konusu grupların yerel basında temsil edilişleri büyük ölçüde makro düzeydeki toplumsal, siyasal ve ekonomik çerçevenin ürünü niteliğindedir. Goffman'ın (2014) tanımladığı anlamıyla yerel medyanın şartlı mülteci ve Suriyelileri *bilişsel tanımları* oldukça katı ve önyargılı bir çerçeveye tekabül etmektedir. Şartlı mülteci ve Suriyeliler, mağdur da olsalar, *savaştan kaçan, sorun kaynağı, ayrıcalıklı misafirler* vb. tanımlar yoluyla çerçevesi belirlenmiş bir toplumsal kimliğe *konumlandırılmıştır*. Söz konusu konumlandırmanın yerel halk ile sayıları giderek artan *kentin yeni sakinleri* arasındaki etkileşimin olumlu bir zeminde tezahür etmesine hizmet etmeyeceği söylenebilir.

Pandır ve Efe'nin (2015) saptadığı üzere Türk basınının Suriyeli sığınmacı temsili, uluslararası çalışmalarda tanımlanan kalıp yargısal sığınmacı temsillerini de yeniden üretmektedir. Bu araştırmanın Eskişehir yerel

medyasındaki Suriyeli temsillerine ilişkin bulguları da Yücebaş'ın (2015) Gaziantep bağlamında saptadığı tek bir Suriyeli imgesinden çok parçalı, çelişkili, rekabet halinde olan Suriyelilere işaret etmektedir. Olumsuz kalıp yargılarla tanımlanan Suriyeliler kimi zaman da *yardım edilmesi gereken mağdur, din kardeşi* vb. ifadelerle tanımlanabilmektedir.

Dağtaş ve Dağtaş'ın (2007) bulgularına göre Eskişehir'de ne kadar fazla kent insanı ve dinamiği haberleştirilirse, gazeteler o kadar fazla satabilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada incelenen haberlerdeki Suriyelilere ilişkin bakış bu bağlamda bir çeşit popülizm olarak da görülebilir. Birsen'in (2011: 138) bulgularına göre gazete yöneticileri, yerel basının kamunun ve kentin çıkarlarını gözetmek, kente ve kent kültürüne sahip çıkmak ve gerektiğinde kamuoyu yaratmakla sorumlu olduğunu düşünmektedir. Dağtaş ve Dağtaş'ın (2007) bulgularına göre de Eskişehir kent basını kamu yararını öne çıkaran bir yayıncılık anlayışına sahiptir. Ancak söz konusu kamu yararı anlayışının belirli konuların haberleştirilmesinde bir tür popülizm olarak ortaya çıkmasından bahsedilebilir. Bu popülizmin bir anlamda hedef okuyucu kitle anlayışı ile de ilişkili olduğu söylenebilir. Eskişehir'deki yerel gazetelere ilişkin başka bir araştırmanın (Birsen, 2009) bulgularına göre ortaöğretim düzeyinde eğitim alan izler kitle, üniversite düzeyinde eğitim alan gruptan daha sık gazete okumaktadır. Eskişehir'deki izler kitle ekonomik nedenler, zaman ayıramama ve ilgilenmeme nedeni ile gazete okumamaktadır. Bu çalışmanın bulguları bağlamında dikkate değer önemli bir husus özellikle Suriyelilerle ilgili olarak dile getirilen kimi zaman haklı gerekçelere dayanan eleştirilerde kullanılan dışlayıcı, *ötekileştirici* dahası *düşmanca* dildir. Bahsedilen popülizm ve hedef kitlenin yapısı düşünüldüğünde sokakta ya da kahvehane ortamında, toplumsal sorumluluğu olmayan herhangi bir kişinin kullanabileceği bir dilin gazete köşelerine taşınmış olması oldukça dikkat çekicidir. Bu durum yerel medyada etkili olanların, çalışanların niteliğine ilişkin tartışmalarla ilişkili olarak da açıklanabilir. Bu bağlamda yerel medya sorumlularının, şartlı mülteciler ve özellikle Suriyeliler konusundaki bilimsel ve akademik çalışmalardan daha çok yararlanmaları, yayınlar konusunda üniversitelerden danışmanlık almaları önerilebilir. Dağtaş ve Dağtaş'ın (2007) Eskişehir yerel medyasına ilişkin araştırmasında gazete

yöneticilerinin de kent dinamiğinin önemli bir parçası olması gereken üniversitelerle, kent basınıının etkileşiminin *yok denecek kadar az* olduğunu düşündükleri saptanmıştır. Aynı zamanda özellikle köşe yazılarında öne çıkan tutumun kökeninde yerel medya çalışanlarının nitelikleri ile yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Eskişehir kent gazeteleri haber içerikleri açısından bir çeşitlilik sergilememekte, aksine birbirine benzemektedir. Bu açıdan bakıldığında, yaygın basında tekelleşme sonucu oluşan *tektipleşme* olgusu, Eskişehir kent basınında da yeterli sayıda ve nitelikte fikir işçisinin istihdam edilememesi sonucu oluşmaktadır (Dağtaş ve Dağtaş, 2007; Temel vd., 2012). Yerel medya kuruluşlarının çoğu işletme gücü açısından zayıftır. Ana finansman kaynağı olarak reklam gelirlerinin kısıtlı olması nedeniyle, yerel medya kuruluşları üretim teknolojisi ve girdiler bakımından da arzu edilen düzeyde değildir. Yerel medya kuruluşlarının önemli bir kısmı az sayıda çalışanla faaliyet göstermektedir (Altun, 2005).

Sonuç olarak genelde şartlı mültecilerin özelde ve daha yoğun olarak Suriyelilerin Eskişehir yerel basınındaki temsilinde çok boyutlu ve karmaşık bir arka planın ürünü olan olumsuz bir yaklaşım söz konusudur. Bu arka planda belirli etnik gruplara yönelik nefret ya da düşmanlıktan, ülkedeki siyasi kamplaşmanın ürettiği bakış açılarına ve yaşanmakta olan toplumsal ve ekonomik sorunların yol açtığı olumsuzluklar için bir günah keçisi aramaya dek çok sayıda farklı etken bulunmaktadır. Aynı zamanda yerel medya sektöründeki olumsuzluklar, sığınmacılar, mülteciler ve göçmenler konusunda farkındalık eksikliklerinden de bahsedilebilir. Eskişehir yerel basınında özellikle Suriyeliler söz konusu olduğunda *karmaşık ve tutarsız bir duygusallığın* söz konusu olduğu görülmektedir. *Anadolu Ana Kucağıdır* gibi başlıklarda ifadesini bulan ve *bizi yücelten iyiliksever tutuma Mülteciler İyi mi Kötü mü?* ya da *Mülteciler Komşumuz Olabilir* gibi ifadelerle yansıyan bir tür tedirginlik eşlik etmektedir. Bu tedirginliğin vakti geldiğinde dönsünler tarzındaki temennilerle hafifletilmeye çalışılması Suriyelilere ilişkin olarak *sınırlı bir sorumluluk* algısına da işaret etmektedir. Ancak haberlerde kullanılan ayrımcı dil ve söylem sadece böylesi bir duygusallıkla açıklanamayacak boyutlara sahiptir. Suriyeliler kentteki mültecilerden sayıca çok az olmalarına karşın ülke genelindeki görünürlükleri kente taşınmış görünmektedir. Ülke genelindeki yerleşik

hale geliş ve görünürlüğü artması Eskişehir özelinde de Suriyelilerin tepkilerin hedefi olmasına yetmiştir. Aynı zamanda kentteki Suriyeliler de daha görünür ve yerleşik hale gelmeye başlamaktadırlar. *Eskişehir’deki Mülteciler ve Kültürel Çatışma, Bunu da Gördük, Suriyeliler Ev Alıyor* gibi haber başlıkları bu tehlikeyi vurgulamak ister gibidir. *Ballı Ballıyı Seven Araplar; özensiz, pis ve uygunsuz* bulunan tavırlarıyla kentin kültürüne ait bir unsuru sahiplenerek *öteki* olmanın alanından, ev olarak, dükkânlar açarak, Arapça ilanlar asarak vb. çıkıp *bizin* alanına girmeye başlamıştır. Makro siyasete ilişkin tartışmalar ise bütün bu olumsuz tepkilerin şiddetini artırıcı bir rol oynamaktadır.

Erbaş’ın (2008) vurguladığı üzere bütün toplumlarda göçmenler genellikle ekonomik ya da etnik ayrımlaşma sorunlarına neden olan bir üyelik ve aidiyet sorunu yaşamaktadırlar. Esser’in (2000 aktaran, Şahin, 2010: 105) tanımladığı toplumsal uyumun kimlik, kültürleşme, etkileşim ve sosyal-ekonomik-politik konum boyutları dikkate alındığında yerel medyadaki Suriyeli temsilinin göçmenlerin yaşamakta oldukları ayrımlaşma sorunlarını, kimlik ve aidiyet sorunlarını ya da ev sahibi toplumla etkileşimlerinde yaşayacakları sorunları artıracak bir işlev gördüğü söylenebilir. Oysa Kaya ve Kıracı’nın (2016: 36) da vurguladığı üzere mültecilerin ev sahibi toplum mensuplarıyla bir araya gelmelerini sağlayacak alanların, platformların oluşturulmasına ve mültecilerle ilgili algılara olumlu katkı sağlayabilecek iletişim kampanyalarına gereksinim vardır. Eskişehir yerel basını özelinde bu gereksinime cevap vermenin ötesinde bu gereksinimi daha da güçlendirecek bir yaklaşımın varlığından söz edilebilir. Medyanın göçmenleri ya da sığınmacıları haberleştirirken kullanacağı söylemin göçmenlerin söz konusu sorunlarını daha da ağırlaştırıcı bir işlev görmemesi beklenir. Bu bağlamda medyaya yönelik olarak ayrımcılık içermeyen medya dili ile ilgili farkındalık yaratılmasını sağlamaya dönük çalışmalar yapılmalıdır (Kaya ve Kıracı, 2016: 36).

Zorunlu ve kitlesel göç akını ile Türkiye’ye gelen ve burada yaşamak durumunda olan Suriyelilerin ve şartlı mültecilerin gerek yeni çevreye uyum sağlayabilmeleri gerek ev sahibi toplumun yeni gelenlere anlayışla yaklaşabilmeleri yaşanan ve yaşanması muhtemel sorunların aşılabilmesi için önemlidir. Bu bağlamda

medya temsillerine yön veren karmaşık arka planın daha iyi anlaşılması ve ev sahibi toplum ile şartlı mülteciler ve Suriyelilerin karşılıklı algılarını daha iyi anlamaya dönük yeni çalışmaların yapılması gerekmektedir.

SUMMARY

Today there are mass migration and refugee movements at global scale. The earth is witnessing the largest refugee influx since the World War II. Political upheavals, civil wars and economic reconstructions in its immediate vicinity that have started in the 1980s and gained momentum in the last two decades made Turkey part of a multi-dimensional and multi-layered migration process, changing the country's position. Syrian refugees starting to acquire an increasingly permanent and visible place in social life of many cities around Turkey that has more and more distinctively become a target country for migration movements, made the relationship between refugees and native people a hot topic for recent public debate. Out of 66 satellite cities, Eskişehir is one of the first two that hosts the highest number of refugees. Syrian and other refugees having a more visible presence in the social life of Eskişehir put the public spotlight on the relationship between the host society and refugees. Identifying Eskişehir locals' perception and views of Syrian and other refugees is of great importance in terms of ensuring harmony and establishing good relations between these migrants and the people of Eskişehir. Against this backdrop, the purpose of this study is to have some insights into the representation of Syrian and conditional refugees in the local press of Eskişehir. To this end, news articles published by the city's local newspapers between 2006-2016 covering Syrian and other refugees were examined with a qualitative research design. The news content in the selected newspapers were subjected to content and discourse analyses. The newspapers in question were reached through using PrNet program. The surveyed local newspaper are Anadolu, 2 Eylül, Son Haber, Yeni Gün, Sakarya, Milli İrade, İstikbal ve Şehir Gazetesi. News articles obtained from these newspapers were examined in terms of numerical variance by years as well as their topics and discourses, and main themes reflecting typical characteristics were determined. Then these themes were categorized in a way that produced five basic categories, and a general evaluation based on the breakdown of news articles into these categories was conducted. According to the finding of the study, the coverage and the frequency of refugee topic differ among various local newspapers but some common patterns are observed. There is a correlation between the increase in the number of Syrians in Eskişehir and in the number of refugee-related

news articles. An overwhelming majority of local papers hold negative views of Syrians, with their coverage of refugees and particularly Syrian ones strongly reflecting macro-level political debates. Taking their discourses and the way of coverage into account, news articles on refugees and Syrian were evaluated based on the following five categories: Refugees/Syrians Granted Privileges, Refugees/Syrians Being Matter of International Politics, Refugees/Syrians as a Matter of Domestic Politics, Trouble-Maker Refugees/Syrians, Suffering Refugees/Syrian in Need of Help, and Beneficial Refugees/Syrians. Most of the examined news articles are in the categories of Suffering Refugees/Syrian in Need of Help and Beneficial Refugees/Syrians. While the category of Refugees/Syrians as a Matter of International Politics forms the second biggest portion of the examined articles, it is observed that an overwhelming majority of news articles are in the categories that reflect negative views of refugees and Syrians.

KAYNAKÇA

- Altun, A. (2005). Yerel Medya Çalışanlarının Eğitim İhtiyacı ve Yerel Medya Enstitüsü. *İletişim: Araştırmaları*, 3 (1-2): 75-104.
- Ardıç Çobaner, A. (2015). Çocuk Hakları Bağlamında Suriyeli Mülteci Çocukların Haberlerde Temsili. *Marmara İletişim Dergisi*, 24: 27-54.
- Baker, P.; Gabrielatos, C.; Khosravini, M.; Anowski, M.K.; Mcenery, T.; Wodaka, R. (2008). Useful Methodological Synergy? Combining Critical Discourse Analysis and Corpus Linguistics to Examine Discourses of Refugees and Asylum Seekers in the UK Press. *Discourse & Society*. 19 (3): 273-306.
- Bayram, Y. (2016). Yerelde Öteki Olmak: Suriyeli Sığınmacıların Trabzon Yerel Gazetelerinde Söylemsel Temsili. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9 (42): 1416-1430.
- Birsen, Ö. (2009). Eğitim Düzeyi ve Medya Kullanım Tercihleri İlişkisi: Eskişehir İzlerkitlesi Üzerine Bir Anket Çalışması. *Akademia Erciyes İletişim*. 1(2): 132-144.
- Birsen, H. (2011). Yerel Basın Yöneticilerinin Bakış Açılıyla Eskişehir Yerel Basını. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*. 1: 115-142.
- Catto, A.; Gorman, D.; Higgins, M. (2010). The Impact of Recent Central and Eastern European Migration on the Scottish Health Service: A Study of News Paper Coverage 2004–20 08. *Health & Place*. 16 (2010): 765–775.
- Çoban Keneş, H. (2016). Metaforun Ayrımcı Hegemonyanın İnşasındaki Rolü: Suriyelilerin Haberleştirilmesinde Metafor Kullanımı. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. 15 (2): 253-280.
- Davis, H.; Sosnovskaya, A. (2009). Representations of Otherness in Russian Newspapers: The Theme of Migration as a Counterpoint to Russian National Identity. *Journal of Intercultural Communication*. 21: 1-15.
- Dağtaş, E.; Dağtaş, B. (2007). Eskişehir Kent Basını ve Gazeteciliği Üzerine Bir Profil Denemesi: Gazetecilerin Kent Basımına İlişkin Tutumları. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*. 6: 9-46.

- De Swert, K.; Schacht, L. & Masini, A. (2015). More Than Human Tragedy? A Quantitative Comparison of Newspaper Coverage on Irregular Migration and Lampedusa in Five European Countries. *Italian Studies*. 70 (4): 506-520.
- Deniz, A. Ç; Ekinci, Y. ve Hülür, A. B. (2016). Suriyeli Sığınmacıların Karşılaştığı Sosyal Dışlanma Mekanizmaları. *SBARD*. 27 (1): 17-40
- Doğanay, Ü. ve Çoban Keneş, H. (2016). Yazılı Basında Suriyeli ‘Mülteciler’: Ayrımcı Söylemlerin Rasyonel ve Duygusal Gereçeklerinin İnşası. *Mülkiye Dergisi*. 40 (1): 143-184.
- Erbaş, H. (2002). Küresel Kriz ve Marjinalleşme Sürecinde Göç ve Göçmenler. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*. 18: 173-191
- Erbaş, H. (2008). Identity Dilemma: Gender and a Sense of Belonging or of Alienization. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 48 (1): 1-26.
- Erdoğan, S. (2007). İngiltere’de Yaşayan Türk Sığınmacılar, Sığınma Arayanlar İltica Etme Nedenleri ve Karşılaştıkları Güçlükler. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar e-Dergisi*. <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/serdogan.pdf/20.01.2017>
- Erkılıç, T. A. (2007). Eğitimle İlgili Yazıların Eskişehir Yerel Gazetelerinde Dağılımı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(2): 157-172.
- GİGM (2016). *Türkiye ve Göç*. http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_tasar%C4%B1m_icler.p
d. (Erişim Tarihi: 27.02.2017).
- GİGM (2017). *Göç İstatistikleri*. http://www.goc.gov.tr/icerik/goc-istatistikleri_363_378. (Erişim Tarihi: 27.02.2017)
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. (Çev.: Ş. Geniş, L. Ünsaldı, S. N Ağırnaslı). Ankara: Heretik.
- Göker, G.; Keskin, S. (2015). Haber Medyası ve Mülteciler: Suriyeli Mültecilerin Türk Yazılı Basımındaki Temsili. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. 41: 229-256.
- Happer, C.; Philo, G. (2013). The Role of the Media in the Construction of Public Belief and Social Change. *Journal of Social and Political Psychology*. 1(1): 321–336.

- Haynes, A.; Devereux, E ve Breen, M. J. (2008). Public Exercises in Othering: Irish Print Media Coverage of Asylum Seekers and Refugees. B. Faragó; M. Sullivan (Ed.), *Facing the Other: Interdisciplinary Studies on Race, Gender and Social Justice in Ireland*, (pp.162-181). Cambridge Scholars Publishing.
- İçduygu, A. ve Aksel D. B. (2012). *Türkiye’de Düzensiz Göç*. Ankara: Uluslararası Göç Örgütü Türkiye.
- Kaya, A. (2016). Syrian Refugees and Cultural Intimacy in Istanbul: “I Feel Safe Here!”. *EUI Working Paper*. RSCAS 2016/59.
- Kaya, A. ve Kırac, A. (2016). İstanbul'daki Suriyeli Mültecilere İlişkin Zarar Görebilirlik Değerlendirme Raporu. İstanbul: Hayata Destek Vakfı.
- Khosravini, M. (2009). The Representation of Refugees, Asylum Seekers and Immigrants in British Newspapers During the Balkan Conflict (1999) and the British General Election (2005). *Discourse & Society*. 20(4): 477–498.
- Martin, J. N. ve Nakayama, T. K. (2007). *Intercultural Communication in Contexts*. New York: McGraw-Hill.
- Pandır, M.; Efe, İ. (2015). Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi. *Marmara İletişim Dergisi*. 24: 1-26.
- Parker, S. (2015). Unwanted Invaders’: The Representation of Refugees and Asylum Seekers in the UK and Australian Print Media. *eSharp Issue*. 23 (Spring 2015): Myth and Nation.
- Smith, H. J.; Pettigrew, T. F.; Pippin, G. M.; Bialosiewicz (2012). Relative Deprivation: A Theoretical and Meta-analytic Review. *Personality and Social Psychology Review*. 16 (3): 203–232.
- Şahin, B. (2010). Almanya’daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kültürleşme. *Bilig*. 55: 103-134.
- Temel, M.; Korkmaz, A.; Somuncu, B.; Şilan, K. (2012). Yerel Medya Çalışanlarının Sosyo-Demografik Özellikleri ve Sektör Sorunlarına Bakışı: Kayseri ve Nevşehir Yerel Medyasına Yönelik Alan Araştırması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9 (19): 125-157.
- UNHCR Türkiye (2017). *Türkiye İstatistikleri*. Erişim Tarihi: 27.02.2017.
<http://www.unhcr.org/turkey/home.php?page=12>

-
- Van Dijk, T. A. (1993a). Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse & Society*. 4.2: 249-283.
- Van Dijk, T.A. (1993b). *Elite Discourse and Racism*. Thousand Oaks California: Sage.
- Van Dijk, T.A. (2000). On the Analysis of Parliamentary Debates on Immigration. M. Reisigl & R. Wodak (Eds.). *The Semiotics of Racism, Approaches to Critical Discourse Analysis* (pp. 85-103). Vienna: Passagen Verlag.
- Van Dijk, T.A. (2005). *Discourse and Racism in Spain and Latin America*. Amsterdam: Benjamins.
- Wallraff, G. (1986). *En Alttakiler*. Köln: Milliyet.
- Yücebaş, M. (2015). Gaziantep Yerel Basımında Suriyeli İmgesi: Yeni Taşranın Yeni Suskunları: Suriyeliler. *Birikim Dergisi*. 311: 38-47.

KENTSEL MEKÂNDA SUÇ KORKUSU -ŞANLIURFA ÖRNEĞİ-

Mithat Arman KARASU¹

ÖZ

Artık suç kavramından bağımsız, ayrı bir araştırma alanına dönüşmüş bulunan suç korkusu giderek daha fazla toplumsal bir sorun haline dönüşmektedir. Suç korkusu, suç oranları azalsa bile toplumda varlığını devam ettirmektedir. Suç korkusunun kent yaşamında neden olduğu tedirginlik ve güvensizlik hissi bireylerin yaşamını zorlaştırmakta, kentsel yaşam kalitesinin düşmesine neden olmaktadır.

Şanlıurfa’da suç korkusunun araştırıldığı çalışmada bir anket uygulanmıştır. Anket sonuçlarına göre Şanlıurfa çok da güvenli bir kent değildir. Kadınlar erkeklerden daha fazla suç korkusu yaşamaktadır. Meslek grupları ve doğum yerinin farklı olması suç korkusunda farklılıklara neden olmaktadır. Ankete katılanların önemli bir bölümü polisin etkin çalışmadığı ve suç işleyenlerin gereği gibi cezalandırılmadığını düşünmektedir. Kuşkusuz bu tür olumsuzluklar suç korkusunun yayılmasına neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suç, Suç Korkusu, Şanlıurfa, Kent

¹ Doç. Dr., Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü

FEAR OF CRIME IN URBAN ENVIRONMENT -ŞANLIURFA CASE-

ABSTRACT

The fear of crime, which has turned to a research area separate from the concept of crime, is creating a social problem that is growing gradually. The fear of crime survives in the society even if the crime rates are reduced. The feelings of restlessness and being insecure caused by the fear of crime in urban life makes the lives of individuals more difficult, and result in deterioration of the quality of life.

This study investigates the fear of crime felt in the city of Şanlıurfa. A survey was conducted for this purpose. According to the results of this survey, Şanlıurfa is not a safe city for its residents. Women feel more fear of crime than men in this city. On the other hand, being from a different occupational group or coming from a different birthplace may cause differences in fear of crime. Majority of the people participating in the survey think that the police are not effective on cracking down crimes in the city and the perpetrators are not punished adequately. Without a doubt, handling the problem poorly causes the fear of crime to spread around the city.

Keywords: Crime, Fear of Crime, Şanlıurfa, City

GİRİŞ

Kentler farklı kimlik ve davranış biçimlerine sahip, çeşitli dini ve etnik kimliklere mensup milyonlarca insanın bir arada yaşamasını zorunlu kılmaktadır. Bu durum hem suçlular için ideal bir ortam sağlamakta hem de toplumun birey üzerindeki sosyal kontrolünü zayıflatmaktadır. Zayıflayan toplumsal kontrol artan işsizlik, adil olmayan gelir dağılımı, yaygın fakirlik, yabancılaşma vb. etkenlerle birleşince suç kentlerde önemli bir sorun haline gelmektedir. Durum böyle olunca, asayiş suçlarındaki artış, etnik kimlikler arasındaki çatışma, terörün kentsel mekânda artan etkisi küresel sorunlar listesinin üst sıralarında yer almaktadır.

Suçun kentsel mekânda doğurduğu bir diğer sorun alanı ise, suça karşı duyulan korkudur. Günümüzde artan suç oranlarından daha büyük bir sorun haline gelen suç korkusu toplumsal yapının zayıflamasından bireyin duyduğu endişe nedeniyle eve kapanmasına kadar onlarca olumsuz etkiyi içinde barındırmaktadır. Suç oranı azalsa bile, suç korkusu artabilmektedir. Önceleri suçun doğasını anlamaya yönelik ya da suçların neden arttığı sorusuna cevap bulabilmek için yapılan suç araştırmaları, 1960'lı yıllardan sonra, suç korkusu kavramına yönelmiş, suç korkusu suç kavramından bağımsız ayrı bir inceleme alanı haline gelmiştir.

Suç korkusu kavramının ele alındığı makalenin amacı, suç korkusunu ve onu doğuran etkenleri Şanlıurfa özelinde incelemektir. Şanlıurfa'da bu konuda daha önce yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Türkiye'de giderek daha fazla çalışılmaya başlanan suç korkusu kavramının kentler düzeyinde incelenmesi hem literatüre bir katkı sağlayacak hem de kentler arasında bir karşılaştırma yapma imkânı doğacaktır.

Çalışmada ilk bölümde suç korkusu kavramı ele alınacak, kavramsal bir çerçeve oluşturulacaktır. İkinci bölümde, Şanlıurfa'nın genel ekonomik ve sosyal yapısı hakkında kısaca bilgi verilecektir. Son bölümde, Şanlıurfa'da yapılan saha araştırması ve sonuçlarına yer verilecektir. Çalışma genel bir değerlendirme ile tamamlanacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Suç korkusu, bireyin içinde yaşadığı toplumda suç oluşturan veya suç sayılan eylemlerden korkması ya da bunlardan normalin üzerinde endişe duymasıdır. Suç korkusu toplumdaki bireylerin güvenli yaşama gösterdiği bir hassasiyeti ve buna yönelik bir arayışı işaret etmektedir (Wynne, 2008:3). Suçun toplum içerisinde yarattığı güvensizlik duygusuna "suç korkusu" denilmektedir (Demirbaş, 2001:37). Başka bir deyişle, suç korkusu, bir kişinin hayatı boyunca bir suçun mağduru olacağı korkusunu duyması, bu korkunun esiri haline gelmesidir (Franklin, Franklin ve Fearn, 2008:208). Suç korkusu, bir suçta ya da kişinin suçla ilişkilendirdiği sembollere karşı geliştirdiği endişe veya dehşet duygusu olarak da tarif edilebilir (Ferraro, 1995:23).

Suç korkusunda kişi aslında suçtan daha çok, kendisine karşı bir suç işlenmesi olasılığından korkmaktadır. Bu durumun yarattığı endişe ve tedirginlik hali kişinin hem günlük yaşamını hem de ruhsal gelişimini şekillendirmektedir (Skogan, 1986:204; Moore ve Trojanowicz, 1988:3). Suç korkusu yalnızca kişinin bir suç karşısında tedirgin olması değildir. Bunun ötesinde yaşadığı alanın güvensiz olduğu hissine kapılması, her an bir suçta maruz kalacağı psikolojisini yaşaması demektir. Bu anlamda suç korkusu, suçta maruz kalma tehdidi ile güvensiz bir yerde yaşama hissinden oluşan karmaşık bir korku türüdür. Üstelik suçtan daha yaygın bir niteliğe sahiptir (Visser, Scholte ve Scheepers, 2013:278). Suç korkusu toplumda zaten var olan, önyargı ve belli davranış kalıpları tarafından güçlendirilen endişe ve güvensizlikten beslenir (Garofalo, 1981:841).

Suçta karşı duyulan korku günümüz kentlerin günlük yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Suç ve ona karşı duyulan korku kentsel gelişmenin ve kent yönetimlerinin önünde duran en büyük sorunlardan birisidir (Gates ve Rohe, 1987:426; Valera ve Guardia, 2014:195; Franklin, Franklin ve Fearn, 2008:204). Avrupa Birliğine üye ülkelerde yapılan bir araştırmada ankete katılanlardan “Akşam olduğunda sokakta tek başınıza yürümekten korkar mısınız?” sorusunu yanıtlamaları istenmiştir. Buna göre kadınların % 45’i, erkeklerin ise % 28’i sokakların güvenli olmadığını, tek başına yürüyemeyeceğini belirtmiştir (Council of

Europe, 2009:19). Doğu Avrupa ülkelerinde suça karşı duyulan korku ve güvensizlik hissi daha yüksek iken, Norvik ülkelerinde hem korku hem de güvensizlik hissi daha düşüktür (Visser, Scholte ve Scheepers, 2013:287).

Latin Amerika ülkelerinde yapılan bir araştırmada toplu taşıma sistemini kullanan yolculardan % 64'ünün seyahat sırasında korku duyduğu belirlenmiştir (Dammert ve Malone, 2003:85). Türkiye’de lisede okuyan gençler arasında yapılan bir araştırmada, bir çeteye mensup olan gençlerin % 42,3'ünün güvende olmak için bir çeteye katıldığı ortaya çıkmıştır (Yücel, 2009:287). Türkiye genelinde yapılan bir araştırmada, katılımcıların % 60,4'ü gece tek başına dışarı çıkmayı güvenli bulmadığını dile getirmiştir (Sipahi, 2016:89).

Suç oranlarının yüksekliği ve suçun varlığı suça karşı duyulan korkuya neden olmaktadır. Ancak bir süre sonra suça karşı duyulan korku, suçun ötesine geçerek toplumda başlı başına bir huzursuzluk kaynağına dönüşmektedir. İnsanlar kendilerini potansiyel kurban olarak görmekte, belki de hiçbir zaman karşılına çıkmayacak bir suçlu yüzünden hayat boyu endişe etmekte, tedirgin olmaktadır (Gates ve Rohe, 1987:425).

Suç korkusu, suçla yakından ilgili olmakla birlikte suçtan bağımsız bir olgudur. Suç oranlarının artışına paralel olarak artan suç korkusunun, suç oranlarındaki düşüşle birlikte düşmediği pek çok araştırma ile elde edilen bir bulgudur. Ferraro, günümüzde suç ile suç korkusu kavramlarının birlikte arttığı iddiasının daha az savunulur hale geldiğini söylemektedir. Yeni araştırmalarla birlikte suç ve suç korkusu hem kavramsal olarak hem de bir araştırma alanı olarak giderek daha fazla ayrışmaktadır (1995,19). Bir ülkede işlenen suç oranı ile suça karşı duyulan korku arasında belirgin bir bağ olmak zorunda değildir (Visser, Scholte ve Scheepers, 2013:288; Garofalo, 1981:839).

Suç karşı duyulan korku nedeniyle suç oranı düşse bile toplumun genel olarak suça karşı duyduğu endişede, korkuda bir azalma olmamaktadır. İngiltere’de 1997-2007 yılları arasında suç oranlarında azalma olmasına rağmen yapılan araştırmada İngilizlerin % 24'ünün suç oranlarının arttığını, % 18'inin ise suç

oranında herhangi bir azalma olmadığını düşündüğü ortaya çıkmıştır (ons.gov.uk, 02.09.2015). 2013-2014 yılları arasında ABD'de gasp olaylarında % 3, kişiye yönelik saldırı olaylarında % 2'lik bir azalma olmasına rağmen, herhangi bir saldırıya maruz kalacağına inananların oranı ise % 50'dir (bjs.gov/index, 12.06.2016). Rakamlardan anlaşılacağı üzere suç korkusu suçtan daha büyük bir sorundur. İnsanların güven duygusunu kazanmak ve önyargılarını değiştirmek, suçluları yakalamaktan daha zordur (Wynne, 2008:14).

Suç Korkusunun Birey ve Toplum Üzerindeki Etkileri

Toplumda yaşayan bireylerin her biri aynı suçlardan farklı düzeyde korku duymaktadırlar. Korkular, kişisel özelliklere göre değişkenlik göstermektedir. Bu değişikliğin temelinde suç korkusunun bağlantılı olduğu değişkenlerin kişiden kişiye farklılık göstermesi yatmaktadır (Çardak, 2012:28; Luo, Ren ve Zhao, 2016:77-87). Suç korkusu bazı kişilere özgü bir duygu; bazılarının duyduğu, diğerlerinin duymadığı sabit bir vasıf değildir. Korku açısından gerçek suç mağdurları, suç türlerine göre derecelenmek üzere, daha yoğun bir korku hissetmektedirler. Korku duygusu, risk algılamasına bağımlı olarak değişmekte; algılanan risk arttıkça kolluğun etkisiz olduğu yolundaki inanç da artış göstermektedir. Öte yandan, suç korkusu kentlerde özellikle çekirdek ailelerde kırsal alanlara göre daha fazladır (Yücel, 2009:291).

Eğitim seviyesi, gelir düzeyi, yaş, cinsiyet, geçmiş suç deneyimleri suç korkusu üzerinde doğrudan etkilidir. Kadınlar, erkeklere göre suç korkusunu daha fazla yaşamaktadır. Benzer bir biçimde, yaşlılar gençlere göre suçun yarattığı korkudan daha fazla etkilenmektedir. Daha önce bir suça maruz kalan kimseler, herhangi bir suç deneyimi olmayan kimselere göre daha fazla tedirgin olmakta, suçla karşı karşıya kalacağı korkusunu daha fazla hissetmektedir. Gelir seviyesi yüksek olanlar ile daha eğitilmiş olan kişiler suçtan daha az korkmaktadır (Ferraro, 1995; Skogan ve Maxfield, 1981; Roccato ve Russo, 2011:886).

Suç korkusu bireylerin davranışları üzerinde doğrudan etkiler doğurmaktadır. Bu etkileri sakinme, korunma ve birlikte hareket etmek olarak 3 başlıkta toplamak mümkündür (Gates ve Rohe, 1987:427; Garofalo, 1981:847). Buna göre, kişiler suç korkusu karşısında evden çıkmama, toplumdan uzaklaşma, kentsel

faaliyetlerde yer almama vb. sakinme davranışlarında bulunabilir. Üstelik bu davranışlar her zaman çözüm olmayabilir (Vilalta, 2012:7). İkinci olarak, silah taşıma, dönüş sporları öğrenmek, biber gazı bulundurma, arabada cop saklamak, köpek beslemek, güvenli ev sistemleri satın almak vb. korunmaya yönelik davranışlar geliştirebilir. Son olarak kişiler tek başına olmak yerine birlikte hareket etmeyi tercih edebilirler. Arabaya binmek yerine metroyu kullanmak, gece bir yere topluca gitmek, mahalle gözetim programlarına katılmak, yabancılar ya da yeni yerleşimcilere karşı ortak tavır almak vb. birlikte hareket etmeyi gerektiren davranışlarda bulunabilirler.

Artan suç korkusuyla birlikte sosyal bir yalıtma başlamakta, kişi suça maruz kalacağı korkusuyla kendisini kent yaşamından ve toplumdaki dışlamakta, sosyal ve kültürel etkinliklerde yer almamaktadır. Suç korkusuyla birlikte kişide aşırı heyecan, gerginlik, endişe, çaresizlik ve güvensizlik hisleri artarken, buna paralel olarak toplumun sosyal yapısında bir çözülme meydana gelmekte, sosyal denetim ve toplumsal birliktelik zayıflamaya, karşılıklı güven azalmaya başlamaktadır (Wynee, 2008:6; Ferraro ve LaGrange, 2000:281; Dammert ve Malone, 2003:83). Suç korkusuyla birlikte kentsel yaşamın günlük işleyişi zorlaşmakta, kişi kentsel yaşamın içinde yer almaktan imtina etmektedir. Suça karşı korku duyan ebeveynler çocuklarının parklarda oyun oynaması ile okul sonrası kurs ve etkinliklerde yer alması konusunda diğer ebeveynlere göre daha isteksiz davranmaktadır (Öztoprak, 2012:4).

Suç korkusu, insanlarda güvensizliğe, endişeye, doyumsuzluğa, yabancılaşma ve çeşitli psikolojik problemlere neden olabilmektedir. Suç korkusu yüzünden insanlar arası ilişkiler zayıflamakta, karşılıklı güven zedelenmekte, toplumsal huzur ve barış yara almakta ve kişilerin günlük rutinleri alt üst olabilmektedir (Uludağ ve Dolu, 2011:7). Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, suç korkusu kişilerin gece evden dışarı çıkmalarına, diğer kişilerle olan sosyal ilişkilerini kesmelerine, içine kapalı bir yaşam tarzına yönelmelerine neden olmaktadır (Kail ve Kleinman, 1985:402; Skogan ve Maxfield, 1981).

Suç korkusu toplumu oluşturan bireyler arasındaki karşılıklı güven ve dayanışmayı bozmakta ve bu yönüyle de geleneksel sosyal kontrol mekanizmalarını işlemez hale getirerek toplumsal düzeni altüst edebilmektedir (Utma, 2015:503). Kentte yaşayanların birbirinden korkar hale gelmesi, toplumun derinlerinde var olan etnik, ırksal kökenli ayrımcılığı, önyargıları körüklemektedir. Kentte özellikle gecekondu ya da çöküntü alanlarında yaşayanlara karşı derin ve köklü bir önyargı oluşmaktadır. Bu güvensizlik, ötekileştirme ve ayrışma hem suça yönelik korkuyu toplumda körüklemekte hem de suç oranlarında artışa neden olmaktadır.

Artan güvenlik kaygıları yeni bir kentsel kutuplaşmaya neden olmaktadır. Zaten sosyal, ekonomik ve kültürel olarak birbirinden oldukça farklılık gösteren kentliler bu seferde duvarlar, kameralar, özel güvenlik sistemleri ile birbirinden ayrılmaktadır. Türkiye’de de giderek yaygınlık kazanan süreçte; kentin uzağında, her türlü ihtiyacın karşılandığı, kendi içine kapalı, özel güvenlik birimlerine sahip sadece belli gelir ve imtiyaz gruplarının yaşadığı tecrit alanları doğmaktadır. Ülkemizde özellikle büyük kentlerde inşa edilen güvenli siteler bu sürecin birer parçasıdır.

Suç korkusunun önemli bir ekonomik maliyeti bulunmaktadır. Azalan sosyal ve kültürel etkinlikler ile bireyin kendi içine kapanmasının ekonomik etkileri, turizm gelirlerindeki azalma büyük boyutlara ulaşmaktadır. Türkiye’de son iki yılda yaşanan canlı bomba saldırıları sonucunda turizm gelirlerinde % 34, ülkeye gelen turist sayısında ise % 41’lik düşüş yaşanmaktadır (milliyet.com., 5.7.2016). Artan terör endişesi turizmi durma noktasına getirmiştir.

Suç korkusunun ekonomik maliyetinin bir başka boyutu da suçla mücadele için harcanan mali kaynaklardır. İngiltere’de 2003-2004 yıllarında suç ve suçu önlemeye yönelik faaliyetler için toplam 32.6 milyar sterlin harcanmıştır. 2003 fiyatları ile İngiltere’de adam öldürmenin İngiliz Devletine maliyeti 1.458.975 sterlidir. Bir soygunun 7.282, bir hırsızlığın 844 sterlin maliyeti olmaktadır (Home Office, 2005:7). AB bölgesinde, 2002-2013 yılları arasında, yalnızca “mağdur destek programları”na harcanan para miktarı 19 milyon Euro’yu geçmiştir (bbc.co.uk., 2.8.2014). Gece ekonomisi (barlar, eğlence mekânları, içki satışı,

konserler, gösteriler vb. etkinlikler) milyarlarca dolarlık bir endüstri olup tümüyle güvenlik üzerine kuruludur. Suç oranlarında yaşanacak bir artış gece ekonomisinin milyonlarca dolar kaybetmesi, binlerce insanın işsiz kalması demektir (Brands, Schwanen ve Irina, 2015:445).

Suç Korkusuna Yönelik Teorik Yaklaşımlar

Toplumda giderek yaygınlık kazanan suç korkusu kavramı akademik olarak 1970'li yıllarda daha ön plana çıkmaya başlamıştır. İlk başlarda suç korkusu bir suçla karşılaşma riskini ifade ederken günümüzde toplumsal bir güven eksikliğini de temsil etmektedir. İlk yapılan bilimsel çalışmalarda kişinin maruz kaldığı suç konu edilmiştir. Ancak 1990'lardan sonra, suçun disiplinler arası yapısı gereği, bu araştırmaların kapsamına sosyal ve psikolojik boyutlar eklenmiş, suç korkusu araştırmaları suçtan korkma ve güvensizlik hissi olarak iki parçadan oluşur hale gelmiştir (Visser, Scholte ve Scheepers, 2013:279).

Literatürü incelediğimiz zaman, suç korkusunu birey üzerinden açıklamaya çalışan mağduriyet yaklaşımı ve zayıflık perspektifi ile suç korkusunu toplum düzeyinde çözümlenmeye çalışan toplumsal düzensizlik ve toplumsal problem teorilerinin genel kabul gördüğü anlaşılmaktadır.

Mağduriyet yaklaşımı, daha önce suç mağduru olan bireylerin yeniden suça maruz kalacağı konusunda daha derin bir korku duydukları iddiasına dayanmaktadır. Daha önce yaşanan suç mağduriyeti kişinin tüm hayatı boyunca etki edecek ve kişi endişe ve korku hali içinde yaşayacaktır (Gates ve Rohe, 1987:428). Bu yaklaşıma göre, kişinin herhangi bir suçtan dolayı mağdur olması, kişide tekrar aynı suça maruz kalacağına dair ciddi bir korku ve endişe hissi doğurur. Bu kişiler karanlık, ıssız yerlerde, ara sokaklarda bulunmamaya özen gösterirler. Geceleri sokağa çıkmaya çekinirler. Bir kısım insanlar oturdukları evleri değiştirirken kimileri daha ileriye gidip buldukları mahalle ve hatta şehri bile terk edebilirler (Dolu, Uludağ ve Doğutaş, 2010:65).

Birey üzerinden suç korkusunu açıklayan ikinci yaklaşım ise zayıflık perspektifidir. Bu perspektife göre, fiziksel olarak kendini dış tehditlere karşı savunamayacak durumda olan kimseler daha fazla suç korkusu

yaşayacaktır. Bu yaklaşımda kadınlar, yaşlılar gibi, potansiyel suçlulara karşı koyamayacak ve direnemeyecek kadar zayıf ve kırılğan olan bireylerin potansiyel suç mağduru olacakları düşünülmektedir (Skogan, 1981:212). Yapılan birçok saha çalışmasında kadınların ve yaşlıların gençler ve erkeklere göre daha fazla suç korkusu duyması bu yaklaşımı destekler niteliktedir. Mağduriyet ve zayıflık yaklaşımları suç korkusunu açıklamada birey üzerinden hareket etmekle birlikte, mağduriyet yaklaşımında esas olan suçun daha önceden işlenmiş olmasının birey üzerinde yarattığı etki iken, zayıflık yaklaşımında esas olan bireyin suça karşı yeterli direnci gösteremeyecek olmasıdır. Ancak her iki koşulda da birey suç karşısında daha zayıf durumdadır.

Toplumsal düzensizlik yaklaşımı, bireylerin yaşadıkları fiziki ve sosyal çevrenin bozuk olması veya bozulması ile suç korkusunun artacağı iddia edilmektedir. Bu yaklaşıma göre, yaşanan yerin fiziksel ve sosyal şartlarında meydana gelecek bir bozulma veya oluşacak bir düzensizlik ile insanların çevrelerine bakışlarında olumsuz bir etki yapacak ve bireyleri güvensizlik, korku ve endişeye sevk edecektir (Sipahi, 2016:41-57; Gates ve Rohe, 1987:429; Franklin, Franklin ve Fearn, 2008:208). Bu yaklaşımda düzensizlik halinin iki farklı boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, fiziksel çevrede yaşanan düzensizliktir. Yıkık dökük ve terk edilmiş binalar, hurda arabalar, yetersiz aydınlatmalar, cadde ortasında etrafa dağılmış çöpler, duvar yazıları, kırık camlar ve başıboş köpekler, fiziksel düzensizliğin işaretleridir (Ferraro, 1995). Fiziksel alanda yaşanan bu düzensizlikler kişilerde suç işleneceğine dair kuşkular yaratmakta, yaşadığı mekânın sahipsiz ve korunmadığı hissi yaşamasına neden olmaktadır. Isparta’da yapılan bir araştırmada 2011-2012 yıllarında işlenen suçların % 26,3’ünün peyzaj tasarımında ya da fiziksel yetersizliklerden kaynaklandığı anlaşılmıştır (Gök, Özgüner ve Alay, 2015:605).

Fiziksel şartlar, kentin planı ve binaların dağılımı suç korkusu üzerinde oldukça etkindir. Gecekonduya yaşayan kadınlar ile güvenli sitede oturan kadınların suç algısı farklı olmaktadır. Gecekonduya yaşayan kadınlar daha sıkı ve samimi sosyal ilişkilere sahiptir. Güvenli sitede oturanlar birbirleri ile daha az ilişki kurmaktadır. Gecekondu bölgesinde yaşayan kadınlar yetersiz fiziki şartlar nedeniyle korku duyarken,

güvenli sitelerde yaşayanlar için fiziki şartlar son derece güvenlidir. Ancak gecekondularda yaşayan kadınların sosyal ilişkileri daha sıkı ve mahallede yaşananlar konusunda daha ilgilidir. Aynı ilgi ve gözetim güvenli sitede yaşayan kadınlar için geçerli değildir (Baki, 2015:78-79).

Toplumsal düzensizlik yaklaşımında ikinci çevre, sosyal çevredir. Sosyal çevrede yaşanan düzensizlikler suç korkusunu tetiklemektedir (Wynee, 2008:13-14; Lorenc, Petticrew ve Whitehead, 2013:2-5). Toplumdaki dayanışma duygusunun azalması, mahallede oturanlar arasındaki iletişimin zayıflığı, etnik kimlik çeşitliliğinin toplumsal çatışmaya dönüşmesi, sosyal denetim mekanizmalarının etkin olmayışı, aile yapısının zafiyete uğraması ve toplumsal hoşgörünün azalması sosyal çevrenin bozulmasının örnekleridir (Valera ve Guardia, 2014; Ferraro, 1995). Sosyal bağların zayıf ya da kuvvetli olması, bireylerin davranış biçimlerini etkilemekte, bu durum suç işlenmesi konusunda önemli bir belirleyici olmaktadır. Komşuluk bağlarının zayıflığı, toplumun atomize yapısı kesin bir biçimde işlenen suçların takibinde zorluk çıkarmakta, insanların kendilerine yönelmedikçe tehditlere, suça karşı duyarsız davranmasına neden olmaktadır (Gates ve Rohe, 1987:445).

Toplumsal düzensizliğin önemli bir işareti de toplumun hukuka olan güveninin azalmasıdır. Yargılamanın hızlı yapılmaması, tutuklama yetkisinin yerine ve eşit kullanılmaması, sıklıkla af yasaları çıkartılması, şartla tahliye ve pişmanlık yasaları adı altında ceza indirimini uygulanması gibi uygulamalar yoluyla cezanın etkinliğinin azaltılması olarak görülmektedir (Ömeroğlu, 2012:342).

Suç korkusunu inceleyen bir diğer teorik yaklaşım toplumsal problem yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda toplumda yaşayanların olayları nasıl değerlendirdiği, algıladıkları ve yorumladıkları önemlidir. Bu yaklaşımda bir suçun işlenmesinden çok o suçun nasıl algılandığı önem kazanmaktadır. Toplumsal problem yaklaşımında medyanın suç üzerindeki etkisi önemli bir tartışma başlığıdır. Özellikle günümüzde gerek basın-yayın organları gerekse sosyal medyanın çevrelediği bireyler suça bakışı ve suç algısı tümüyle medyanın etkisindedir.

Yapılan araştırma sonuçlarına göre sosyal medyadaki suç haberlerini sık takip etme ile suç korkusu arasında pozitif bir ilişki vardır. Medyadaki suç haberlerini yakından takip edenlerin % 77,3'ü kendilerini güvende hissetmemektedir. Özellikle kadınlar suçla ilgili haberlerden olumsuz etkilenmektedir (Öztürk, 2015:259). Medyayı daha sık takip edenler hem gece hem de gündüz vakti yalnız olarak sokakta yürümekten daha fazla korkmaktadır (Uludağ ve Dolu, 2011:52). Medya yazık ki suçla ilgili haberleri ele alırken sosyal sorumluluk ilkesi yerine kar etme ve daha fazla izlenme kaygısıyla hareket etmektedir. Olayın sunuş biçimi suçu daha korkulur hale getirmektedir (Kalaycı, 2015:36; Warr, 2000:466).

ŞANLIURFA’NIN EKONOMİK VE SOSYAL YAPISI

Şanlıurfa kentsel gelişim sürecinde göç önemli bir yer tutmaktadır. Şanlıurfa hem göç alan hem de göç veren bir kenttir. Şanlıurfa köyden kentte göç alırken; İstanbul, Gaziantep ve Mersin illerine önemli ölçüde göç veren bir kenttir. 2007-2015 arası dönemde Şanlıurfa’ya yerleşen insan sayısı 261 bin iken, aynı dönemde, Şanlıurfa’dan ayrılanların sayısı 342 bindir (tüik.gov.tr, 03.01.2017). Başka bir deyişle, Şanlıurfa net göç vermektedir. Ancak göç vermesine rağmen, binde 33’e ulaşan yüksek doğum oranı nedeniyle, Şanlıurfa ciddi bir nüfus artışı yaşamaktadır. 2000 yılında 1,250 milyon insanın yaşadığı Şanlıurfa’da, 2005 yılında kent nüfusu 1,440 milyona, 2015 yılında ise 2,4 milyona ulaşmıştır.

Yaşanan tüm bu nüfus hareketleri ve sıklıkla yaşanan yer değiştirmeler kentte kişilerin birbirini tanınmasını zorlaştırmak, kentte daha güvensiz bir ortamın oluşmasına neden olmaktadır. Kentte yaşayan çok farklı kimliklere mensup yabancı sayısının artışı halk içindeki suç korkusunu da tetiklemektedir (Uludağ ve Dolu, 2011:49; Gates ve Rohe, 1987:450)

Şanlıurfa’da kentleşme sanayiye dayalı olarak değil de tarıma dayalı gelişmektedir. Şanlıurfa’da kentte yaşayanların önemli bir bölümü ya gelirinin tümünü tarımdan sağlamakta ya da tarımdan ek bir gelir elde etmektedir. Şanlıurfa’da doğrudan tarımdan sağlanan gelirin toplam gelire oranı % 28,8’dir. Bu oran Türkiye geneli için % 9,8’dir. Şanlıurfa’da istihdam edilenlerin % 35’i tarımda istihdam edilmektedir. Şanlıurfa’dan

yapılan ihracat içinde tarım ürünlerinin payı % 56'dır (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2012). Tarıma dayalı kentleşme toplumdaki geleneksel yapının çözülmesini zorlaştırmaktadır. Kadının toplumsal statüsü, kız çocuklarının okutulması, cinsiyete dayalı ayrımcılığın ortadan kalması, kan davalarının sona ermesi, baskın aşiret kültürünün çözülmesi için kentte sanayiye dayalı bir dönüşümün gerçekleşmesi gerekmektedir. Ancak tarıma dayalı ekonomi bu dönüşümün önünde bir engel oluşturmaktadır.

Şanlıurfa'da bireylerin önemli bir bölümü kendisini bir aşirete mensup olarak tanımlamaktadır. 2004 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan bir anket çalışmasında, Şanlıurfa'dan ankete katılanların % 42,3'ü kendisini bir aşiret üyesi olarak tanımlamış olup, bu oran bölgedeki en yüksek orandır. Aşiret üyeliğinin en düşük olduğu kent, yörenin tek sanayi kenti olan Gaziantep'tir. Bu kentte kendisini bir aşirete mensubu olarak görenlerin oranı yalnızca % 4,2'dir (Erkan, 2005:252).

Şanlıurfa'da toprak dağılımındaki eşitsizlik nedeniyle adil olmayan gelir dağılımı aşiretin çözülme sürecini yavaşlatmaktadır. GAP Projesi kapsamında sulamaya açılan alanlarda toprakların % 53'ü tarım işletmelerinin % 8'i tarafından kontrol edilmektedir (tarimreformu.gov.tr, 3.4.2008). Toprağı kontrol eden aşiretler toplum üzerindeki etkinliğini sürdürmektedir.

Şanlıurfa'da kırsala olan ekonomik bağımlılığının sürüyor olması gerçek anlamda bir kentli kültürün oluşmasını engellemektedir. Köy kimliği biçim değiştirerek kendisini kentte de devam ettirmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaygın olarak görülen ağalık ve feodal ilişkiler "otorite" ve "hane halkı" bakımından aileyi, toplumsal cinsiyete yüklenen rolle ilgili anlayışları, aile içi işbölümünü ve çocuk yetiştirme tarzını doğrudan etkilemektedir (Ökten, 2006:26).

Birey içinde yaşadığı toplumun ahlak, namus ve töreye yükledikleri anlamlara göre davranmaya zorlanmaktadır. Toplum bu zorlamaya riayet etmeyenleri, dışlama, gözden düşme, ayıplanma vb. biçimlerde toplum dışına itilmektedir (Arıkan, 1997:7). Şiddetin övüldüğü, kan davası, namus cinayetleri gibi şiddet türlerinin toplumsal meşruiyet kazandığı bir ortamda yaşanacak basit bir asayiş olayı taraflar

arası kavgalara dönüşebilmekte, erkek egemen toplum şiddete öncülük etmektedir. Bu ortamda sosyalleşen gençler şiddetin kabul gördüğü bir alt-kültürde büyümektedir.

Aşiret ve cemaatler kapalı toplum yapısını devam ettirmektedir. Dışa karşı güvensiz kapalı bir toplum yapısı geleneksel değerler etrafında kent içinde yaşamaya devam etmektedir. Aile içi evliliklerin sıklığı kapalı toplum yapısını bize net olarak göstermektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kadınların % 52,4'ü akrabasıyla, % 44,7'si aynı aşiretten birisiyle evlenmektedir (Yılmaz, 2003:77). Bu kapalı yapı, bireyin kendi kişiliğini inşa etmesine uygun değildir. Geniş aile yapıları ve aşiret örgütlenmeleri, bireylerin bağımsız kişilik geliştirmelerinin önündeki en büyük engeldir (Topses, 2012:193).

Aşiret ve feodal ilişkiler ataerkil aile yapısını beslemektedir. Aşiret kültüründe başkaları tarafından zarara uğrayacağı düşünüldüğünden aile dışında kimseye itimat edilmez. Tarıma dayalı, dışarıya kapalı, yalnızca birbirine güvenen, ataerkil ve baskıcı toplumlarda güven yalnızca aile içindedir. Böyle bir ortamda kişi tek başına var olamaz. Gerek ekonomik, sosyal olarak gerekse kültürel tehditler karşısında bireyin karşı koyamadığı her durumda devreye kan bağı, akrabalık ilişkileri girmekte, "kolektif namus" anlayışı egemen olmaktadır. Tartışmalar, kavgalar, kan davası bireysel değil toplumsaldır (Yılmaz, 2003:73).

Aşiretlerin bu derece etkin olması hem şiddetin kent içinde meşru görülmesine neden olmakta, hem de şiddet için uygun bir ortam yaratmaktadır. Öncelikle kent içinde aşiretten olmak, aşiretten olmayanlar açısından bir baskı ve şiddet ortamı yaratmaktadır. Aşiretlerin varlığı, ataerkil aile yapısıyla birlikte düşünüldüğünde; aileler arası kavgaları, adam yaralama, ruhsatsız silah taşıma gibi suçlar için zemin hazırlamaktadır (Karasu, 2012:99).

Şanlıurfa konusunda söz edilmesi gereken bir diğer başlık ise son beş yıldır kente gelen ve artık uluslararası bir soruna dönüşen Suriyeli sığınmacılardır. Şanlıurfa'da yaklaşık 500 bin Suriyeli sığınmacı kalmaktadır. Çoğunluğu eğitimsiz ve işsiz olan sığınmacılar zaten sıkıntılı olan kentin ekonomik ve sosyal yaşamında yeni yükler getirmektedir. Suriyeliler Urfa'da her alanda önemli bir etki yaratmaktadır. Bu etkiye karşı

toplumda bir tepki oluşmaktadır. Özellikle istihdam alanında büyük bir rekabet yaşanmaktadır. Sosyal ve kültürel farklılıklar, artan işsizlik Suriyeliler ile Urfalılar arasında gerginliklere neden olmaktadır. Bu gerginlik karşısında Suriyeli sığınmacılar kente uyum sağlamak yerine kendi iç dünyalarına çekilmektedir. Bu içe kapanma sonucunda ileride mekânsal ve kültürel bir ayrışma beklenmelidir (Karasu, 2016:1012).

ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODOLOJİSİ

Bu çalışmanın amacı suç korkusu kavramını Şanlıurfa özelinde ele almaktır. Bu çalışmada; Şanlıurfa ne derece güvenli bir kenttir?, Şanlıurfa’da hangi suçlar toplumda daha fazla endişe yaratmaktadır?, Kişilerin özellikler (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek dağılımı, gelir düzeyi ve doğum yeri) suç korkusu üzerinde ne ölçüde etkilidir?, Şanlıurfa’da toplumda güvensizlik hissi ne düzeydedir? sorularının cevapları aranmaktadır.

Çalışmada doğrudan kapsamlı gözlemin en yaygın biçimi olan yoklama (sondaj) yoluyla anket çalışması uygulanmıştır. Yoklama yoluyla yapılan anket çalışmasında basit tesadüfi örnekleme tekniği kullanılmıştır (Duverger, 2014:199-200; Gökçe, 1992:133). Anket çalışması 2016 yılı Eylül-Ekim döneminde yapılmıştır. Anket çalışması, suç işleme oranının daha yüksek olduğu kent merkezinde uygulanmış, ilçeler hariç tutulmuştur. Çalışmanın evreni kent merkezinde yaşayan, on sekiz ve üzeri Şanlıurfalılarıdır. TÜİK verilerine göre, Şanlıurfa’nın merkez nüfusu 835 bindir. Bu nüfusun % 55’i on sekiz yaşın altındadır (tüik.gov.tr, 12.11.2015). Dolayısıyla, anket çalışmasının evreni yaklaşık 375 bin kişiden oluşmaktadır. Baş’ın hazırladığı “Farklı Hedef Kitle Büyüklükleri ve Hata Düzeyleri İçin İhtiyaç Duyulan Örneklem Büyüklükleri” şemasına göre, 100 bin ile 1 milyon örneklem büyüklüğü için, % 5 yanılma payı kabul edilerek en az 245 denekle anket yapılması gerekmektedir (Baş, 2003:46). Anket çalışmasında toplam 265 adet anket formu dağıtılmış, bunlardan 8’i geri dönmemiş, 10’ü eksik cevaplanmış, 2’i ise kişinin isteği üzerine kendisine iade edilmiştir. 245 adet anket formu sağlıklı bir biçimde elde edilmiştir. İstatistikî verilerin yorumlanmasında SSPS 20 adlı veri analiz yöntemi kullanılmıştır.

Anket çalışmasında bağımlı değişken suç korkusudur. Bağımsız değişkenler cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek dağılımı, gelir düzeyi ve doğum yeridir. Suç korkusunun ölçülmesi için hazırlanan anket çalışmasında yer alan sorular, suç korkusu literatüründe genel kabul gören iki teorik yaklaşımın bir birleşimidir.

Suç korkusu literatürü incelendiği zaman, suç korkusunu açıklamaya yönelik iki temel yaklaşım olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, bireysel zayıflıklar üzerinden suç korkusunu açıklamaya çalışan yaklaşımdır. Örneğin “Hayatınız boyunca herhangi bir suça maruz kaldınız mı?” biçimindeki bir soru, kişinin yaşadıkları ve zayıflıkları üzerinden suç korkusunu anlamaya çalışmaktadır. Bu tip sorular ankette ilk bölümde yer almaktadır.

İkinci yaklaşım, toplumda yaşanan düzensizlikler üzerinden suç korkusunu açıklamaya çalışmaktadır. Örneğin, “Polisin yeterince etkin çalıştığını düşünüyor musunuz?” sorusu toplumsal düzenin temsilcisi olan polise duyulan güveni, dolayısıyla, toplumsal düzene olan inancı sınamaya yönelik bir sorudur ve anketin ikinci bölümde yer almaktadır.

Anket çalışmasında yer verilen soruların tümü daha önce birçok çalışmada kullanılmış, dolayısıyla sınanmıştır. Ankette kullanılan soruların bir bölümü İngiltere’de belli dönemlerde yürütülen ve düzenli olarak kamuoyu ile paylaşılan suç korkusu anketlerinde yer almaktadır (homeoffice.gov.uk./surveycrime, 02.01.2017). Daha önce kullanılmış sorulara yer verilmesi bilimsel tekrar riski taşımakla birlikte, Şanlıurfa’daki suç korkusunun diğer kentlerde yürütülen benzer araştırmalar ile karşılaştırılabilmesi bakımından önemli bir avantaj sağlamaktadır.

ARAŞTIRMANIN SONUÇLARI

Yürütülen anket çalışması kapsamında girişte ankete katılanların kişisel bilgilerine yer verilmektedir. Kişisel bilgilerden sonra ilk bölümde, kişisel zayıflıklara yönelik sorulara verilen cevaplar; ikinci bölümde, toplumsal düzensizliklere ilişkin sorulara verilen cevaplar yer almaktadır.

Kişisel Bilgiler

Cinsiyet: Ankete katılanların % 36,7'si kadın, % 63,3'ü erkektir.

Yaş: Ankete katılanların % 25,7'si 18-24 yaş, % 28,2'si 25-39 yaş, % 28,2'si 40-54 yaş, % 18'i ise 55 yaş ve üzerindedir.

Medeni Durum: Ankete katılanların % 69'ü evli, % 31'i bekârdır.

Eğitim Durumu: Katılımcıların % 29,8'i okur-yazar değildir. % 29'ü ilköğretim, % 17,1'i lise, % 24,1'i ise üniversite mezunu ya da öğrencisidir.

Meslek Dağılımı: Ankete katılanların % 26,5'i kamu çalışanı, % 25,7'si serbest meslek, % 17,1'i ev hanımı, % 14,7'si öğrenci, % 6,5'i çiftçi, % 9,4'ü diğer meslek gruplarındandır. Kadınların çoğunluğu çalışmadığı için ev hanımı oranı yüksek çıkmıştır.

Gelir Düzeyi: Ankete katılanların % 22,9'ü aylık geliri 700-1500 TL, % 46,1'i 1501-2500 TL, % 17,6'si 2501-3500 TL aylık gelir beyan etmiştir. Çalışmada yer alanların yalnızca % 13,5'i 3500 TL'nin üzerinde aylık gelir bildirmiştir.

Doğum Yeri: Çalışmadaki katılımcıların % 66,9'ü Şanlıurfa doğumludur. % 33,1'i Şanlıurfa dışında doğmuş olup, hâlihazırda Şanlıurfa'da yaşamaktadır.

Kişisel Zayıflıklar

Ankete katılanlara “Gece vakti tek başına dışarı çıkmayı ne derece güvenli buluyorsunuz ?” sorusu yöneltilmiştir. Tablo-1’de görüldüğü gibi ankete katılanların % 11,4’ü gece vakti tek başına dışarı çıkmayı çok güvenli bulmaktadır. Katılımcıların % 26,1’i gece vakti tek başına dışarı çıkmayı güvenli bulmakta iken, % 44,1’i gece vakti dışarı çıkmayı güvenli bulmamakta, % 8,2’si ise oldukça güvensiz bulmaktadır.

Katılımcıların % 10,2'si bu konuda kararsız kalmaktadır. Bu rakamlardan hareketle, Şanlıurfa'da gece dışarı çıkmayı güvenli bulmayanların oranı % 52,3'dür.

Türkiye çapında yapılan bir araştırmada katılımcıların % 34,2 gece tek başına dışarı çıkmayı güvenli bulmadığını dile getirmiştir (Uludağ ve Dolu, 2011:61-62). Benzer başka bir araştırmada, katılımcıların % 60,4'ü gece tek başına dışarı çıkmayı güvenli bulmadığını dile getirmiştir (Sipahi, 2016:89).

Tablo – 1 Gece vakti tek başına dışarı çıkmayı ne derece güvenli buluyorsunuz?

	Sayı	Yüzde (%)
Çok güvenli	28	11,4
Güvenli	64	26,1
Kararsız	25	10,2
Güvensiz	108	44,1
Oldukça Güvensiz	20	8,2

Gece vakti dışarı çıkma konusunda kadınlar erkeklerden daha fazla tedirgin olmaktadır. Yapılan çaprazlama analizlerde ankete katılan kadınların % 66,7'sinin gece vakti dışarıya çıkmayı güvensiz bulduğu, bu oranın erkeklerde % 31'de kaldığı görülmektedir. Cinsiyete dayalı bu farklılık literatürdeki çalışmalar ile de uyumludur (Çardak, 2012:30; Aytac, Derdiman ve Baştürk, 2015:263; Özaşçılar, 2015:345).

Bu soruda meslek grupları bakımından da bir ayrışma yaşanmaktadır. Gece vakti dışarı çıkmayı güvenli bulanlar içinde çiftçiler diğer mesleklerden ayrılmaktadır. Buna göre kente yaşayıp, kendisini çiftçi olarak tanımlayanların % 56,3'ü kentte tek başına dışarı çıkmayı güvenli bulurken, bu oran kamu çalışanlarında % 24,6, serbest meslek sahiplerinde % 38,1'dir. Ev hanımlarının % 14,3'ü gece vakti tek başına dışarı çıkmayı güvenli bulurken, üniversite öğrencilerinde bu oran yalnızca % 5,6'dır.

“Gündüz vakti tek başına dışarı çıkmayı ne derece güvenli buluyorsunuz?” sorusuna katılımcıların % 23,3'ü çok güvenli, % 54,7'si güvenli, % 4,5'i güvensiz, % 2,9'ü oldukça güvensiz yanıtı vermektedir. Gündüz vakti tek başına dışarı çıkma konusunda kararsız olanların oranı % 14,7'dir. Gece vakti tek başına dışarı

çıkılmaktan tedirgin olanların toplamı % 52,3 iken, gündüz vakti tek başına dışarı çıkmaktan tedirgin olanların oranı yalnızca % 7,4'dür. Gece ve gündüz arasındaki bu fark Türkiye içinde geçerlidir. Türkiye genelinde yapılan bir araştırmada gece vakti tek başına dışarıda olmaktan tedirgin olanların oranı % 23,3 iken, bu oran gündüz vakti % 4,4'e düşmektedir (Uludağ ve Dolu, 2011:22-23).

Tablo – 2 Evinizde gece vakti tek başına kalmayı ne derece güvenli buluyorsunuz?

	Sayı	Yüzde (%)
Çok güvenli	43	17,6
Güvenli	103	42
Kararsız	39	15,9
Güvensiz	46	18,8
Oldukça Güvensiz	14	5,7

“Evinizde gece vakti tek başına kalmayı ne derece güvenli buluyorsunuz?” sorusuna verilen yanıtlar Tablo-2’de yer almaktadır. Buna göre, katılımcıların % 17,6’si gece vakti evde yalnız kalmayı çok güvenli bulmakta, % 42’si güvenli bulmaktadır. Katılımcıların % 15,9’ü bu konuda kararsız iken, güvensiz bulanlar oranı % 18,8, oldukça güvensiz bulanlar ise % 5,7’dir. Çaprazlama analizlerde, kadın katılımcılardan yalnızca % 14,4’ünün gece evde tek başına kalmayı güvenli bulduğu anlaşılmaktadır. Erkek katılımcılarda bu oran % 58,1 gibi yüksek bir orandır. Meslek grupları bakımından bakıldığında çiftçilerin % 68,8’sinin gece vakti evde tek başına kalmayı güvenli bulduğu görülmektedir. Bu oran diğer meslek gruplarından daha fazladır. Kentte yaşayan ve gelirini köyden sağlayan çiftçilerin kenti bu derece güvenilir bulması, kente karşı yabancılik hissetmemiş olmaları ayrıca araştırılması gereken bir sonuçtur. Şanlıurfa’da kentte yaşayanların önemli bir bölümü ya gelirinin tümünü tarımdan sağlamakta ya da tarımdan ek bir gelir elde etmektedir. Bu kişiler için kır ve kent yaşamı gerçek anlamda ayrılmış değildir. Şanlıurfa’da doğrudan tarımdan sağlanan gelirin toplam gelire oranı % 28,8’dir. Bu anlamda Şanlıurfa’nın tarımsal gelire dayalı bir kentleşme süreci yaşanmaktadır.

Katılımcılara “Kent içinde gece vakti tek başına otobüse binmeyi ne derece güvenli buluyorsunuz?” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların % 6,9’ü otobüse tek başına gece vakti binmeyi çok güvenli bulurken, % 30,2’i güvenli, % 37,1’i güvensiz, % 12,7’si oldukça güvensiz bulmaktadır. Bu konuda kararsız olanların oranı % 13,1’dir. Türkiye çapında yapılan bir başka araştırmada gece otobüse binmeyi güvenli bulmayanların oranı % 66,9 olup, bu oran Şanlıurfa’daki oranın üzerindedir (Sipahi, 2016:114).

Tablo-3’de görüldüğü gibi “Aşağıdaki kişilerden hangisi sizi tedirgin ediyor?” sorusuna verilen yanıtlar arasında % 37,1 ile Suriyeliler öne çıkmaktadır. Katılımcılardan % 2,4’ü evsizlerden, % 11’i sarhoşlardan, % 13,1’i grup halinde gezen gençlerden, % 13,9’ü aşiret mensuplarından, % 10,2’si dilencilerden tedirgin olmaktadır. Hiç kimseden tedirgin olmayanların oranı ise % 12,2’dir.

Tablo – 3 Aşağıdaki kişilerden hangisi sizi tedirgin ediyor?

Kişiler	Sayı	Yüzde (%)
Evsizler	6	2,4
Sarhoşlar	27	11
Grup halinde gezen gençler	32	13,1
Suriyeliler	91	37,1
Aşiret mensupları	34	13,9
Dilenciler	25	10,2
Kimseden tedirgin olmam	30	12,2

Şanlıurfa’da en çok tedirginliğe neden olan grup Suriyeli sığınmacılardır. Kısa sürede 500 bin sığınmacının Şanlıurfa’ya gelmiş olması kentteki ekonomik, kültürel ve sosyal dengeleri alt üst etmiştir. Kira artışları, işsizlik, düşen yevmiye ücretleri, fuhuş, hırsızlık vb. konularda suçlanan sığınmacılar sosyo-kültürel olarak da Şanlıurfalılarından oldukça farklıdır. Suriyeliler üzerine yapılan bir başka araştırmaya göre, Şanlıurfalıların % 56,3’ü Suriyelilerin kentte suç oranını artırdığını düşünmektedir. Çoğu eğitimsiz ve işsiz olan Suriyeliler toplumda giderek ötekileştirilmektedir (Karasu, 2016:1011). Türkiye çapında yapılan bir başka araştırmada da ankete katılanların % 32,5’i Suriyeli sığınmacılardan tedirgin olmaktadır (Sipahi,

2016:99). Kilis'te yapılan benzer bir araştırmaya göre, Kilislilerin % 77,5'i artan suç oranlarından Suriyelileri sorumlu tutmaktadır (Memiş, 2015:109). Bu anlamda Şanlıurfa'da elde edilen Suriyeli sığınmacıların tedirginlik yarattığı sonucu diğer saha çalışmaları ile örtüşmektedir.

Tedirgin olunan gruplar bakımından gelir düzeyi ve cinsiyet bakımından anlamlı bir fark yoktur. Bu soruda yaş grupları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Sarhoşlardan en çok tedirgin olanlar 40-54 yaş aralığında olanlardır. Bu yaş grubunda yer alanların % 18,8'i sarhoşlardan rahatsızdır. Grup halinde gezen gençlerden en tedirgin olan yaş aralığı 18-24 yaş arasındadır. Bu yaş grubunun % 17,5'i grup halinde gezen gençlerden rahatsızdır. Bu durum son dönemde artan Suriyeli-Türkiyeli gençler çatışmasının bir sonucudur. Şanlıurfa'da belli parklarda Suriyeli gençler otururken, diğerlerinde Türkiyeli gençler oturmaktadır. Bu durum mekânsal ayrışmanın ilk izlerini taşımaktadır ve Suriyeli sığınmacıların geleceği açısından önemli bir sorun alanıdır. Son olarak doğum yeri bakımından bir farklılık yaşanmakta olup, Urfa doğumlu olmayanların % 30,9'ü aşiret mensuplarından tedirgin olurken, Urfa doğumlularda bu oran yalnızca % 5,5'dir.

“Hayatınız boyunca herhangi bir suça maruz kaldınız mı?” sorusuna, Tablo-4'de görüldüğü gibi, katılımcıların % 87,3'ü olumsuz yanıt vermiştir. Katılımcılardan yalnızca % 12,7'si hayatında daha önce bir suça maruz kalmıştır. Başka bir deyişle, araştırmamıza katılan 245 denekten 31'i daha önce bir suçla karşılaşmıştır.

Tablo – 4 Hayatınız boyunca herhangi bir suça maruz kaldınız mı?

	Sayı	Yüzde (%)
Evet	31	12,7
Hayır	214	87,3

Katılımcılara “Hayatta en fazla hangi suça maruz kalmak sizi tedirgin ediyor?” sorusu yöneltilmiştir. Tablo-5'de görüldüğü gibi, katılımcıların % 26,1'i hırsızlık, % 14,7'si cinsel taciz, % 6,1'i yaralanma, % 2,4'ü öldürülme, % 17,1'i dolandırılma, % 16,7'si tehdit/hakaret, % 6,9'ü darp suçundan tedirgin olmaktadır.

Tablo – 5 Hayatta en fazla hangi suça maruz kalmak sizi tedirgin ediyor?

Suçlar	Sayı	Yüzde (%)
Hırsızlık	64	26,1
Cinsel taciz	36	14,7
Yaralanma	15	6,1
Öldürülme	6	2,4
Dolandırılma	42	17,1
Tehdit/hakaret	41	16,7
Terör	24	9,8
Darp	17	6,9

Şanlıurfa, Türkiye'nin güneydoğusunda yer almasına rağmen ankete katılanların yalnızca % 9,8'i terör eylemine maruz kalacağı korkusu duymaktadır. Arap, Türk ve Kürtlerin birlikte yaşadığı kentte terör eylemi, bölgenin geneli düşünüldüğünde, çok azdır.

Kadınlar en fazla hırsızlık (% 41,1) ve cinsel taciz (38,9) suçlarından tedirgin olurken; erkekler tehdit/hakaret (% 25,8) ve dolandırılma (% 20) suçlarından tedirgin olmaktadır. 18-24 yaş aralığındakiler en fazla (% 36,5) cinsel taciz suçundan tedirgin olmaktadır. 25-39 ve 40-54 yaş aralığı için en tedirgin edici suç türü hırsızlıktır. 25-39 yaş aralığında yer alanların % 29'ü ve 40-54 yaş aralığında yer alanların % 30,4'ü hırsızlık suçundan tedirgin olmaktadır. Gelir düzeyi, doğum yeri bakımından tedirgin olunan suçlar bakımından bir farklılığa rastlanmamıştır.

Toplumsal Düzensizlikler

“Yaşadığımız kenti ne derece güvenli buluyorsunuz?” sorusuna verilen yanıtlar Tablo-6'da yer almaktadır. Buna göre katılımcıların % 5,7'si Şanlıurfa'da yaşamayı çok güvenli, % 42,9'ü güvenli, % 33,5'i güvensiz, % 4,1'i ise oldukça güvensiz bulmaktadır. Bu konuda kararsız olanların oranı % 13,9'dür. Şanlıurfa'da yaşamayı güvenli bulanların oranı toplamda % 48,6'dır. Diğer taraftan, kentte yaşayanların % 37,6'sı ise

kentin güvenli olmadığını düşünmektedir. İstanbul’da yapılan bir araştırmada “İstanbul’da bir suça maruz kalmadan güvenle hareket edebilirim” diyenlerin oranı yalnızca % 21’dir (Kul, 2013:86).

Tablo – 6 Yaşadığınız kenti ne derece güvenli buluyorsunuz?

	Sayı	Yüzde (%)
Çok güvenli	14	5,7
Güvenli	105	42,9
Kararsız	34	13,9
Güvensiz	82	33,5
Oldukça Güvensiz	10	4,1

Şanlıurfa’yı en güvenli bulan yaş aralığı 55 ve üzeridir. Bu yaş aralığında yer alanların % 68,2’si kenti güvenli bulmaktadır. Kenti oldukça güvensiz bulanların tümü 18-24 yaş grubuna mensuptur. Urfa doğumlu olmayanların % 48,1’i kenti güvensiz bulurken, bu oran Urfa doğumlular arasında yalnızca % 26,2’dir. Urfa doğumlu olmayanların kentin yabancıları olarak kendisini daha az güvende hissetmesi kabul edilebilir bir durumdur.

Katılımcılara “Yaşadığınız mahalleyi ne derece güvenli buluyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Mahallesi çok güvenli bulanların oranı % 5,7, güvenli bulanların oranı % 53,9, güvensiz bulanların oranı % 17,1, oldukça güvensiz diyenlerin oranı ise % 2,9’dür. Kararsızların oranı % 20,4’dür. Mahalleye ait sonuçlar kent ile karşılaştırıldığında insanların yaşadığı mahalleyi kente göre daha güvenli bulduğu ortaya çıkmaktadır. Tablo-6’da görüldüğü gibi, kent güvenlidir diyenlerin oranı toplamda % 48,6 iken, yaşadığı mahalleyi güvenli bulanların toplamı % 59,6’dır. Kişilerin yaşadığı mahalleyi daha fazla sahiplenmesi ve ölçek olarak daha küçük olan mahalleyi daha rahat tanıması kişide güven duygusunu artırmaktadır.

Yaşadığı mahalleyi en güvenli bulan meslek grubu serbest meslek sahipleridir. Serbest meslek mensuplarının % 76,2’si yaşadığı mahalleyi güvenli bulmaktadır. Diğer bağımsız değişkenlerde anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

“Yaşadığınız mahallede sizi rahatsız eden fiziksel düzensizlikler var mı?” sorusuna katılımcıların % 56,7’si evet yanıtı verirken, % 43,3’ü hayır demiştir. Bu soruya “evet” cevabı verenler düzensizlikler konusunda ayrıışmaktadır. Çoklu seçenek içeren bu soruda kimi katılımcılar birçok düzensizlikten şikâyetçidir. Tablo-7’de görüldüğü gibi katılımcıların % 46,4’ü elektrik kesintilerinden, % 24,6’si bakımsız parklardan, % 31,3’ü bozuk yollar, % 7,6’si toplanmayan çöplerden, % 20,4’ü bakımsız kaldırımlardan, % 11,2’si boş ve metruk binalardan, % 5,6’si duvar yazılarından rahatsız olmaktadır.

Tablo – 7 Mahallede Rahatsızlık Yaratın Fiziksel Düzensizliklerin Dağılımı

Fiziksel Bakımsızlıklar	Yüzde (%)
Elektrik kesintisi	46,4
Bakımsız parklar	24,6
Bozuk yollar	31,3
Toplanmayan çöpler	7,6
Bakımsız kaldırımlar	20,4
Boş ve metruk bina	11,2
Duvar yazısı	5,6

Bu tür basit görünen fiziksel düzensizliklerin suç korkusunun oluşmasında önemli bir rolü bulunmaktadır. Kişiler düzensiz ve güvensiz mekânlarda kendilerini daha güvensiz hissetmekte, tehdit altında olduklarını düşünmektedir (Apak, Ülken ve Ünlü, 2002:67; Aytaç, Derdiman ve Baştürk, 2015:265). Özellikle Şanlıurfa’da çok sık yaşanan ve bazen günlerce süren elektrik kesintileri hem neden olduğu güvensiz ortam nedeniyle suçlu için uygun bir ortam yaratmakta hem de halkın devlete olan güveninin azalmasına neden olmaktadır. Yeterli aydınlatmanın sağlanması durumunda toplumdaki suça karşı duyulan korku azalmaktadır (Uludağ ve Dolu, 2011:42).

Uzun elektrik kesintilerinde toplumsal olaylar yaşanmakta polis ile halk karşı karşıya gelmektedir. Benzer bir biçimde yolların ve parkların bakımsız olması kamunun işini iyi yapmadığı yönünde bir intiba oluşmasına yol açmaktadır. Bu durumda kamuya duyulan güven azalmakta, toplumda kamunun sorunları

çözeceğine olan inanç zedelenmektedir. Bu güven eksikliği suçla yeterince mücadele edilmediği sonucunu da doğurmaktadır.

Tablo – 8 Polisin yeterince etkin çalıştığına inanıyor musunuz?

	Sayı	Yüzde (%)
Evet	77	31,4
Hayır	134	54,7
Kararsız	34	13,9

“Polisin yeterince etkin çalıştığına inanıyor musunuz?” sorusuna katılımcıların cevabı halkın devlete duyduğu güvenin anlaşılması bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Tablo–8’de görüldüğü gibi, katılımcıların % 31,4’ü polisin etkin çalıştığını düşünürken, % 54,7’si bu görüşte değildir. Kararsızların oranı % 13,9’dur. Rakamlardan anlaşılacağı üzere katılımcılar polisi suçla mücadelede çok da başarılı görmemektedir.

Yaş ilerledikçe polise olan güven artmaktadır. 18-24 yaş aralığındakilerin % 12,7’si polisin etkin çalıştığını düşünürken, bu oran 25-39 yaş aralığında % 36,2’ye, 55 yaş ve üzerinde % 61,4’e yükselmektedir. Polisin en az çalıştığını düşünen meslek grubu öğrencilerdir. Öğrencilerin yalnızca % 8,3’ü polisin etkin çalıştığını düşünmektedir. Ev hanımları polisin en etkin çalıştığını düşünen meslek grubudur. Ev hanımlarının % 52,4’ü polisin etkin çalıştığını düşünmektedir. Urfa doğumlu olmayanların % 71,6’si, Urfalıların ise % 46,3’ü polisin etkin çalışmadığını düşünmektedir. Gelir düzeyi ve cinsiyet bakımından bir farklılık yoktur.

Tablo – 9 Suçluların gereken cezaları aldığına inanıyor musunuz?

	Sayı	Yüzde (%)
Evet	52	21,2
Hayır	169	69
Kararsız	24	9,8

Araştırmamız kapsamında “Suçluların gereken cezaları aldığına inanıyor musunuz?” sorusuna katılımcıların verdiği yanıtlar meselenin sadece polisin iyi çalışması olmadığını, toplumda “suç işleyenin yanına kar kaldığı” yönünde güçlü bir kanaatin oluştuğunu göstermektedir. Tablo-9’da görüldüğü gibi, katılımcıların % 69’ü suçluların gereken cezayı almadığını düşünmektedir. Suçlular gerekli cezayı alıyor diyenlerin oranı yalnızca % 21,2’dir. Kararsızların oranı % 9,8’dir. Benzer bir sonuca İstanbul’da yapılan bir araştırmada da ulaşılmıştır. Araştırmada yer alanların % 71,5’i Türkiye’deki adalet sisteminin mağdurları korumadığını iddia etmektedir (Kul, 2013:143). Toplumdaki bu kanaat kuşkusuz suç korkusunu beslemekte, suçun yaygınlık kazanmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Polisin etkin çalışması konusunda yaş grupları arasında yaşanan farklılıklar, suçluların gereken cezayı alması konusunda da yaşanmaktadır. 18-25 yaş aralığında yer alan ve polisin en az çalıştığını düşünenler, aynı şekilde, suçluların gereken biçimde ceza almadığını düşünmektedir. Bu yaş aralığında yer alanların % 81’i suçluların gereken biçimde ceza aldığına inanmamaktadır. Ülkenin geleceğinde söz sahibi olacak genç insanların ülkedeki toplumsal düzen konusundaki bu kadar olumsuz tutum takınması umutlu olmayı zorlaştırmaktadır.

“Medyada yer alan suçla ilgili haberler sizi tedirgin ediyor mu?” sorusuna verilen yanıtlar Tablo-10’da yer almaktadır. Suçla ilgili yayınlardan etkilenenlerin oranı tüm katılımcıların % 42’sidir. Bu tür yayınlardan etkilenmediğini ifade edenlerin oranı % 34,3’dür. Bu konuda kararsız kalanların oranı % 23,7’dir. Aslında medyanın toplum üzerindeki etkisi düşünüldüğünde, medyadan etkilenenlerin daha fazla olması beklenirdi.

Tablo – 10 Medyada yer alan suçla ilgili haberler sizi tedirgin ediyor mu?

	Sayı	Yüzde (%)
Evet	103	42
Hayır	84	34,3
Kararsız	58	23,7

Kadınların % 75,6'si medyadan etkilenirken, erkeklerde bu oran yalnızca % 22,6'dır. Medyada yer alan suçla ilgili haberlerden en çok etkilenen meslek grubu ev hanımlarıdır. Bu gruptakilerin % 88,1'i bu tür haberlerden etkilendiğini ifade etmiştir. Bu sonuç İstanbul'da yapılan benzer başka bir araştırma ile örtüşmektedir (Öztürk, 2015:259).

Son olarak katılımcılara suç korkusu karşısında almış oldukları önlemler sorulmuştur. Konunun daha iyi anlaşılması bakımından suça karşı duyulan korku karşısında kişilerin aldıkları önlemler iki başlık halinde incelenmiştir. İlkinde, kişilere ev dışında ne tür önlemler aldıkları sorusu yöneltilmiş, ikinci kısımda ev içinde aldıkları önlemler sorulmuştur.

Tablo – 11 Ev dışında bir suça maruz kalma ihtimaline karşı aldığımız bir önlem var mı?

Önlemler	Yüzde (%)
Silah taşımak	18,6
Biber gazı bulundurmak	9,2
Cep telefonu taşımak	88,6
Topluca hareket etmek	60,4
Arabada sopa taşımak	26,9
Dövüş sporları öğrenmek	6,7
Diğer bir önlem	5,6

Tablo-11'de görüldüğü gibi, kişilerin ev dışında suç korkusu nedeniyle aldıkları önlemler çeşitlilik göstermektedir. Soru çoklu seçenek sunduğundan katılımcılar birden fazla cevabı işaretlemiştir. Başka bir deyişle, suça karşı kimi katılımcılar birden fazla önlem almaktadır. Buna göre, katılımcıların % 18,6'si silah taşımakta, % 9,2'si biber gazı taşımakta, % 88,6'si daima yanında cep telefonu bulundurmakta, % 60,4'ü bir yere topluca gitmekte, % 26,9'ü arabasında sopa ve benzeri bir cisim bulundurmakta, % 6,7'si dövüş sporları eğitimi almakta, % 5,6'si ise daha farklı bir önlem almaktadır.

Katılımcıların % 26,9'ünün aracında sopa ya da başkaca bir cisim taşınması Türkiye'nin geldiği trafik terörünün boyutları bize göstermektedir. Aslında güvenlik için alınmış görünen bu önlemin kendisi bir

“güvenlik sorununa” dönüşmüş durumdadır. Bu durum hem artan güvensiz ortamın hem de devlete ve polise duyulan güvenin azalmasının bir sonucudur.

Tablo – 12 Ev içinde bir suça maruz kalma ihtimaline karşı aldığınız bir önlem var mı?

Önlemler	Yüzde (%)
Çelik kapı taktırmak	98,6
Evde silah bulundurmak	34,8
Komşularla sıkça görüşmek	58,5
Güvenlik sistemi taktırmak	7,8
Cam kilidi taktırmak	6,5
Köpek beslemek	3,4
Diğer bir önlem	5,9

Tablo-12’de kişilerin ev içinde suç korkusu nedeniyle aldıkları önlemler yer almaktadır. Soru çoklu seçenek sunduğundan katılımcılar birden fazla cevabı işaretlemiştir. Başka bir deyişle, suça karşı kimi katılımcılar ev içinde birden fazla önlem almayı düşünmüştür. Katılımcıların % 98,6’si çelik kapı taktırmakta, % 34,8’i evinde silah bulundurmakta, % 58,5’i komşuları ile daha yakın ilişkiler kurmakta, % 7,8’i ev güvenlik sistemi taktırmakta, % 6,5’i cam kilidi taktırmakta, % 3,4’ü köpek beslemekte, % 5,9’ü ise daha farklı önlemler almaktadır.

SONUÇ

Şanlıurfa’da suç korkusunu araştırdığımız çalışmada farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Öncelikle Şanlıurfa’nın çok da güvenli bir kent olmadığı anlaşılmaktadır. Şanlıurfa’da gece vakti tek başına dışarı çıkmayı güvenli bulmayanların oranı % 52,3’dür. Bu halkın yarısı demektir. Benzer bir biçimde, gece vakti otobüse tek başına binmeyi güvenli bulanların oranı % 37,1 iken, bu durumu güvensiz bulanların oranı % 49,8’dir. Genel olarak kenti güvenli bulanların oranı % 48,6, güvensiz bulanların oranı ise % 37,6’dır. Bu konuda kararsız olan % 13,9 oranında önemli bir kitle bulunmaktadır.

Şanlıurfa’da, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yer almasına rağmen, teröre karşı duyulan korku alt düzeydedir. Ankete katılanların yalnızca % 9,8’i terör eylemine maruz kalacağı korkusu duymaktadır. Kentte en fazla tedirgin olunan suç hırsızlıktır. Katılımcıların % 26,1’i hırsızlık, % 14,7’si cinsel taciz, % 6,1’i yaralanma, % 2,4’ü öldürülme, % 17,1’i dolandırılma, % 16,7’si tehdit/hakaret, % 6,9’ü darp suçundan tedirgin olmaktadır. Şanlıurfa’da son 5 yılda yaşanan Suriyeli sığınmacıların düzensiz göçü kişilerde tedirginliğe neden olmaktadır. Katılımcıların % 37,1’i Suriyeli sığınmacılardan tedirgin olmaktadır.

Yaşanan suç korkusu kişisel özelliklere göre değişiklik göstermektedir. Kişilerin özellikleri suç algısı üzerinde etkilidir. Kadınlar erkeklerden daha tedirgin olmaktadır. Kadınların % 66,7’si gece vakti dışarı çıkmayı güvensiz bulurken, erkeklerde bu oran % 31’de kalmaktadır. Kadınlar daha çok hırsızlık ve cinsel taciz suçları ile karşı karşıya kalmaktan tedirgin olurken; erkekler tehdit/hakaret ve dolandırılma suçlarından çekinmektedir. Yaş aralıkları içinde, 18-25 yaş aralığında yer alanlar polisin etkin çalışmadığını düşünmekte, suç işleyenlerin ceza almadığına inanmaktadır. Bu durum ülkemizin geleceği bakımından kaygı vericidir. Mahalleyi en güvenli bulan meslek grubu serbest meslek sahipleridir. Ev hanımları medyada yer alan suçla ilgili haberlerden en fazla etkilenen gruptur. Diğer taraftan, yapılan anket çalışmasına göre, Şanlıurfa’da gelir düzeyi ve eğitim durumu suç korkusu üzerinde belirleyici değildir.

Şanlıurfa’da devlete karşı bir güvensizlik hissi belirgin olarak görülmektedir. Bu güvensizlik hissi toplumsal düzensizliklerin bir sonucudur. Özellikle devleti temsil eden polise ve adalet sistemine duyulan güven belirgin olarak düşüktür. Ankete katılanların % 54,7’si polisin etkin çalışmadığını, % 69’u ise suçluların gereken cezaları almadığını düşünmektedir. Katılımcıların % 26,9’ü aracında sopa ya da başkaca bir cisim taşımaktadır. Evde silah bulunduranların oranı % 34,8’dir. Tüm bu rakamlar, Türkiye’de devlete olan güvenin azaldığını, toplumda güvensizlik hissini yaygın hale geldiğini bize göstermektedir.

Suç korkusunu yenmek suçu azaltmanın ya da suç oranlarını düşürmenin ötesinde toplumda bir güven hissi yaratmakla mümkündür. Bu konuda gerekli önlemler alınmalıdır. Sıkça çıkarılan aflardan vazgeçilmeli, suç işleyenler kısa sürede gereken cezaları almalıdır. Devlet kişiye güvende olduğu hissini vermelidir. Bu konuda akademik çalışmalar desteklenmeli, toplumsal dayanışmayı artırıcı etkinlikler düzenlenmelidir. Toplumda suç karkuşuna karşı bir bilinç düzeyi oluşturulmalıdır.

SUMMARY

The fear of crime is the fear or anxiety in as level higher than normal of individuals from actions constituting or accepted as crimes in the society that the individual is living in. The fear of crime indicates the sensitivity of individuals for a secure life and their search for such a life. In other words, the feeling of insecurity created in the society by crimes is called “the fear of crime”. The fear of crime is more than the restlessness felt by the individual facing the crime. Beyond this, it means feelings of the individual that the area s/he is living in is insecure and that the individual experiences the psychology that s/he can be the victim of a crime any time.

Special isolation starts with increasing fear of crime, and the individuals excludes himself/herself from the urban life and with the fear that s/he will be exposed to crime, and does not participate in social and cultural events. The feelings of over-excitement, tenseness, anxiety, helplessness and insecurity increases in the individual with the increasing fear of crime, while paralleling this, the social structure of the society start to dissolve, social audit and social togetherness start to weaken, and mutual confidence start to decrease.

We have reached different results in this study in which we investigate the fear of crime felt by citizens in the city of Şanlıurfa. The rate of people who feel not safe when going out alone during nighttime in the city of Şanlıurfa is 52.3%. Similarly, while the rate of people who feel safe taking a bus alone during nighttime is 37.1%, the rate of those who feel not safe is 49.8%. Although, the rate of people who feel safe when going out alone during daytime is 78%, it seems that there is an apparent fear of crime during nighttime in the city. In general, the rate of residents who find the city safe is 48.6% and not safe is 37.6%. There are a significant number of people who are undecided on this issue with 13.9%. When considering the foregoing figures, it is quite possible to say that Şanlıurfa is a city where people feel fear of crime.

The fear of crime felt by the residents of the city varies according to their personal particulars. The women are more uncomfortable than the men. While 66.7% of the women feel not safe when going out during

nighttime, only 31% of men feel not safe. The women mostly fear facing burglary and sexual harassment crimes as the men fear facing crimes of threat, insult, and swindle. Among the age intervals, the people between the ages of 18-25 believe that the police are not working effectively on cracking down crimes and the perpetrators are not punished adequately. The housewives are one of the groups who are influenced the most from the crime news in the media. On the other hand, according to the survey conducted, neither level of income nor educational status is a determining factor on the fear of crime in Şanlıurfa.

The disorders in the community have a significant impact on the fear of crime felt by the people. The physical disorders, frequent power outages, and damaged roads seen in the neighborhood destroy the people's sense of security. The irregular migration of the Syrian refugees to Şanlıurfa causes unease among the local residents. 37.1% of the people who participated in the survey feel uneasy about the Syrian refugees. 26.9% of the people who participated in the survey carry a stick or a similar item in their cars. The rate of people who keep a gun at home is 34.8%. These figures indicate that the confidence in state institutions has decreased and the feeling of insecurity in society has become widespread in Turkey. Without a question, all these factors increase the fear of crime in the community. To overcome the fear of crime is only possible by creating a sense of security in the people besides preventing crimes or decreasing crime rates. The necessary measures should be taken on this issue. The government should give up granting amnesties frequently and the perpetrators should get the punishment they deserve. The government should give its citizens a sense of security.

KAYNAKÇA

- Apak, S., Ülken, G. ve Ünlü, A. (2002). Yeni Bir Toplu Konut Yerleşmesinde ‘Güvenlik Duygusunun’ Değerlendirilmesi. *İTÜ Dergisi/a*. 1(1): 65-72.
- Arıkan, G. (1997). Ataerkillik Kavramıyla İlgili Sosyolojik Tartışmalar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 14(1-2): 1-24.
- Aytaç, S., Derdiman, R. C. ve Baştürk, Ş. (2015). Kent Güvenliği Olarak Suç Korkusu: Bursa Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*. 3(3): 259-267.
- Baki, B. U. (2015). Kadınların Günlük Hayatta Suç Korkusu ve Baş Etme Stratejileri: Şentepe ve Namık Kemal Mahallesi Örneği. A. Solak (Der.) *Suç Korkusu Kongresi* içinde (s. 64-80). İstanbul: HEGEM Yayınları.
- Baş, T. (2003). *Anket*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Brands, J., Schwanen, T. ve Irina, A. (2015). Fear of Crime and Affective Ambiguities in the Night-time Economy. *Urban Studies*. 52 (3): 439-455.
- Çardak, B. (2012). Kadınların Suç Korkuları Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*. 1(1): 23-45.
- Dammert, L. ve Malone, M. F. (2003). Fear of Crime or Fear of Life? Public Insecurities in Chile. *Bulletin of Latin American Research*. 22(1): 79-101.
- Demirbaş, T. (2001). *Kriminoloji*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Dolu, O., Uludağ, Ş. ve Doğutaş, Ş. (2010). Suç Korkusu: Nedenleri, Sonuçları ve Güvenlik Politikaları İlişkisi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 65 (1): 57-81.
- Duverger, M. (2014). *Toplum Bilimlerinde Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Erkan, R. (2005). Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin Sosyal Yapısı ve Değişim Eğilimleri. Ankara: Kalan Yayınları.
- Ferraro, F. K. (1995). *The Fear of Crime: Interpreting Victimization Risk*. New York: SUNY.

- Ferraro, F. K. ve LaGrange, R. (2000). The Measurement of Fear of Crime. J. Ditton (Der.) *The Fear of Crime* içinde (s. 277-308). North Carolina.
- Franklin, W., Franklin, C. ve Fearn, N. (2008). A Multilevel Analysis of the Vulnerability, Disorder, and Social Integration Models of Fear of Crime. *Soc Just Res.* (21): 204-227.
- Garofalo, J. (1981). The Fear of Crime: Causes and Consequences. *The Journal of Criminal Law & Criminology.* 72(2): 839-860.
- Gates, L. B. ve Rohe, W. M. (1987). Fear and Reactions to Crime. *Urban Affairs Quarterly.* 22 (3): 425-453.
- Gök, Z. A., Özgüner, H. ve Alay, Ö. (2015). Kentsel Açık Alanlarda İşlenen Suçlar ve Önleyici Peyzaj Tasarım Yaklaşımları. A. Solak (Der.) *Suç Korkusu Kongresi* içinde (s. 596-615). İstanbul: HEGEM Yayınları.
- Gökçe, B. (1992). *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Kalaycı, A. R. (2015). Gündelik Yaşam, Medya ve Suç. A. Solak (Der.) *Suç Korkusu Kongresi* içinde (s. 35-40). İstanbul: HEGEM Yayınları.
- Karacadağ Kalkınma Ajansı. (2012). *İstatistiklerle Şanlıurfa 2012*. Diyarbakır.
- Karasu, M. A. (2012). Kent Kültürünün Suça Etkisi -Şanlıurfa Örneği. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.* 20 (2): 71-104.
- Karasu, M. A. (2016). Şanlıurfa'da Yaşayan Suriyeli Sığınmacıların Kentle Uyum Sorunu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi.* 21 (3): 995-1014.
- Kul, M. (2013). *Suç Korkusu İstanbul'da Bir Alan Araştırması*, İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları.
- Lorenc, T., Petticrew, M. ve Whitehead, M. (2013). Fear of Crime and Environment: Systematic Review of UK Qualitative Evidence. *BMC Public Health.* 13: 1-8.
- Luo, F., Ren, L. ve Zhao J. S. (2016). Location Based Fear of Crime: A Case Study in Houston, Texas. *Criminal Justice Review.* 41(1): 75-97.
- Memiş, H. (2015). İç Savaş Nedeniyle Kilis'te Yaşayan Suriyelilerin Oluşturduğu Sosyo-Ekonomik Algılar Üzerine Bir Araştırma. *E-SOSDER.* 14 (52): 100-114.

- Moore, M. ve Trojanowicz, R. C. (1988). *Policing and the Fear of Crime*. New York: National Institute of Justice.
- Ökten, Ş. (2006). GAP Bölgesi'nin Sosyo-Kültürel ve Yapısal Özelliklerinin Aile Yapısına Etkileri. *Aile ve Toplum*. Ocak-Şubat-Mart: 23-34.
- Ömeroğlu, Ö. (2012). Suç Korkusu, Cezanın Caydırıcılığı ve Küçük Suçlar. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 16 (4): 329-370.
- Özaşçılar, M. (2015). Suç Korkusu ve Yakın Çevre Düzensizliği İlişkisi: Kırık Camlar Teorisi. A. Solak (Der.) *Suç Korkusu Kongresi* içinde (s. 329-348). İstanbul: HEGEM Yayınları.
- Öztoprak, Y. (2012). Çocukların Sokakta Oyun Oynamalarına İzin Verilmemesi-Ebeveynin Suç Korkusu İlişkisi. [tip.baskent.edu.tr/kw/uploan.](http://tip.baskent.edu.tr/kw/uploan/), 9.11.2016.
- Öztürk, M. (2015). Medya ve Suç Korkusu Arasındaki İlişki. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 36: 251-263.
- Roccatto, M. ve Russo, S. (2011). Perceived Community Disorder Moderates the Relation between Victimization and Fear of Crime. *Journal of Community Psychology*. 39 (7): 884-888.
- Sipahi, E. B. (2016). *Suç Korkusu*, Konya: Çizgi Yayınları.
- Skogan, W. G. (1981). *Issues in the Measurement of Victimization*. U.S. Department of Justice.
- Skogan, W. G. (1986). *Fear of Crime and Neighborhood Change*. Şikago Üniversitesi Yayını.
- Skogan, W. G. ve Maxfield, M. (1981). *Coping With Crime Individual and Neighborhood Reactions*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Topses, M. D. (2012). Türkiye'de Kan Davası Geleneğinin Sosyolojik Çözümlemesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*. 4(2): 189-197.
- Uludağ, Ş. ve Dolu, O. (2011). *Türkiye Ulusal Suç Korkusu Araştırması*, TÜBİTAK.
- Utma, S. (2015). Suç Korkusu ve Medyanın Suç Korkusunun Oluşmasına Etkileri. A. Solak (Der.) *Suç Korkusu Kongresi* içinde (s. 497-507). İstanbul: HEGEM Yayınları.

-
- Valera, S. ve Guardia, J. (2014). Perceived Insecurity and Fear of Crime in a City with Low Crime Rates. *Journal of Environmental Psychology*. 38: 195-205.
- Vilalta, C. J. (2012). Fear of Crime and Home Security Systems. *Police Practice and Research*. Şubat: 4-14.
- Visser, M., Scholte, M. ve Scheepers, P. (2013). Fear of Crime and Feelings of Unsafety in European Countries: Marco and Micro Explanations in Cross-National Perspective. *The Sociological Quarterly*. 54: 278-301.
- Warr, M. (2000). Fear of Crime in the United States: Avenues for Research and Policy. *Criminal Justice*. 4: 41-49.
- Wynne, T. (2008). An Investigation into the Fear of Crime: Is There a Link the Fear of Crime and the Likelihood of Victimization. *Internet Journal of Criminology*. 5: 1-29.
- Yılmaz, B. O. (2003). Geleneklerin Ardında Ölümler: Töre Cinayetleri. *Kadın Araştırmaları Dergisi*. 8: 69-86.
- Yücel, M. T. (2009). Suç Korkusu ve Etkisinin Nötrleştirilmesi. *TBB Dergisi*. 83: 278-301.

BORÇLU ÖZNELLİĞİN ÜRETİMİ ÜZERİNE DÜŞÜNMEK: KAPİTALİST MAKİNEDE BORCUN AKSİYOMATIĞI NASIL ÇALIŞIR?¹

Emre ÖZCAN²

ÖZ

Borç rejiminin çözümlenmesi borcu, salt neoliberalizm referanslı ekonomik bir *dispositif*'e indirgemek ve bu ekseninde neoliberal hakikati yalnızca ekonomik süreçler etrafında ele almakla mümkün değildir. Bu çözümlenme, borcun varoluşsallık anlamı üzerinden yeni bir öznellik ve yaşam tarzının kurulup işletilmesi etrafında gerçekleşmek durumundadır. Dolayısıyla borçluluğu, Lazzarato'dan hareketle “üretim” ve “öznellik üretimi”nin eklenmesi üzerinden irdelemeliyiz. Foucault'ya referansla bir yönetimsellik biçimi olarak vurguladığımızda, mülkiyet ilişkilerine (üretim araçları değil, sermayenin sahipliği etrafında) ve sermayenin değerlendirilme sürecine bağlı olarak öznellik üretiminin tartışılmasına kapıları kapatmaktayız. Borç *dispositif*'ini, kapitalist makinede çalıştıran Deleuze ve Guattari terminolojisiyle “aksiyomatik”tir ve borcun, finans üzerinden nasıl çalıştığını anlamının yolu aksiyomatik kavramından geçmektedir. Borcun aksiyomatığı ise yine Deleuze ve Guattari'nin kavramsallaştırmaları olarak “toplumsal tabiiyet” (*social subjection*) ve “makinesel köleleştirme” (*machinic enslavement*) şeklindeki iki *dispositif* üzerinden çalışmaktadır.

Tüm bunların doğrultusunda bu çalışma, Deleuze, Guattari ve Lazzarato'dan hareketle borçluluğun Foucaultcu anlamda neoliberal yönetimsellik biçimi olarak eleştirisini sunup kapitalist makinede borç ilişkiseliliğinin, öznellik üretiminin içinden okunmasını hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Borcun Aksiyomatığı, Öznellik Üretimi, Neoliberal Yönetimsellik, Toplumsal Tabiiyet, Makinesel Köleleştirme.

¹ Bu makale, 1-3 Aralık 2016'da ODTÜ'de gerçekleştirilen VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi'nde aynı başlıkla yer alan sözel bildiri sunumunun geliştirilmesiyle oluşturulmuştur.

² Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Edebyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

THINKING ON DEBTOR SUBJECTIVITY: HOW DOES THE DEBT AXIOMATIC WORK ON CAPITALIST MACHINE?

ABSTRACT

The solution of the debt regime is not possible to reduce the debt to an economic *dispositif* referenced purely neoliberalism and to handle the neoliberal truth in this axis only around economic processes. This analysis has to take place around the establishment and operation of a new subjectivity and lifestyle through the meaning of debt as existentialism. Therefore, we must examine debt through the articulation of “production” and “subjectivity production” based on Lazzarato. When we emphasize as a form of governmentality (Foucault), we close the doors to the discussion of the subjectivity production, depending on the property relations (not around the means of production, but around the ownership of the capital) and the valuation process of the capital. The debt *dispositif* is “axiomatic” in capitalist machine with the Deleuze and Guattari terminology and the way of understanding how it works over finance goes through the concept of axiomatic. The axiom of the debt is again the conceptualizations of Deleuze and Guattari work via two *dispositif* these are “*social subjection*” and “*machinic enslavement*”.

In the direction of all this, this study aims to present the criticism for the indebtedness via Foucault’s meaning of neoliberal governmentality from Deleuze, Guattari and Lazzarato and to read the debt relation to the capitalist machine from the subjectivity production.

Keywords: Axiomatic of Debt, Subjectivity Production, Neoliberal Governmentality, Social Subjection, Machinic Enslavement.

GİRİŞ

Foucault’da yönetimselliğin, amacının insanları ve davranışları yönetmek olan bir devlet teknolojisi olarak görüldüğünü vurgulayan Lazzarato, (ki, ona göre yönetimsellik analizi, daha fazla yönetim tehlikesiyle karşı karşıya olunduğu şüphesine ya da liberallerin devlete karşı ilkelerini üreteceği ve savunacağı özgürlüğe değil, Deleuzeyen anlamda devlet ve sermaye arasındaki ittifaka, yani devlet kapitalizmine odaklanmalıdır) çağdaş kapitalizmde ve özellikle borç ilişkisinde bir taraftan kim-kimi, neyi-nasıl yönetiyor, devlet mi, finans mı, özel şirketler mi, diğer taraftan kapitalizmde yönetilen şey nedir, yalnızca davranışlar mı, eğer öyleyse hangi tekniklerle, devlet tarafından düzenlenen tekniklerle mi şeklindeki sorularının ardından, “çağdaş kapitalizmde toplumsal makineler (aksiyomatik) ve bu makineler için özellikler (aksiyomatığın gerçekleşmesi) yönetilir” cevabını veriyor (2015: 149-50). O halde borçluluk, “aksiyomatik” kavramıyla düşünölmek zorundadır. Deleuze ve Guattari’de sermayenin işleyişi, toplumsal bir aksiyomatik üzerinden tanımlanmaktadır; aksiyomatik, toplumsal bir denetim ve kapma makinesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Borcun aksiyomatığı kavramsallaştırılması ise eşdeğerlilik ilişkisi üzerinden yükselen bir aksiyomatığe işaret etmemektedir. Spinozacı manada bedeninin aksiyomatikleştirilmesi üzerine düşündürmektedir. Dolayısıyla aksiyomatik, borçluluğu, biyopolitika ve öznellik üretimi içerisinde okumanın olanağıdır. Aksi takdirde borç ilişkiselliği ve bu anlamda alacaklı-borçlu diyalektiği, hakim öznellik üretimi olarak tartışılmamaktadır. Öznellik üretimi analizlerinin iktidarın düzenlendiği aygıtları açığa çıkardığını dikkate aldığımızda, biyopolitik altyapıyı bütünsel olarak biçimlendiren iktidar aygıtının borç üzerinden üretildiğine dair Lazzarato referanslı iddialı yaklaşım gözden kaçmaktadır. Lazzarato’daki “ekonomi” ve “öznellik”in, “çalışma” ve “etik”in el ele gittiği, yani ekonomi olarak tanımlananın özelliklerinin ve onun yaşam biçimlerinin üretilmeden ve denetlenmeden mümkün olmadığı yönündeki vurguyla (özneliğin üretilmesi üstyapıya göndermede bulunmaz, aksine ekonomik altyapının parçasıdır, hatta çağdaş kapitalizmde tüm diğer metaların üretimine katılan meta olarak açığa çıkmaktadır) “üretim” ve “öznellik üretimi”nin bu eklemlenişinin artık “borçlandırılmış insan” a dayandığını biliyoruz. Ayrıca

borç rejiminin inşasında sermayenin biyopolitik boyunduruk aşamasına referansla üretim zamanına değil, yaşama zamanına dayalı öznelliklerin ve yaşam biçimlerinin üretilmesine yaslanılması bağlamında neoliberalizmi işaret etmekteyiz.

Neoliberalizmin zaferi ve krizi, ekonomik ve politik hayatın koşullarını değiştirmesinin yanı sıra yeni öznellik figürleri oluşturarak toplumsal, antropolojik bir dönüşümü başlatmasında yatmaktadır ve bu öznellik figürlerinin başında “borçlandırılanlar” gelmektedir (Hardt ve Negri, 2013: 17). Borçlu olmak günümüzde toplumsal yaşamın genel koşuludur. Borca girmeden yaşamak imkansızdır. Borç tüketimimizi disipline sokmakta, bizi kontrol etmekte, birtakım tercihler dayatmakta ve en önemlisi hayatta kalma stratejilerine geriletmektedir. Her toplumsallığın “iş” mantığına indirgenmesi borç ilişkisi etrafında şekillenmektedir. Ücretlendirilen ve ücretlendirilmeyen emekçilerin dünü, bugünü ve yarını hiçbir zaman tam olarak ödenmeyen “sonsuz borç” girdabı üzerinden finans düzeninin tahakkümündedir. Borçluluğu istisnai bir durum değil, “daimi bir varoluşsal” durum olarak gören Lazzarato’ya göre bu bağlamda, “zaman” ve “süre” konusu borcun merkezinde yer alır, yalnızca emek ya da yaşama zamanı değil, gelecek olan zaman da “şimdi” ile “gelecek” arasına köprü kuran borç ilişkisinin batağındadır (2015: 58). Borçların imaliye kuşkusuz, neoliberalizmin borç mantığı üzerine kurulu işleyişiyle bir el koyma tarzı olduğunun altını çizen Lazzarato’nun belirttiği gibi (2014: 25), “neoliberal politikaların stratejik merkezi olarak düşünülmüş ve programlanmıştır. Eğer borç, neoliberalizmi anlamak ve ona karşı mücadele etmek için merkezi öneme sahipse, bunun sebebi neoliberalizmin, doğduğu andan itibaren, borç mantığı etrafında şekillenmiş olmasıdır.”

BİYOPOLİTİK BOYUNDURUK SÜRECİ

Sadece üretim süreçleri değil, yeniden üretim süreçleri ve yaşamın tamamı sermayenin değerlendirme süreçlerine tabi olduğunda (ki, üretim yeniden üretimle aynı anda ortaya çıkar), değer üretme ilişkilerindeki yeni uğrak noktası olarak sermayenin “biyopolitik boyunduruk” (*biopolitics subsumption*) döneminden söz

etmiş oluyoruz.³ Bu doğrultuda bu dönemi, yeniden üretimin doğrudan yaşamın üretilmesi anlamında, bu süreçlerin bütün yaşamı kapsamasının ifadesi olarak kullanıyoruz. Yaşamak ve üretmek birbirinden ayırt edilemez hal aldığında/üretim zamanı-yaşama zamanı ayrımı silikleştiğinde/toplumsal olarak gerekli emek zaman bütünüyle artı-emek zamana dönüştüğünde emek ve değer artık biyopolitiktir. Kullanım değerleri değişim değerine çekilmiştir. Geçek boyunduruk dönemindeki üretim zamanı-dolaşım zamanı diyalektiği ortadan kalkmıştır; dolaşım alanı üretimin bir ögesi haline gelmiştir. Sermayenin dolaşım süreci ise toplumsal ilişkilerdir, yaşam biçimleridir. Değerin ölçüsü emek-zaman olmaktan çıkmıştır. Nitel zaman, gerçek boyunduruk sürecindeki gibi fabrika mekânındaki makinede donmak durumunda değildir, toplumsal alanda doğrudan canlı emek olarak sermayeleşebilmektedir. Bu süreçte niceliksel emek-zamanın değil, niteliksel emek-zamanın sermayeleşmesi söz konusudur; bir anlamda niceliksel emek-zamanının metalaştırılmasına değil, niteliksel emek-zamanın metalaştırılmasına dayalı değer üretim ilişkilerine geçilmekte ve üretim-yeniden üretim, üretken-üretken olmayan emek arasındaki ayrımlar bulanıklaşmaktadır ki, bunun bağlamı “maddi olmayan emek”tir (*immaterial labor*).⁴ Canlı-cansız emek

³ Kapitalizmin girdiği yeni evrede, değer üretimini, fabrikadan “toplumsal fabrika”nın uzamına taşıyan sermayenin sadece emeği değil, bir bütün olarak toplumu, daha doğru ifadeyle toplumsal yaşamın kendisini özümlediği ve onun bütün eklemelerini birer üretim noktasına dönüştürdüğü sürecin açığa çıkarılması ekseninde Otonomist Marksist ekol özelinde Marx’ın “biçimsel ve gerçek boyunduruk” (*formal and real subsumption*) süreçlerinin sonraki uğrağı olarak “biyopolitik boyunduruk” dönemi kavramsallaştırılmaktadır. Marx’ın emeğin ücretli emek biçimi altında sınıflaştırılmasının tarihi üzerinden ele aldığı sermayenin tarihini, değer teorisine bağlı olarak (değer teorisine metanın ardına gizlenen toplumsal ilişkiler örüntüsünün açığa çıkarılmasının ve dönüştürülmesinin hedeflediğini biliyoruz) *Kapital’e Ek: Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları*’nda (2008) yapılandırdığı “biçimsel boyunduruk” ve “gerçek boyunduruk” süreçlerinden hareketle, esasen “ilksel birikim”, “biçimsel boyunduruk” ve “gerçek boyunduruk” aşamaları olarak dönemlendirdiğine dikkat çekmek gerekmektedir. Marx’ın süreksizlikler ve kopuşlar nedeniyle *lineer* zeminde sunmadığı bu dönemlendirmesiyle emeğin sermaye tarafından boyunduruk altına alınma biçimlerini ortaya koyduğu temel perspektifi, sermayenin değer üretme ilişkileri, yani emeğin bir sınıf olarak kurulmasını ifade eden kapitalist toplumsal ilişkinin niteliğini belirleyen güç olan değer üretme biçimindeki dönüşümler olarak kendisini bulduğu gibi sınıf antagonizmasının boyutunu belirleyen emeğin toplumsallaşma derecelerini de ortaya koymaktadır. Sermayenin “şey” olarak değil, “ilişki”, “toplumsal ilişki” ve buna içkin “toplumsal güç” olarak okunmasının önünü açan bu dönemlendirmeyi kavrayışımız, Otonomist Marksizmin “sınıf bileşimi” (*class composition*) çözümlemesine referansla sermayenin diyalektik işleyişinden çıkıp onun olumlama pratiği olan sınıflaştırma pratiğine karşı sürekli sınıfsızlaştırma pratiği olarak emeğin kendini politik olumlamasının özneliği ve sermayeyi krize sokma kudreti (ki, sermayenin krizi emeği boyunduruğuna alamamasından kaynaklıdır) üzerine kuruludur; çünkü bu süreçlerin temelinde emeğin virtüel yaratıcı gücünün, sermayenin boyunduruğundan kurtuluş mücadelesinin yattığını düşünmekteyiz.

⁴ Her ne kadar maddi olmayan emek kavramı, günümüz itibariyle gerek bazı Otonomist çevrelerce gerekse modernist Marksistlerce oldukça eleştirilse de, Hardt ve Negri bile kavramın muğlak kalabildiğini (maddi olmayanın, emeğin ürünü olduğu vurgulandığına göre, bu açıdan yazarlar, toplumsal yaşamı ve ilişkileri üreten emek olarak biyopolitik emek kavramını kullanmanın daha doğru

ayrımından söz etmek, maddi olmayan emek biçimi altında emeğin sabit sermayeleşmesiyle olanaklı değildir. Maddi olmayan emeğin temel niteliği iletişimi, toplumsal ilişkileri ve işbirliğini üretmesidir; fikirler, semboller, kodlar, metinler, dilsel figürler, imajlar vb. ürünler üretir. Maddi üretim ve hizmet üretimi ekseninde cisimleşmiş veya cisimleşmemiş bir üründen bahsetmiyoruz; emek hala bedenseldir. Mesele, maddi olmayan emek dolayımında her türlü toplumsal ilişkinin kapitalist üretim sürecinin parçası haline gelmesidir. Bu düzlemde de emek nosyonunun yeniden tanımlanmasına neden olan emek güçlerinin bilimsel-iletişimsel-dilsel hale gelmesi, yani bilimin-iletişimin-dilin üretici güce katılması, maddi olmayan emeğin niteliksel zamanının metalaştırılmasının ifadesi olarak “genel zekâ”nın (*general intellect*) oluşumudur ve artık toplumun genel toplumsal bilgisinin birikimini ve bunun üretimin temel unsuru haline gelmesini betimleyen genel zekânın sermayeleşmesinden bahsedilmektedir. Genel zekâ, toplumsal alanda dolaşıma sokulan bütün bir bilimler, diller, bilgiler, etkinlikler ve beceriler topluluğudur. Sabit sermayenin maddi olmayan emek haline gelmesiyle insanın duygusal, iletişimsel, fiziksel, entelektüel üretim kapasitesinin sermaye tarafından mülkleştirilerek tahakküm altına alınmasını ifade eden genel zekânın doğrudan üretici güce dönüşmesiyle yaşamın biyopolitik üretimi su yüzüne çıkmıştır. Toplumsal yaşamın her bir damarı sermayenin tahakkümü altına alınmıştır. Üretimin her eylemi bilgi, iletişim vb. unsurlarla birlikte toplumsal ilişkiler alanına nüfuz etmektedir. Nitekim fetişleşen, şeyler arasındaki parçalı ilişkilere dönüşen toplumsal ilişkilerin kapitalist üretim biçimine tabi kılındığı, bu ilişkilerin üretiminin artı-değer üretiminin bileşeni halini aldığı, sermayenin komuta mekanizmalarının toplumsal alana içkin hale geldiği ve en önemlisi her şeyin işe koşulması/işin yoğunlaştırılarak dayatılması yönünde sınırsız bir çabanın olduğu görülmektedir. Bütün toplumun emek gücünün kapitalist kontrol tarafından içerildiği biyopolitik

olacağı kanısındadır) çekinmeden söylese de, ampirik kanıtlar beklense de ve hatta genellikle kullanım dışı kaldığına inanılsa da öncelikli olarak değer kaynağının emek olduğunun altını kalınca çizip biyopolitik boyunduruk sürecinin temel belirlenimini ifade ettiğini inkâr edemeyeceğimiz için kavramı dışarıda bırakmanın mümkün olmadığı kanısındayız (Bu tartışmalar için bkz. Marazzi, 2014; Caffentzis, 2005; Federici, 2006; Weeks, 2007; Thoburn, 2001; Dyer-Witheford, 2001).

boyunduruk süreciyle toplumsal alanda artan bir şekilde her şey toplumsal yaşamın örgütleyicisi konumunda olan işe (yaşamın iş olarak üretilmesi) ve metaya dönüştüğünde, kendi etkinliğimizden onun birikim sürecine adanmasıyla mahrum bırakılmış konumdayızdır. Nihayetinde değerlenme teorisi dolayımında sermayenin, insanın üretici etkinliğini nasıl kendine tabi kıldığı ve bu dönemde sadece emek süreci ekseninde değil, insan etkinliğini bütünüyle nasıl işe dönüştürdüğü ve varoluşun her anını değerlenme sürecine tabi kıldığı bilinmektedir.

BORCUN BİYOPOLİTİK YÖNETİMSELLİĞİ

Borç ilişkiselliğini, özneleşme biçimlerine referansla çözümlediğimizde Foucault'nun biyopolitika kavramı kullanışlı bir kategori halini almaktadır. Foucault'da Lemke'nin aktardığı gibi, "biyopolitik mekanizmalara yönelik bir çözümlenmeye özneleştirme biçimlerine yönelik bir soruşturmanın eşlik etmesi zorunludur. Bu kuramsal hamle, hayat süreçlerinin düzenlenmesinin bireysel ve kolektif failleri nasıl etkilediğinin ve kimliğinin yeni biçimlerinin nasıl ortaya çıktığının değerlendirilmesine olanak sağlar" (2013: 155). Borçluluğun bir özneleştirme biçimi olarak kurulup işletilmesi ise biyoiktidar pratikleriyle sarmalanan denetim süreçleriyle ilişkilidir. Nihayetinde borç, bir denetim aygıtıdır/*dispositif* idir. Borçluluk, Deleuzeyen anlamda "denetim toplumu"na özgü yeni bir iktidar tekniğiyle çalışmaktadır. Bu iktidar tekniğinde borçlu üzerindeki baskı, "disipliner toplum"daki gibi dışsal değildir; bizzat borçlunun kendisi tarafından üretilmektedir. Lazzarato'nun ifadesiyle, "borç doğrudan doğruya bir yaşam disiplinine ve "kendi" üstüne çalışmayı, kendi kendisiyle daimi bir pazarlığı, özgül bir öznellik -borçlu insan- üretimini gerektiren bir yaşam tarzına göndermede bulunur. İşte bu anlamdadır ki borcun, borçlandırılmış insana özgü bir öznellik üretimi gerektirmek suretiyle, biyopolitik iktidarı yeniden yapılandığı öne sürülebilir. Öyleyse, egemen, disipline dayalı ve biyopolitik iktidarlara yeniden biçimlendirmek suretiyle; borç ekonomisi hem politik, hem üretimi hem de dağıtımçı bir işlev yerine getirir" (2014: 92-3). Denetim toplumu demişken, bu kavramsallaştırmada Burroughs'dan esinlenen Deleuze'ün belirttiği gibi, "denetim kısa-vadeli ve devir adedi hızlıdır; ama aynı zamanda sürekli ve sınırsızdır; oysa disiplin süre

bakımından kalıcı, sonsuz ve süreksizdir. İnsan artık kapatılmış insan değildir. Borç içindeki insandır” (2013: 191). Tartışılan düzleme oldukça uzak olsa da başvurmak durumunda kaldığımız Richard Dienst (2015: 135-36), Deleuze’ün bu cümlesindeki kilit noktanın kapatılma mantığı ile borçluluk durumu arasındaki değerlikli ayırım olduğunu belirterek buradaki İnsan kavramına odaklanıp kavramın, varlığın tek bir hakim biçimi ve bu durumdan başka bir şeye dönüşerek (kadın, hayvan, algılanamaz bir şeye dönüşmek) sayısız şekilde sıyrılmayı ifade eden Deleuzeyen özel bir ayrımı simgelediğini düşünür ve bu manada insana doğru her yaklaşımın (felsefe, politika veya sanatta vb.) bir tür tuzak olarak görülmek durumunda olduğunu vurgular. Bu tutum, Dienst’e referansla bir antagonizma olmadan İnsan hakkında asla konuşamayacağımızı dikkate aldığımızda borç ilişkiselliğinin nasıl görüldüğüne dair Deleuzeyen çözümlemenin önemli bir işaretidir. Nihayetinde disiplinci iktidar üzerinde “kapatılma”nın nasıl görüldüğü açıktır. Fakat borç ilişkiselliğinin bir tür görünmez, içsel ve hatta ruhani bir şey olarak düşünülmesi alışkanlığından sıyrılmak için Deleuze’ün *Anti-Oedipus*’da borcun tarihsel biçimlerini; ilki, sözümona “ilkel ve vahşi” sistemde borcun kan davası ve zalimlik olduğu ve kan üzerinden ödendiği, ikincisi, despotik/barbar sistemde bütün borçların gücünü tanrısallıktan alan yöneticinin sonsuz kudretinden kaynaklandığı, son olarak kapitalizmde ise borçların, devlet otoritesinden azade olduğu ve bütün toplumsal tabaka boyunca dolaştığı şeklinde her birinin kendi borç görünümünü ve kendi toplum “gözü” türünü ürettiği üç temel sistem içinde düzenlenen sönümsüz bir uygulamada buluruz (Dienst, 2015: 138-39).

Lucarelli (2012), tartıştığımız biyopolitik boyunduruk sürecinin birikim rejiminin, yalnızca neoliberalizm göndermeli ekonomi-politik alanda değil, ekonomi-politiğin sosyal psikolojiyle kesiştiği melez bağlantılarla ele alınabilecek denetim araçları üzerinden irdelenmesine işaret ederek bu birikim rejimini anlamının yolu olarak dolaysız olarak komuta ve güç sorunlarına yoğunlaşan bakış açısını sunmanın ve finansallaşmanın ve borç ilişkisinin derinleştirilmesinin, Foucault’dan “biyoiktidar” kavramının yanı sıra “yönetimsellik” (*governmentality*) kavramının ödünç alınmasıyla mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, “finansallaşmanın masaya yatırdığı artık sadece egemen iktidarın dolaysız uygulanışı değil, aynı

zamanda egemenliğin finansallaşma süreciyle uyumunu sağlayabilmek için gerekli tüm insan davranışlarının *yönetilmesidir*” (2012: 123). Bu bağlamda yönetimselliğin ikame değil, bir disiplin genişlemesi olduğu, biyoiktidarın temel karakterini belirlediği ve neoliberalizmin “disiplin özne” imal ettiği söylenmek durumundadır. Borç rejimini çözümleyebilmek adına borcu, “siyasal ve toplumsal sonuçları belirleyen bir yönetimsellik biçimi” olarak görmemiz gerekmektedir; “borç, insanın hayal gücünü kısıtlayan ve bireyi gelecek tasavvurundan yoksun bırakan, radikal toplumsal değişimi etkisiz hale getirmeyi amaçlayan ‘neoliberal bir yönetimsellik’”, daha doğru ifadeyle, “insanları disiplin ve denetim rejimlerine tabi kılmayı amaçlayan ‘biyopolitik bir yönetimsellik’” biçimidir (Taşkale, 2015: 158-61). Burada soluklanıp Foucault’da yönetimselliğin üç ifade biçimine bakmak gerekmektedir.

“Bu ‘yönetimsellik’ kelimesiyle üç şey kastediyorum. ‘Yönetimsellik’ derken, temel hedefi nüfus, baskın bilgi biçimi ekonomi politik, temel teknik aracı da güvenlik düzenekleri olan bir bütünü, bu son derece belirli fakat karmaşık iktidar biçiminin uygulanmasını sağlayan kurumlardan, usullerden, çözümlere ve düşüncelerden, hesap ve tekniklerden oluşan bütünü kastediyorum. İkinci olarak, ‘yönetimsellik’ derken, Batı’nın tamamında, ‘yönetim’ olarak adlandırabileceğimiz bu iktidar tipini diğerleri (hükümranlık ve disiplin) üzerinde egemen kılmayı çok uzun süredir sürdüren eğilimi, kuvvet çizgisini kastediyorum. Bu iktidar tipi beraberinde bir yandan yönetime özgü bir dizi aygıtın gelişimini, diğer yandan ise bir dizi bilmeyi getirmiştir. Nihayet, ‘yönetimsellik’ derken, Ortaçağ’daki adalet devletinin 15. ve 16. yüzyıllarda idari bir devlete dönüştüğü, yavaş yavaş ‘yönetimselleştiği’ süreci, daha doğrusu bu sürecin sonucunu anlamak gerekir” (Foucault, 2013: 97-8).

Foucault’nun bu üç unsur doğrultusunda odak noktası, “Ortaçağ’dan modern çağa geçerken, ilkeleri sözgelimi ahlaki erdemlere (bilgelik, adalet, Tanrı’ya ya da Tanrı’nın yasasına saygı) ve bir ölçü idealine (sağduyu, düşünce, ölçülülük) karşılık gelen bir yönetme sanatından, işleyiş ilkelerini değiştiren ve hem

ilke olarak, hem uygulama alanı olarak devlet biçimine bürünen bir modern yönetim fikrine geçildiğidir. Modern devletin, devletin iyi işleyişinin tanımı bu noktada doğar: Devletin rasyonel yönetselliği, devletin rasyonelliği –bunun hikmeti hükümet ile karıştırılması gerekmez” (Revel, 2006: 162). Buradaki “hikmeti hükümet” şeklinde ifade edilen, esasen “devlet aklı” (*raison d'etat*) kavramıyla Foucault, yasaların askıya alınmasını veya Agambenci istisna halini kastetmez. Onun dikkat çektiği bağlam, modern devletle yeni bir rasyonelliğin varlık kazanmasıdır.

“Çok şematik bir dille belirtecek olursak: Yönetim sanatı kristalleşmiş biçimde ilk ifadesini on altıncı yüzyılın sonu ile on yedinci yüzyılın başlangıcından bulur: Yönetim sanatı, bizim bugün yüklediğimiz olumsuz ve küçültücü anlamıyla (sadece devletin çıkarına hizmet edecek şekilde hukuk, eşitlik ve insanlık ilkelerini çiğneyerek) değil; tam ve olumlu anlamıyla anlaşılan hikmeti hükümet teması etrafına yükselir. Bu olumlu anlama göre, devlet kendisine içkin olan ve sadece doğal ya da ilahi yasalardan, bilgelik ve sağduyu ilkelerinden çıkarılamayacak olan rasyonel ilkeler doğrultusunda yönetilir. Doğa gibi devletin de, her ne kadar farklı bir türde olsa bile, kendine göre bir rasyonelliği vardır. Buna karşılık yönetim sanatı, kendini aşkın kurallarda, kozmolojik modellerde ya da felsefi-ahlaki bir idealde temellendirmeye çalışmaktansa, kendi rasyonelliğinin ilkelerini devletin spesifik gerçekliğinde aramak zorundadır” (Foucault, 2005: 277-78).

Ne var ki, bu rasyonelliğin 18. yüzyılın başlangıcına kadar etkisini koruyan yönetim sanatının gelişmesine engel teşkil ettiğini vurgulayan (ki, merkantilizmi arakasına alan devlet aklı, devletin ekonomik müdahalesini rasyonel kılar) Foucault’da devleti üretenin yönetsellik kavramı olduğunu, yani devletin hükmetme biçimini belirlemediğini, tam tersine devletin hükmetmenin tezahürlerinden biri olduğunu belirtmemiz gerekmektedir ki, tam da bu noktada tartışma, devletin yönetsel hale gelmesi, yönetim sanatlarının devleti ele geçirmesi üzerinedir. Foucault’nun ifadesiyle, “yönetim sanatının yerleşmesinin can alıcı noktası, ekonominin siyasi pratik alanına sokulmasıdır. Durum on altıncı yüzyılda böyleyken, on

sekizinci yüzyılda da geçerliliğini korumuştur” (2005: 271). Tabi ki, devlet aklının sınırını ekonomi-politik üzerinden okuyan, ekonomi (ailenin yönetimi) ve politikanın (*polis*'in yönetim biçimi) birbirine eklenildiği yerde iktidar teknolojilerinin dönüşümünü açığa çıkaran Foucault'da ekonomi-politik, ne Adam Smith gibi klasik iktisatçıların yaklaşımıyla ne de Marksizmin canlı emek eleştirisiyle anlaşılabilir. Foucault, “bir devleti yönetmek, bütün devleti kapsayan bir ekonomi kurmak anlamına gelecektir ve bu şekilde yurttaşlar da, herkesin serveti ve davranışları da sıkı bir gözetim altında tutulacak, bir aile reisinin kendi evini ve mallarını gözetmesi gibi daima denetlenecektir” (2005: 172) demektedir. Foucault, Marx'ı ve ekonomi-politiği, Lazzarato'nun aktarmaya çalıştığı gibi (2010: 18), güç ilişkilerinin sermayeyle emek arasındaki ilişkiye indirgenmesi ve bu ikili ilişkilerin bütün toplumsal dinamiklerin ve her iktidar ilişkisinin kaynağına dönüştürülmesi nedeniyle hatalı görmektedir; onun ekonomi-politiği, yalnızca doğal kaynaklar, emek ürünleri ve onların dolaşımı ve ticari rezerv alanlarını değil, kent ve güzergahlarını, yaşam koşullarını, nüfusu ve onların yaşam zincirlerini, çalışmak amacıyla oyuna katılma yeti ve eğilimlerinin idaresiyle bütün bir karmaşık maddi alanı yönetir ve bu bağlamda, “toplumsal beden”in (*corps social*) bütününe yayılan güçler arasındaki ilişkilerin çoklu yapısını artırmaya olanak sağlayan iktidar düzeneklerini kapsamaktadır ki, böylelikle güçlerin ekonomi-politiği içinde ifade edilmiş yeni iktidar ilişkilerini tanımlayacak yeni bir ontoloji ve yeni bir politik teori açığa çıkmaktadır. Biyopolitika ise ontoloji ve politika arasında yeni bir ilişki kuran bir güçler dinamiğine göndermede bulunmaktadır. Son kertede Lazzarato'dan devam edecek olursak, politika ile ekonomi arasındaki ilişkiden kaynaklanan sorun, Foucault açısından, “ikisinden de kaynaklanmayan teknikler ve *dispositif*'ler yoluyla çözülür. Bu “dışarı”yı, bu “öteki”yi sorgulamak gerekir. Politikanın ve ekonominin işleyişi, yararlılığı ve gücü, bugün herkesin bildiği üzere, bu mantıklara içsel olan rasyonalite biçimlerinden değil, tersine dışsal olan ve Foucault'nun “insanların yönetimi” adını verdiği bir rasyonaliteden doğar” (2015a: 93). Nitekim Foucault'da, 16. ve 17. yüzyıllarda, devlet aklının yönetim sanatı için çizdiği hedeflerin içinde doğduğunu düşündüğü ekonomi-politik, devlet aklına ve onun politik özerkliğine dışarıdan bir eleştiri değildir; ekonomi-politik olgusu,

yönetim pratikleri üzerine odaklanır ve bu pratiklerin hukuken meşru olup olmadığıyla ilgilenmez, kökenleri değil, etkileri üzerinde durur ki, ekonomi sorunu, ona göre, daima yönetim pratiğinin hareket alanı içinde ve onun sonuçlarıyla ilişkilidir (Foucault, 2015: 15-6). Foucault'nun ekonomi-politiği özgün ele alışı ise kavramın, “teorik formülasyonu da dahil olmak üzere, yönetime kendi yönetim pratiğinin hakikat ilkesini nerede bulacağını göstermiş olduğu (ve sadece bu sebeple, fakat bu da azımsanamaz)” (Foucault, 2015: 30) noktasındadır.

Biyopolitikanın Doğuşu'nda liberal yönetimsellik tartışmasını ele aldığı 1979'un ilk üç dersinden sonra 20. yüzyıla gelerek liberal yönetim sanatının kriziyle neoliberal yönetim sanatının ortaya çıkışını irdeleyen Foucault (2015: 109-11), neoliberalizmden bahsedildiğinde aktarılan ekonomik, sosyolojik, politik bağlamların aslında hiçbir şey ifade etmediğini ve aynı tarzda eleştirilerin ötesine geçilemediğini belirterek neoliberalizmin, herhangi bir politik toplum içinde piyasa için serbest bir alan yaratma meselesi, yani politik iktidarın genel icrasının piyasa ekonomisinin ilkelerine nasıl adapte edilebileceği sorunsalı ve aynı zamanda boş bir alanı özgürleştirmek değil, piyasa ekonomisinin temel ilkelerinin genel yönetim sanatına yansıtılması olduğunu vurgulamaktadır. Neoliberalizm, Read'in Foucault çözümlemesinden hareketle, “koşulları, devlet ya da egemen sınıf tarafından değil, günlük pazarda mal alıp satma deneyiminden üretilen, daha sonra toplumun bir imgesine dönüşmek üzere, diğer toplumsal alanları kapsayan “fikirler piyasası” boyunca yayılan bir ideolojidir. İkincisi, sadece siyasal alana, bir devlet idealine değil, insan varoluşunun bütününe dair bir ideolojidir. Bir ideali değil bir gerçekliği, yani insan doğasını temsil etme iddiasındadır” (2012: 82-3). Bu anlamda neoliberalizm, Foucault'da siyasal rejimin yönetimi düzleminden değil, doğrudan doğruya öznellik üretimi bağlamında bireyin yönetimi (belirli norm, düşünme ve özel yaşam biçimleriyle ilgili olarak işleyen *dispositif*'ler aracılığıyla) üzerinden ele alınmaktadır. Fakat varolan her şeyi piyasa ilişkilerine tabi kılma istencindeki neoliberal yönetimselliğin sadece başkalarının yönetimine indirgenmeden, diğer çehresiyle kendini yönetme pratiklerine içkin bir şekilde, yani salt olarak yönetenlerin yönetilenlere dayattığı bir pratik değil, onların birbirlerini karşılıklı konumlandığı, dinamik ve çok taraflı

bir pratik olarak ele alındığını belirtmek gerekiyor. Neoliberalizmin mahareti, “bu iki çehreyi tuhaf bir biçimde birleştirerek kendi kendinin yönetimini, başkalarının yönetiminin uygulama noktası ve hedefi yapmasıdır. Bu düzeneğin sonucu “neoliberal özne”nin ya da “yeni özne”nin üretimiydi ve hala da öyledir” (Dardot ve Laval, 2012: 425). Dolayısıyla insanların hem yönetildiği hem de kendi kendini yönettiği farklı bir yönetimsellik kipinden, yeni tip bir “Akıl” olarak yönetimsellikten söz ediyoruz. Borcun, yönetimsellik bağlamında ele alınmasının en önemli sebeplerinden birisi tam da bu noktadır. Çünkü Lazzarato dolayımında söylemeye çalıştığımız gibi, borçluya uygulanan baskı, denetim toplumlarında -yönetilmek bir yana- borçlunun bizzat kendisi tarafından üretilmektedir. Ayrıca biyopolitika kavramını kullanırken, Lemke’den hareketle, Foucault’da kavramın, “tarihsel olarak bireyin kendisini yönetmesinin ve toplumsal düzenlemenin liberal biçimleriyle ortaya çıkan ayrık bir yönetim sanatına gönderme yaptığını” (2013: 54) biliyoruz. Bu noktadan sonra ise neoliberal yönetimselliğin en belirleyici yönü olarak *homo economicus*’un üretimine temas etmiş oluyoruz. Borcun öznesi, Foucault’daki *homo economicus*’un yeni bir örneğidir, yani basit bir tersten okumayla borç, *homo economicus*’u üretmek için en uygun tekniktir diyebiliriz. *Homo economicus*, özdeş ve heterojen bir figür olarak görülmemelidir; farklı bir öznedir ve devletin hukuki öznesi olan, asla indirgeyemeyeceğimiz *homo juridicus*’tan tamamıyla farklı ilkelerle yönetilmektedir. Lazzarato’nun belirttiği gibi, “ekonomik insan ve hak öznesi, yerini tamamıyla heterojen olan iki kuruluş sürecine bırakır: Hak özneleri, bir feragat diyalektiği aracılığıyla öteki hak öznelerinin bedenine katılır. Aslında politik kuruluş, hukuki öznenin kendi haklarını bir başkasına devretmesini (feragat etmesini) önvarsayar. Öte yandan ekonomik insan, hakların devri yoluyla değil, ama çıkarların kendiliğinden çoğaltılması yoluyla diğer ekonomik öznelerin bedenine (ekonomik kuruluş) katılır. Kişi kendi çıkarından feragat etmez. Aksine, herkesin ihtiyaçlarının çoğalışı ve tatmini ancak kendi bencil çıkarını korumasıyla mümkün olur” (2015a: 93). Read’e göre (2012: 84-5), klasik liberalizmden neoliberalizme geçiş yönetimselliğin tarihi içinde ele alan Foucault’da liberal hakikat açısından ekonomik bir özne olarak insanın “antropolojisi”nin, siyasetin temeline yerleştirilmesine yarayan *homo economicus* fikri, piyasanın salt

belirli bir teşekkülden veya pratikten daha fazlası olup devlet erkinin yeniden yorumlanmasına ve eleştirisine dönüştüğü, mübadelenin toplumun genel matrisi haline geldiği “klasik liberalizm” ile ekonomik faaliyetin toplumsal ve siyasal ilişkilerin genel matrisi haline getirilme sürecinin kapsamının genişletildiği, rekabet odaklı “neoliberalizmin” ortak noktası olarak belirlemektedir; ancak buradaki tartışma, vurgunun mübadele antropolojisinden rekabet antropolojisine kaymasıdır, yani mübadele eden bir yaratık olarak *homo economicus*’dan rekabet eden, rekabet etme eğiliminin teşvik edilmesi gereken bir yaratığa geçiştir ve bu geçiş, insanların kendilerini özneleştirmesinde ve özneleştirilmelerinde genel bir kaymaya yol açmaktadır. *Homo economicus* artık mübadele ve piyasa öznesi değil, “kendi kendinin girişimcisi” olarak vücut bulmaktadır. Neoliberal düzende geniş bir hatta toplumsallığa indiğini gördüğümüz *homo economicus*, Foucault’ya göre, “mübadele partneri değil. Burada *homo economicus* bir girişimci, bir şirket, kendi kendisinin şirketi. Bu farklılık o kadar önemli ki, neoliberallerin tüm analizlerinin kalbinde mübadele partneri *homo economicus* yerine, kendisinin şirketi, kendisinin sermayesi, kendisinin üreticisi, kendi gelirinin kaynağı olan *homo economicus* anlayışını getirmek yatacaktır” (2015: 190).

KAPİTALİST MAKİNEDE BORCUN AKSİYOMATIĞI

Deleuze ve Guattari, Oedipus’un soykütüğünü çıkarmak şeklinde okuyabileceğimiz bir ele alışla toplumsal üretim tarzına ilişkin ilkel, despotik ve kapitalist şeklinde üç temel toplumsal makine belirler. Toplumsal üretimler *socius* üzerinde örgütlenir. *Socius*, üretim öğelerinin ve güçlerinin dağıtıldığı yüzeyi oluşturur. Her toplumsallık bir *socius* üretir. İlkellik için yeryüzü, barbarlık için despot, kapitalizm için sermayedir. Düşünürler, kapitalist makineyi ilkel ve despotik makinenin kodladığı ve üst kodladığı tüm akışların iflası üzerine kurmuştur. Kapitalizm, kod çözümü üzerinden yürüyen yersiz yurtsuzlaşma vaadini pazarlama ve kısmi bir akış (ancak sabitlenen tek bir alan olan sermaye akışı) içerisinde dolaşıma sokmaktadır. Nitekim yersiz yurtsuzlaştırma denilen proje, kapitalizmde “soyut” ve “sahte” kodlarla yeniden yerli yurtlulaştırma ile yürür ve dolayısıyla yersiz yurtsuzlaşma, yersiz yurtsuzlaşan herhangi bir unsurun diğeri için yeni bir yer-yurt işlevi görmektedir ki, bunun karşılığı “çifte oluş” kavramsallaştırmasıdır. Yersiz yurtsuzlaşma ve

yeniden yerli yurtlulaşma ise aksiyomlaşma eşliğinde gerçekleşir. “Aksiyomlaşma, yersiz yurtsuzlaştırılmış kaynakları birleştirerek ve onları yeniden yerli yurtlulaştırıcı birleşiminden meydana gelen artığı temellük ederek işler. /.../ Aslında, aksiyomlaşma aracılığıyla sürekli yersiz yurtlulaşma ve yeniden yerli yurtlulaşma döngüleri, bir bütün olarak kapitalist toplumun temel ritimlerinden birini oluşturur” (Holland, 2007: 52). Son kertede sermayenin işleyişi kod aracılığından ziyade aksiyomatik yapısıyla, yani toplumsal bir aksiyomatik üzerinden vücut bulur diyebiliriz. O halde kapitalizmin işleyişini en iyi ifade eden kavram aksiyomatiktir. Daha önce de belirttiğimiz gibi aksiyomatik, toplumsal denetim ve kapma makinesidir. Bu bağlamda kesinlikle teknik anlamlar içermez ve politik bir *dispositif*'e işaret eder. Sonuçta sermaye, akışların birleşmesiyle tecessüm eder (sadece kodsuzlaştırılmış, soyut akışlar sayesinde değil, birbirleriyle birleştiklerinde, yani onların sömürülerini örgütlediğinde ortaya çıkar) ve bu birleşme bazı *dispositif*'lerle gerçekleşir ki, burada günümüz kapitalizmini yapılandıran temel ögenin işte bu borç *dispositif*'i olduğunu savunmaktayız. Fakat borcun aksiyomatığı, Dienst'e referansla öncesinde aktardığımız gibi ilkel, despotik ve kapitalist makinelerin hepsinde çalışmaktadır. Burada temel mesele, borcun aksiyomatığının bir *dispositif* olarak nasıl çalıştığını ortaya koymaktır, kuşkusuz ki her makine tipinde değişen yalnızca *dispositif*'lerin biçimleridir. Çağdaş kapitalizmde akışların birleşmesi ise finans tarafından ortaya konulur. Finans kapitalizminin bakış açısı aksiyomatiktir. Akışların kapitalist birleşmesinin arkaik toplumların şenliklerinde olduğu gibi ne tüketim/harcama ne de despotun tüketim lüksüyle tanımlanmadığını ortaya koyan Lazzarato (2015: 123), onun artık “sermaye-para”nın sonsuz değerlenmesinin maddi biçimine, üretim için üretime bağlı olduğunu ve bundan böyle soyut nicelik olarak artı-değerin toplumun biricik amacı olduğunu vurgular. Dolayısıyla bu birleşmenin temelinde sermaye olarak para *dispositif*'i görünmektedir.

Deleuze ve Guattari'de kapitalizmin aksiyomları, “kuramsal önermeler veya ideolojik göndermeler değil, sermayenin semiyolojik biçimini inşa eden ve üretim, dolaşım ve tüketimin düzenlenişlerine tamamlayıcı parçalar olarak dahil olan işlemsel sözcelemelerdir” (1987: 461). Lazzarato açısından borç krizinde

sözceleyenler ise finans kurumları, bankalar ve devletleri kendi kurumları olarak içine alan ulus-ötesi politik kurumlardır; borç krizinde aksiyomatiğin gerçekleşme modeli, alacaklılara ödeme yapmak, ücretleri ve sosyal hizmetleri gözle görülür şekilde kısıtlamak, refah devletini özelleştirmek gibi daha da indirgenmiş bir aksiyomlar dizisiyle işlemektedir ki, aksiyomlar, akışları piyasa, devlet, banka, şirket gibi farklı tüketim endüstrileri gibi denetim ve karar mekanizmalarına tabi kılmaktadır ve bu görevi borç aksiyomları dikey, otoriter ve merkezileştirici şekilde yerine getirir (2015: 125-28).

“Aksiyomatik ile onun gerçekleşmesi arasındaki ilişki, borç krizinde de aynı şekilde işler haldedir. Gayrimenkul kredilerinin ve onların finansla piyasalarda mübadele edilebilir menkul kıymetlere dönüştürülmesinin yönetimi, borçluların reel durumu (gelir durumu, yoksulluk vb.) hesaba katmaksızın, yani onların gerçekleşme modellerini hesaba katmaksızın, kredinin giderek büyümesi amacıyla yalnızca parasal ve finansal akışların ve onların işlevsel bakış açısından örgütlenmiştir” (Lazzarato, 2015: 137).

Bu noktadan sonra meselenin devletin yeniden nasıl yapılandığının ortaya konulması olduğunu görmekteyiz. Finansal kapitalizmde aslında yeni bir devlet teorisi çözümlenmesi açığa çıkmaktadır. Nihayetinde Foucault'nun *Biyopolitikanın Doğuşu*'nda değindiği kurumdaki ayrılmaz olarak kapitalizme geçmek için, aksiyomatik ve onun gerçekleşme modelinin irdelenmek zorunda olduğu açığa çıkmıştır; ancak bu konu ancak başka bir çalışmanın düzlemi olacağından şimdilik bununla yetinmek gerekecektir.

Kapitalist siyasetin temel projesini ekonomik, teknolojik ve toplumsal akışların öznellik üretimiyle eklemlenmesi üzerinden, yani bu süreçleri onlarla beraber gerçekleşen özneleşme süreçlerinden koparmadan ele alan Lazzarato (2016: 11), günümüz eleştirel teorilerinin, kapitalizm ve özneleşme süreçleri arasındaki ilişkiyi açıklamakta başarısız, ilişkiyi yakalasa bile indirgemeci olan bilişsel kapitalizm, bilgi toplumu ve kültürel kapitalizm gibi analizler doğrultusunda bir yandan bilgi, enformasyon ve kültürün “üretim”i oluşturan ekonomilerin çoğulluğunu kapsamakta yetersiz olduğunu, diğer yandan bunların öznel

avatarlarının (“bilişsel işçiler”, “sembol manipülatörleri” vb.), “öznellik üretimi”ne katkıda bulunan çoklu tabi kılma biçimlerinden ve siyasal özneleşmeden yoksun olduklarını ortaya koymaktadır. Deleuze, Guattari ve Simondon hariç, eleştiri oklarını yönelttiği Butler, Zizek, Badiou ve Ranciere hattının en büyük sınırlılığı, makine kavramına neredeyse hiç yer ayırmayışında, daha doğrusu kavramı buharlaştırmasında gizlidir. Bu teoriler yalnızca toplumsal tabiiyeti dikkate aldıklarından makinelerin, makineciliğin, sosyo-teknik sistemlerin, prosedürlerin, bölünmüş olanların söz konusu olmadığı bir nevi öznel idealizme geri çekilme tehlikesi arz ederler ki, sermaye, biyopolitik boyunduruk dönemini ifade ederken belirttiğimiz gibi fabrikadan çıktığında kapitalizmin mekanik doğasına ilişkin Marx’ın teorisi onlarda kaybolmuş gibi görünür, bu teorilerde makineler ve makinesel tabiiyetler yok olur ve dolayısıyla değer üretme ilişkilerindeki dönüşümün çözümlenmesi zorlaşır; oysaki makine her yerededir, ifadelerimize, konuşmalarımıza ve günlük eylemlerimizin tamamına eşlik etmeye devam etmektedir; bizler aslında makineye konuşur, onunla düşünür ve yazarız (Lazzarato, 2014: 129). Kapitalizmin bireyleri içeriden yakaladığının altını çizen Guattari’nin dediği gibi, “burjuvazinin doğası değişmiştir. Artık, en azından modernist kısımlarında, ister bireysel ister kolektif olsun kişisel üretim araçları sahipliğini gayretli bir şekilde savunma çabası içinde değildir. Bugün burjuvazinin sorunu, kolektif ve küresel olarak makinelerin ve sosyal donanımların temel ağını kontrol etmektir. Burjuvazinin gücü buradan gelir; sadece parasal gücü değil, aynı zamanda sosyal, libidinal, kültürel vb. güçleri de” (2007: 155). Kapitalizmin öncelikle “toplumsal bir makine” olduğunu ortaya koymak gerekmektedir ve bugünün öznellik üretimi ve yönetimsellik teknikleri toplumsal makinenin müdahalesi olmadan idrak edilemezdir; üretim, öznellik ve teknoloji arasındaki içkin ilişki, bu yolla açığa çıkmaktadır. *Grundrisse*’nin “Makineler Hakkında Fragman”⁵ bölümüne referansla, Marx’ta makine, salt teknik bileşim odağından çıkarak Raunig’den

⁵ Otonomist Marksist literatürde, “Makineler Hakkında Fragman” veya “Fragmanlar” olarak anılan bu bölüm, *Grundrisse*’nin “Sermayenin İki Özel Türü Olarak Sabit Sermaye ve Dolaşan Sermaye” başlığındaki kısımdır, yani *Grundrisse*’nin altıncı defterinin sonu ve yedinci defterinin başını kapsamaktadır.

hareketle emek aletinin tersine, artık tekil işçinin emek aracı olarak anlaşılacak hale geleceği tarihsel gelişmeye işaret etmektedir; dolayısıyla makinenin anlamını, teknik bir makine terimi içine sıkıştırmak bu noktadan sonra mümkün değildir. Raunig'e göre, "makine kavramı, teknik aygıtların tanımlanması ile sınırlandırılmadığı ölçüde, artık yalnızca teknik makinelerden başka bir şeyin mekanik işleyişine dair bir metafora gönderme yapmıyor. Bu tür düşünceler hala hakim olsa da, yerlerini giderek teknik makineyi, makine teriminin arkasında yatan çok daha genel bir makine kavramına işaret ederek kavrayan bir düşünce biçimine bırakıyor" (2013: 25).

Deleuze ve Guattari'de kapitalizmin öznellik üzerindeki etkisi iki yönlüdür. Bu iki *dispositif*, aynı zamanda aksiyomatığın ve elbette ki borcun aksiyomatığının nasıl çalıştığını ortaya koymaktadır. Onlar için kapitalizm bir üretim tarzı veya düzen olarak belirmez, "toplumsal tabiiyet" (*social subjection*) ve "makinesel köleleştirme"ye (*machinic enslavement*) dair bir dizi *dispositif* dahilinde kavranır. Unutulmasın ki, onlara göre, "kapitalizm, kodsuzlaştırılan akışların aksiyomatığını oluşturarak öznelleştirmenin dünya çapındaki bir girişimi olarak ortaya çıkmaktadır" (1987: 457). Toplumsal tabiiyet ve makinesel köleleştirme, aynı olaylarda fiiliyata geçen, aynı anda aynı şeylerde varolan iki kutbu ifade etmektedir. Deleuze ve Guattari'ye göre (1987: 456-57), makinesel köleleştirme rejiminde insanlar birer özne değil, hayvanlar ve araçlar gibi bütünü yukarıdan kodlayan bir makinenin parçası olarak daha yüksek bir varlığın yönlendirmesinde ve kontrolünde kurulurken toplumsal tabiiyette, daha üst bir varlık insanı dışsal hale gelen bir nesneyle ilişkili bir özne olarak kurar; insan artık makinenin bir parçasıdır, ama bir işçidir, bir kullanıcıdır, makineye tabidir ve artık makine tarafından köleleştirilmektedir; burada ikinci rejimin daha insani olduğunu söylemek mümkün değildir, ama ilk rejim arkaik emperyal oluşumla özel bir ilişkiye sahipmiş gibi görünmektedir, insan makinenin öznesi değil, ama toplamını üstkodlayan (*overcoding*) bir makinenin parçasıdır ki, ayrıca iki rejimin birbirini daimi olarak pekiştirdiğini, ama makinesel köleleştirmenin parçalarının özneleşmedeki fazlalığa bağlı olarak önem kazandığını belirtmek gerekmektedir. Bu noktayı Lazzarato dolayımında netleştirmek gerekirse (2015: 155-56), tabiiyet

özne/nesne ikiliği, daha doğrusu bir bütünlük üzerinden işlerken köleleştirme özne/nesne, kelime/şey, doğa/kültür gibi dikotomiler aracılığıyla işlemez; organizmayı makineden, nesneyi öznenen, insanı ise teknikten ayırmaz (ki, özne ve nesnenin yersiz yurtsuzlaşması üzerinde çalışır) ve son kertede insanın makineyle ilişkisi, tabiiyette yukarıda belirttiğimiz gibi -işçi ya da kullanıcı olarak- bir kullanım ve eylem ilişkisiyken (gerek insanın etkin özne olarak ilişkiye girdiği dışsal bir nesne gerekse iki özne arasında aracı) köleleştirmede bu ilişki, insan ile makine arasındaki karşılıklı iç iletişimidir. Deleuze ve Guattari’de antik kölelik ve feodal serflik, yoğun bir şekilde toplumsal tabiiyet içinde tartışılabilirdi, ama modern devlet ve kapitalizm, temelde makinesel köleleştirme aracılığıyla insanların kalbine yerleşmektedir, basit bir tersten okumayla kapitalizme mutlaklık kazandıran makinesel köleleştirmedir diyebiliriz ki, bu bağlamda, modern devletin teknolojik gelişmeler aracılığıyla güçlü bir toplumsal tabiiyeti, makinesel köleleştirme için ikame ettiğini göz ardı etmemek gerekmektedir.

Foucault’nun yönetimsellik teknikleri, makinesel köleleştirmeyi ve bunların işleyişini hiçbir şekilde hesaba katmamaktadır. Yönetimsellik, makineler olmadan anlaşılamazdır. Lazzarato açısından yönetim tutumları üzerinde, yani “bireyselleştirilmiş özne”lerin davranışları ve eylemleri üzerinde hâkimiyet kurar, ama “bölünmüş” olanların mekanik işleyişi üzerinde kuramaz, zapt edemez. Borç/para kuşkusuz bir tutumları yönetimi tekniği teşkil eder, ama aynı zamanda ve özellikle, mekanik tekrarlar ve geri beslemeler yoluyla bölünmüş olanları “sibernetik” bir biçimde “yöneten” kölelik olarak da işlemektedir; Foucault’nun norm felsefesi ve sosyolojisi üzerinden gidersek de toplumsal tabiiyet norma, kurala, yasaya göre işlerken kölelik, tam tersine sadece teknik protokolleri, usulleri, kullanma talimatlarını, eylemde bulunmayı değil, tepki vermeyi gerektiren belli bir işlevi olmayan göstergeleri kapsamaktadır, tabiiyet kendiyle ilişkiyi içerimler ve talep eder, kendilik tekniklerini oyuna sokar, makinesel köleleştirmeyse hem özneyi hem de bireyi ortadan kaldırır (Lazzarato, 2015: 128-29).

Para ve finans, neoliberalizmin son otuz yılda gösterdiği gibi toplumsal sorunların yersiz yurtsuzlaştırılmasında mükemmel bir yeteneğe sahiptir. Lazzarato'da, "toplumsal tabiiyet" temsil, bilgiler, söylemsel, görsel uygulamalardan geçen, onları seferber eden ve hukuki kişiler, politik kişiler, kısacası kişiler, benler, bireyler üreten yönetim tekniklerini içerir, bizi bireyselleşmiş özneler olarak üreterek bize bir kimlik, cinsiyet, meslek, uyruk vb. tahsis eder, kimsenin kaçamayacağı, gösteren ve temsili bir semiyotik tuzak inşa eder, kitlesel (molar) bir hakimiyet inşa eder (ki, çağdaş kapitalizmde bu süreç ve teknikler, gerçekleştirmelerini, her birimizden kendi eylem ve davranışlarından sorumlu ve suçlu bir özne yaratan, tabiiyetin son noktası olarak beliren "insan sermayesi"nde bulunur); "makinesel köleleştirme" ise kısmi, modüler, birey-altı öznellikleri sömürerek çalışan temsili olmayan operasyonel, diyagramatik tekniklerle ilgilidir, "bölünebilir" olanı çalıştırır ve üretir; kapitalizm, makinesel olanın "insan" bileşenlerini ve unsurlarını oluşturmak üzere, insanların makinesel parçalarla aynı şekilde işlediği bir köleliği yeniden inşa eder (Lazzarato, 2015: 154-55). Lazzarato, Deleuze ve Guattari'de köleleştirmenin teknik veya toplumsal makinenin düzenleme ve kontrol kipi olduğunu açığa çıkartmaya çabalamaktadır (tıpkı bir "fabrika", bir "iş" ya da bir "iletişim sistemi" gibi). Onun yorumunda, makinesel köleleştirmede tamamen farklı bir süreç ve öznelğin tamamen farklı bir şekilde ele geçirilmesi söz konusudur; makinesel köleleştirme, bireyselleştirilmiş özne ya da kişinin üretimi üzerinde söz sahibidir ve ideoloji meselesi olarak göremeyeceğimiz toplumsal tabiiyetin aksine linguistik ve temsili semiyotik yerine işlevsel ve operasyonel, temsili olmayanı harekete geçirerek *de-özneleştirme* yoluyla gerçekleşir. Lazzarato için antik emperyal sistemin insan köleliğinin yerini alan makinesel köleleştirme, bireysel ya da insan öznelliği üzerinde merkezi olmayan, -ama devasa toplumsal mekanizmalar üzerinde merkezi- kodsuzlaştırılan akışlarla birlikte çalışmaktadır.

Borcun özneyi bu iki farklı ve tamamlayıcı biçimde içerimlediğini vurgulayan Lazzarato'ya göre para/borç, "tüzel, ekonomik ve ahlaki bir öznenin inşası (alacaklı ve borçlu) temelinde işler. Toplumsal tabiiyetin güçlü bir vektörünü, bireysel ve kolektif öznellik üretiminin bir *dispositifini* temsil eder" (2014: 127).

Toplumsal tabiiyetin özne üzerinde vicdanının, belleğinin, temsillerinin, bilincin seferber edilmesi sayesinde molar bir tahakküm kurduğunu düşündüğümüzde, Almanlar ve “mark”, Amerikalılar ve “dolar” örneklerini ön plana çıkararak (euro, aksine zayıflığına örnektir) Lazzarato açısından borç, tam da bu noktalara temas ederek (bütünüyle benliği hedef alıp bilinç, bellek ve temsiliyet düzlemlerinde öznelliği üreterek) bireysel güven arar ve yaratır. Sonuçta toplumsal tabiiyet, söylemeye çalıştığımız gibi, güçlü bir özdeşleşme, daha doğrusu değişmez bir kimlik nesnesi tahsis eder ve bunun merkezinde, bireylerin vatandaşlık bağına bağlanması noktasında borcu göstermek hiç de abartılı değildir. Fakat borçlu kimliğini buradaki gibi katılmış bir mantıkla sabit bir kimlikleştirme inşası olarak görmek niyetinde olmadığımızı belirtmek gerekmektedir. Çünkü denetim toplumları tartışmasında, Hardt ve Negri’den hareketle düşünürsek, denetim diyagramı, -“melez ve değişken” bir öznellik üretimini hatırlayacak olursak- konum ve kimliğe yönelmemiştir, olumsal kimliklerin esnek ve yer değiştiren performansları temelinde işlemektedir; birey esasen hiçbir kimliğe ait değil, bütün kimliklere aittir (2012: 339-40). O yüzden buradaki esas odağımız, toplumsal tabiiyete ait geleneksel tartışmalardan ziyade Deleuzecü kalkış noktasından hareketle her öznel düzenlemenin içinde görebileceğimiz makinesel köleleştirmedir; aksi takdirde makinesel köleleştirme içerimlenen öznellik biçimi söz konusu olmasaydı, Lazzarato’dan hareketle borçlu özne üzerinde yalnızca söylem düzeyinde, ahlaki ve ideolojik eksende bir tahakküm görebilirdik. Makinesel köleleştirmede borç, birey-altı, moleküler boyutu teşkil eden, hafızanın zamansallığı ve yeğlinliğiyle işletilebilecek bir *dispositife* işaret etmektedir. Hafıza/dikkat ve inanç üzerinden çalışan yeni sermaye biçiminin *dispositif*’idir. Makinesel köleleştirimin borç ekseninde daha iyi anlaşılması ise “bölünebilir” kavramına temas etmekten geçmektedir. Deleuze’ün disiplinler toplumdan denetim toplumuna geçişte deşindiği gibi, “bireyler bölünür hale gelirken, kitleler örneklemlere, verilere, piyasalara ya da “banka”lara dönüşmüşlerdir” (2013: 192). Bölünebilirliğin sonsuz biçimde bölünebilir ve ayrılabilir olduğunu düşünen Lazzarato’da bunlar kolektif varlığın biçimlerini oluştururken bölünebilir, tam da bireyin yersiz yurtsuzlaştırılmasını oluşturmaktadır. Bu noktada bir ATM makinesinin işleyişinden

bahseden Lazzarato (2014: 127), egemen kodlarıyla bir öznenen değil (mekanik işleyiş özneye yer vermez), otomatik bir gişede kişiden şifreyi girmesi, meblağı seçmesi ve parayı çekmesi beklendiğinde, yani zihinsel bir sürecin gerekli olmadığına banka ağının sosyo-teknik düzeneğine boyun eğen tarzda işleyen bölünmüş olandan söz edebiliriz ki, burada otomatik gişenin etkinleştirdiği şey birey değil, bölünmüş olandır; çünkü birey para kullanırken diğer taraftan bölünmüş olan, kredi kartı aracılığıyla ATM makinesinin (ki, yalnızca ATM makinesinde değil, tüm makine sistemlerinde görebileceğimiz üzere) input/output aparatları gibi bir dışlısıdır/bileşenidir adeta, onun hizmetine sokulmuştur/zaptı altındadır, hiçbir şekilde söz sahibi değildir, sadece ondan istenileni yapmak üzere otomatikleşmiştir, yani onun ne kullanıcısıdır ne de onunla dışsal bir nesneymişçesine ilişki içindedir; ancak burada küçük bir şerh koyarak, örneğin, tüketim ilişkilerindeki para kullanımında da neredeyse hiçbir insani duyuya yer olmadığını görebiliriz, ama buradaki durum, alıcı ile satıcı arasındaki “sembolik etkileşim”e dayalı bir ilişkinin devam ediyor oluşudur ki, tam da bu sebeple bu ilişkide hala öznenen söz edebiliyoruzdur. Lazzarato’nun örneğindeyse bireysel öznenin çek kullanışı karşımıza çıkmaktadır.

“Kredi kartı, bölünmüş olanın bir dişli olarak, banka ağı tarafından inşa edilmiş sosyo-teknik makinenin “insani olmayan” unsurlarıyla kurulmuş “insani” bir öge olarak işlediği bir aygıttır. Toplumsal tabiiyet bireyleri seferber eder, oysa mekanik kölelik, borç ekonomisinin sosyo-teknik makinesinin “insani” işlemcileri, failleri, unsurları ya da parçaları olarak “bölünmüş olanları” harekete geçirir. Böylece bireysel “özne” çek yazar ve imzalar, kendini bağlar ve söz verir, oysa bölünmüş olan tarafından yapılan kredi kartıyla ödeme, elektronik bir ağın üst metnine kaydolmaktan başka bir şey değildir. Çek kullanırken yazının hakimi olmayı sürdürürüz, çünkü bunu bizden başkası yapamaz ama kredi kartıyla bize kalan, bir işaret ya da iz koymak ya uygulamaktır (imza, paraf, gizli şifre, baş harf ya da dijital parmak izi)” (Lazzarato, 2014: 128).

Son kertede bu tarz makinelerin, daha doğrusu genel anlamda teknolojilerin insani duyuları topyekûn geriletebildiği açıktır. Makinesel köleleştirme, bölünebilirlik odağında tam da böylesi bir bağlam üzerinden kavranmak durumundadır. Nihayetinde bilişsel, dilsel, algısal, duyuşsal vb. davranışlarımızın işlevselliğinin bu makinelerce kuşatıldığı açıktır. Köleleştirmenin yönetselliği unutulmasın ki, Lazzarato'da, "birlik ve sentez olarak öznellik üzerinde değil, bunu aşan insani ve insani olmayan özneleştirme vektörleri üzerinde ve bedeni oluşturan somatik, biyolojik, kimyasal, genetik, sinirsel bileşenler üzerinde iktidar uygular" (2015: 164).

SONUÇ YERİNE

Makine düzeneğine ilişkin farklı çözümlerle karşılaşmaktayız. Düzlemimiz, modernist Marx okumasındaki gibi teknik makine odağında bedenin salt motor gücünün yerine makinenin geçmesi veya bedenin makinenin oluşturduğu kitlesel yapının bilinçli eklemlerine dönüşmesiyle sınırlı değildir. Söylememiz, Deleuzeyen kavrayışla bedenin makineleşmesi üzerinedir. Yazının başında ele aldığımız benzerlikle Read'in aktarmaya çalıştığı gibi (2014: 130), Deleuze ve Guattari'nin odaklandığı eksen, soyut emeğin altında yatan şeyin eşdeğerlik, bir kişinin emeğinin diğerinkine eşit olması değil (farklı somut emek türleri arasında kurulan bir eşdeğerliğin aksine), emeğin soyutlanması veya yersiz yurtsuzlaştırılmasının kendi nesnesine/konusuna kayıtsızlaşmasıdır; makinelerin hem nispi artı-değer üretimindeki rolü hem de her türlü emek biçiminin makineleşmesi kanaati buradan okunmalıdır (biyopolitik emek biçimine işaret ediyoruz); nitekim onlar açısından, emek belli öznellik biçimlerinden, demirciden veya ayakkabıcıdan ve belli nesnelere, topraktan veya endüstriden soyutlanabiliyorsa, neden aynı zamanda insanlıktan, insan elleri ve akıllarından da tamamen soyutlanamamış; burada soyut emek artık makinenin bir parçası haline gelmektedir. O halde nasıl ki, makine soyut emeğin bir parçası haline geldiyse, borç rejimini de somut eşdeğerlik noktasından çözümlenmeye kalkıştığımızda, onun ödenebilirmiş bir olgu üzerinden tartışılmasına sebep olunmaktadır. Oysaki borç, Lazzarato'daki gibi artık yaşamsal üretimin bir koşuludur, "daimi bir varoluşsal" durumdur. Bu varoluşsal borçluluk, yönetsellik ve biyopolitika

mefhumlarını mikro iktidarlar alanının *dispositif*’leri üzerinden, yani özneleşme süreçlerinin içinden okumak için önemli bir hat sağlamaktadır. Kavram setimiz, kapitalist üretimin her zaman bir yeniden üretim olduğunu, öznellik üretimi düzleminden anlatılmaya yaradığı ölçüde değerlidir. Bu düzlem, kurucu bir “çıkış” (*exodus*) sağlamaktadır. Bu manada direniş mefhumu alternatif öznellik üretimi olarak kavranmalıdır. Modernist sol, emeği üretimde bir unsur olarak değerlendirdiği ölçüde edilgenleştirir. Oysa kapitalizm, tam da emeği edilgenleştirdiği yerde sermaye haline getirir. Bu çerçevede direniş hattı, emeğin kendini olumlamasının politik pratiğinde aranmalıdır. Sermayenin emeği bir/bütün/birlik olarak tahakküm altına aldığı, yaşamı, “hayatta kalma stratejileri”ne indirgediği, diğer yandan geri ödenemez olsa da veya varoluşsal bir niteliğe bürünse de borcun sınırının bizzat sermaye olduğu gerçeği ve sermayenin salt ekonomik bir değer üretme ilişkisi değil, aynı zamanda “dünyaların üretimi” olduğu argümanı, emeğin olumlamasının politik pratiğinin öznelliğini “işin reddi” (*refusal of work*) olarak okuma imkânını sunmaktadır. Günümüzde finansın patron olduğu yerde işin reddi artık “borcun reddi”dir. Yazının sınırlarını aşmakla birlikte işin reddi, sadece kapitalist sömürüyü reddetmek değildir. Kapitalist yeniden üretimin toplumsallığından “çıkış” güncelliğinin politik pratiğidir. Deleuzeyen bir dille söylersek, şimdiki hale bir direniş olarak güncellik, halen olmakta olduğumuz değil, haline gelmekte olduğumuz şeydir. Negri’den hareketle ise devrim, “yakalanan zaman”dır. Bu noktada öznedenden değil, özneleşme süreçlerinden bahsediyoruz. Bu hat, bir yandan kapitalizmin krizde olduğunu söylemenin, aslında kapitalizmin krizinin, yeni öznellik üretiminin krizi olduğunu ifade etmenin, diğer yandan da emeğin demokrasisini “çokluğun demokrasisi” olarak okumanın olanağıdır. Burada alternatif öznellik üretimi, yeni bir biyopolitika ufku önerir. Bu tablo, yeni dünyaların, daha doğrusu başka dünyaların üretiminin, mevcut olana eşlik eden bir virtüelliğin edimselleşmesi olduğunu düşündürmektedir.

SUMMARY

In the biopolitical subsumption of the capital, the political plane of the payment of labor was formed by the disintegration of the “labor-capital-state” alliance in the welfare state. The emergence of the precarious work, subcontracting, flexible production, weakening of the labor unions and most importantly capitalization of the reproduction areas impeded the political subjectivity of the labor. In this process, labor was subordinated to the subsumption of capital through inclusion of debt to financial domain. This inclusion has happened in two ways. First, after with the loss of meaning of wage struggles instead of wage from boss, credit requested from financial sources. Secondly, the fields in which the welfare state such as education, health and social security was opened to the capital, and was included in the field of finance over real estate. In the end, the debt relationship has spread to the whole society, and this spread has been realized as “permanently existential” rather than payable. Indebtness has emerged as one of the areas of basic subjectivity production of neoliberalism. Both modernist Marxist approaches and bourgeois economists analyzed indebtness with purely economic approaches. This study, on the other hand, suggests primarily to study the relationship of debt through the subjectivity production. In doing so, unlike other approaches, it takes into account the transformations in value production relationship. Foucaultian philosophers, who grasp the indebtness through biopolitical governmentality, ignore the transformations in the value production relationship. In the capitalist machine, the debt is based on two *dispositif*, as the “social subjection” and the “machinic enslavement”, from which Deleuze’s view, in which the subjectivity production is organized. The answer to be given in the question of how debt works as a *dispositif* in neoliberalism passes through the concept of “axiomatic” by Deleuze terminology. Axiomatic is a control and grab device. The operation of the capital should be defined as a “social axiomatic”. Axioms make the flow of capital in the debt crisis subordinate to the control mechanisms such as the market, state, banks, companies, consumer industries.

KAYNAKÇA

- Caffentzis, G. (2005). Immeasurable Value?: An Essay on Marx's Legacy. *The Commoner*, Number: 10, p. 87-114.
- Dardot, P., Laval, C. (2012). *Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*, I. Ergüden (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Deleuze, G., Guattari, F. (1987). *A Thousand Plateaus*, B. Massumi (Çev.). Londra: Atholone Press.
- Deleuze, G. (2013). *Müzakereler*, İ. Uysal (Çev.). İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Dienst, R. (2015). *Borç Bağları*, S. Karadoğan (Çev.). İstanbul: Açılım Yayınları.
- Dyer- Witheford, N. (2001). Empire, Immaterial Labor, the New Combinations, and the Global Worker. *Rethinking Marxism* 13(3-4): 70-80.
- Federici, S. (2006). Precarious Labor: A Feminist Viewpoint. In *The Middle of a Whirlwind: 2008 Convention Protests, Movement, and Movement*. Los Angeles: Journal of Aesthetics & Protest Press.
- Foucault, M. (2005). *Entelektüel Siyasi İşlevi*. I. Ergüden, O. Akınhay, F. Keskin (Çev.). 2. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus*. F. Taylan (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın Doğuşu*. A. Tayla (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Guattari, F. (2007). İktidar Oluşumlarının Ayrılmaz Parçası Olarak Sermaye. V. Kocagül (Çev.). *Conatus*, sayı: 6, s. 145-156.
- Hardt, M., Negri A. (2013). *Duyuru*. A. Yılmaz (Çev.). 2. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hardt, M., Negri A. (2012). *İmparatorluk*. A. Yılmaz (Çev.). 7. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Holland, E. (2007). *Deleuze ve Guattari'nin Anti-Oedipus'u: Şizoanalize Giriş*. A. Utku, M. Erkan (Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.

- Lazzarato, M. (2010). Biyoiktidardan Biyosiyasete. Ç. Türkyılmaz (Çev.). *Felsefe Yazın*, sayı: 16.
- Lazzarato, M. (2014). *Borçlandırılmış İnsanın İmali: Neoliberal Durum Üzerine Deneme*. M. Erşen (Çev.). İstanbul: Açılım Yayınları.
- Lazzarato, M. (2015). *Borçla Yönetmek*. Ş. Çiltaş (Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Lazzarato, M. (2015a). Biyo-Politika ve Biyo-Ekonomi, Bir Çokluk Politikası. M. Çelik (Çev.). *Demokratik Modernite*, sayı: 14.
- Lazzarato, M. (2016). *Göstergeler ve Makineler*. F. Demirci (Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Lemke, T. (2013). *Biyopolitika*. U. Özmakas (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lucarelli, S. (2012). Biyo-İktidar Olarak Finansallaşma. A. Fumagalli (Ed.). *Küresel Ekonomide Kriz: Finansal Piyasala, Toplumsal Mücadeleler ve Yeni Politik Senaryolar içinde* (115-38) I. Howison (Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Marazzi, C. (2014). *Sermayenin Komünizmi: Finansallaşma, Biyopolitik Emek ve Küresel Kriz*. D. Kundakçı (Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Raunig, G. (2013). *Bin Makine*. M. Çelik (Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Read, J. (2012). Homo Economicus'un Bir Soykütüğü: Neoliberalizm ve Öznelliğin Üretimi. Ş. Öztürk (Çev.). *Cogito*, sayı: 70-71, s:82-95.
- Read, J. (2014). Fetiş Her Zaman Aktüel, Devrim Her Zaman Virtüeldir. D. Jain (Ed.) *Özgürleşme Makineleri: Deleuze ve Marx içinde* (125-140) A. İkizoğlu (Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Revel, J. (2006). *Michel Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi*. K. Atakay (Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Taşkale, A. R. (2015). *Neoliberal ve Militarist Post-Politika*. M. Serin (Çev.). İstanbul: Notabene Yayınları.
- Thoburn, N. (2001). Autonomous Production? On Negri's "New Synthesis". *Theory, Culture and Society* 18(5): 75-96. DOI:10.1177/02632760122051977.
- Weeks, K. (2007). Life Within and Against Work: Affective Labor, Feminist Critique, and Post-Fordist Politics. *Ephemera: Theory & Politics in Organization* 7(1): 233-249.
-

MÜHENDİSLİK, TEKNOLOJİ VE İŞ YERİNDE CİNSİYETE DAYALI AYRIŐMA¹

Ece ÖZTAN²

Setenay Nil DOĞAN³

ÖZ

Türkiye’de doğa bilimleri ve mühendislik alanı, üniversitelerin kuruluşundan bu yana, görece eşitlikçi bir perspektifle kadınların da katılımıyla kurulmuş olmakla birlikte, eril değerlerle şekillenmiş prestijli profesyonel kültürlerden biri olan mühendislik alanının derinlemesine bir toplumsal cinsiyet analizi ve meslek alanına ilişkin tüm ayrışma örüntülerinin ortaya konması gereklidir.

Türkiye’deki büyük Ar-Ge merkezleri ve bir üniversite teknoparkında kadın ve erkek Ar-Ge mühendisleri ve teknisyenleri ile yürüttüğümüz saha araştırmasının nicel sonuçlarından hareketle bu makalede, bilim, teknoloji ve mühendislik alanlarında cinsiyete dayalı ayrışmaları, meslek ve iş yeri düzeyinde analiz ederek, iş yerinde cinsiyete dayalı ayrımcılık pratiklerinin oluştuğu yatay, dikey ve içsel ayrışma örüntülerini ortaya koymayı hedefliyoruz. Oldukça nitelikli bir iş gücü alanındaki cinsiyete dayalı ayrışmaları ve ayrımcılık algılarını Türkiye’deki cinsiyet rejiminin nitelikleri ile birlikte analiz etmek, iş piyasalarındaki ayrımcılık mekanizmalarının anlaşılması ve bu alandaki cinsiyet eşitsizlikleri ile mücadele edilmesi açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İş Yerinde Toplumsal Cinsiyete Dayalı Ayrışma, Bilim-Teknoloji-Mühendislik-Matematik (BTMM), BTMM ve Toplumsal Cinsiyet, Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık

¹ Bu makale, VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi’nin (1-3 Aralık 2016, ODTÜ-Ankara), Çalışma Yaşamı ve Toplumsal Cinsiyet I başlıklı oturumunda sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

² Arş. Gör., Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

³ Öğr. Gör., Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri

ENGINEERING, TECHNOLOGY AND GENDER-BASED SEGREGATION AT WORK

ABSTRACT

The disciplines of natural sciences and engineering in Turkey have been shaped by the equal participation of women since the establishment of a higher education system. However, as a professional culture shaped by masculine values the field of engineering requires a more nuanced analysis of gender and its patterns of segregation.

Based on the quantitative data of our research conducted with male and female engineers and technicians employed in major R&D centers and a university technopark of Turkey, this study aims to analyze gender-based segregation in the fields of science, technology and engineering on occupational and workplace levels and hence to explore patterns of horizontal, vertical and integral segregation out of which gender discrimination practices are formed. A thorough analysis of gender segregation and discrimination in a field with a highly qualified labor force in line with the characteristics of the gender regime in Turkey enables us to better understand mechanisms of discrimination and devise strategies to struggle with the gender inequalities at the labor market in the fields of science, technology and engineering.

Keywords: Gender-based Segregation at Work, Science-Technology-Engineering-Math (STEM), Gender in STEM, Gender Discrimination

GİRİŞ

Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge), bilgi birikimini ve uygulamalarını artırmak amacıyla sistematik olarak yürütülen yenilikçi çalışmaları ifade eder (Keleş, 2007: 45). Ar-Ge uzun dönemde refah ve verimliliğin temel belirleyicisidir (Jones ve Williams, 2000). Bu nedenle Ar-Ge ve yenilik alanındaki ilerlemeler, gerek AB’de gerekse Türkiye’de bilim ve teknoloji politikalarının önemli hedeflerinden biridir. Ar-Ge yoğunluğu, yani toplam Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki oranı ile Ar-Ge insan kaynağının yapısı bu alandaki temel gelişme göstergelerindedir. Ar-Ge yoğunluğu Türkiye’de AB ortalamasının epey gerisinde seyretmekle birlikte, 2000’li yıllardan itibaren sürekli bir artış trendi göstermiş ve 2015 sonunda %1,06 olarak gerçekleşmiştir. Ar-Ge insan kaynağının geliştirilmesi Ulusal Bilim, Teknoloji ve Yenilik Stratejisi ile Ulusal Yenilik Sistemi 2023’ün temel hedeflerinden biridir.

Bu makalede, Türkiye’nin (dayanıklı tüketim malları, otomotiv ve bilişim alanında) üç büyük Ar-Ge merkezinde ve bir üniversite teknoparkında yer alan Ar-Ge şirketlerinde yürüttüğümüz araştırma projemizin⁴ nicel sonuçlarından hareketle, Ar-Ge ve mühendislik alanındaki yatay ve dikey ayrışmalar ile cinsiyet temelli farklılaşmalara odaklanılacaktır.

Ar-Ge alanı genel olarak cinsiyet uçurumunun yüksek olduğu alanlardan biridir. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika bağlamında Ar-Ge ve yenilik alanlarında toplumsal cinsiyet ilişkilerine odaklanan çok sayıda ampirik çalışma mevcuttur (Keller, 1995; Keller ve Kirkup, 1992; Cockburn, 1985; Monosson, 2008; Wynarczyk ve Marlow 2010; Wynarczyk, 2010). Bilimsel araştırma alanında ticari faaliyet (ticari faaliyetlere katılımdan, patent ve marka tesciline uzanan bir dizi faaliyet) derecesi arttıkça kadın oranları düşmektedir. Bu anlamda akademideki dikey ayrışmayı ifade etmek için kullanılan ‘sızdıran boru’ (*leaky*

⁴ Bu makale, TÜBİTAK 3501 Genç Araştırmacı Kariyer Programı kapsamında 2015 yılında tamamladığımız 113K637 numaralı “Ar-Ge ve Yenilik Alanında Kariyer Deneyimleri ve Toplumsal Cinsiyet” araştırma projesinin nicel verilerine dayanarak hazırlanmıştır.

pipeline’) analojisinin bir diğer yansımasını da özel sektörle ilişkili bilimsel faaliyetler alanında görmek mümkündür. Ar-Ge alanına ilişkin toplumsal cinsiyet asimetrisine işaret eden göstergelerden biri de Ar-Ge yoğunluğu ile kadın araştırmacı oranları arasındaki ters yönlü ilişkidir.

Çalışmalar bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik (BTMM)⁵ alanlarının agresif ve rekabetçi bir doğası olduğunu ve kariyer ilerlemesinin kesintisiz istihdama ve uzun çalışma saatlerine bağlı bir erkek kültürüne dayalı olduğunu göstermektedir (Blackwell ve Glover, 2008). Bu tarz bir iş kültürü, kadın girişimciliği üzerine çalışmaların belirttiği gibi ev işleri ve çocuk bakımı için kadınları tek sorumlu olarak görmeye devam eden sosyokültürel bağlamla (Boden ve Nucci, 2000; Renzulli, Aldrich, ve Moody, 2000) birlikte düşünüldüğünde kadınların girişimci faaliyetleri önündeki kısıtlamalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de kadınların genelde iş piyasalarındaki, özelde ise akademik yaşamdaki tecrübeleri üzerine değişik boyutların üzerinde duran araştırmalar var olsa da (Öncü, 1979; Günlük-Şenesen, 1996; Hacifazlıoğlu, 2010; Sağlamer vd., 2013; Öztan ve Doğan, 2015), özel sektör Ar-Ge alanındaki cinsiyet dinamiklerine ilişkin çalışmalar yok denecek kadar azdır. Ancak kadınlar, Türkiye’de üniversitelerin kurulduğu dönemden bu yana üniversite genelinde ve BTMM alanları özelinde yer yer Batılı meslektaşlarının hayranlıkla izlediği oranlarda varlık gösterse de meslek alanlarına entegrasyonda gerek patriyarkanın “tam zamanlı ev kadınlığı” sözleşmesinin etkisi ile gerekse genel olarak iş piyasaları ve meslek alanlarındaki görünmez engeller ve uzun yıllardır varlığını sürdürmekte olan toplumsal cinsiyet temelli bir ayrışma ile karşı karşıyadırlar (Ecevit 1991; 1998). Avrupa’yla kıyaslandığında oldukça düşük oranlarda kalan istihdam oranları, düşük ücretler, enformel sektörlerdeki kadın yoğunluğu (TÜSİAD, 2000), işe alımda ve iş bölümünde etkili olan kadınlara yönelik ayrımcılık pratikleri (Ecevit, 1998) ve genç

⁵ Literatürde bu alanlar *Science Engineering Technology and Maths*, kısaca STEM olarak anılmaktadır. Biz de metin içerisinde sıklıkla terimleri Türkçe kısaltması ile kullanacağız: BTMM.

kadın işsizliği (Toplum Gönüllüleri Vakfı, 2005) şeklinde bir kısmı sıralanabilecek Türkiye’de kadın istihdamı alanındaki sorunlar, kadınların iş piyasalarına katıldıklarında da ev işlerinden, çocuk ve yaşlı bakımından (veya bu bakımın organizasyonundan) sorumlu olarak (TÜSİAD ve KAGİDER, 2008), dolayısıyla “patriyarkal pazarlıklar”⁶ (Kandiyoti, 1988) ile çalışma hayatına dahil olmaları ile perçinlenmektedir. Çalışmalar, genel anlamda kamusal alana çıkmaları için Türkiyeli kadınların bir kısmının hâlâ “mahallenin koruyucu şemsiyesine” ihtiyacı olduğunu (Acar-Savran, 2002: 277) ve kadınların kamusal hayata dahil olma biçimlerindeki çelişkilerin ve “kurtulmuş ama özgürleşmemiş” şeklinde özetlenebilecek kısıtlamaların altını çizmektedir (Kandiyoti, 1998).

Bu çalışma, kadınların katılımı açısından böyle özellikler gösteren ve patriyarkayla içiçe geçmiş Türkiye iş piyasasının Ar-Ge alanına toplumsal cinsiyet merceğiyle bakmayı hedeflemektedir. Bu amaçla önce Ar-Ge çalışanlarının Türkiye’de eğitim, unvan, bölüm, sektör bazında dağılımları, toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü örüntüleri ile proje ve patent gibi bilimsel üretim süreçlerine katılım örüntülerine ilişkin genel bir profili ortaya konacaktır. Ardından Ar-Ge çalışanlarının cinsiyetleri ile yaptıkları iş arasındaki ilişkiye dair algıları ile meslek alanlarındaki kadın-erkek fırsat eşitliği algıları analiz edilecektir. Oldukça nitelikli bir iş gücü alanındaki cinsiyete dayalı ayrımcılığı (ayrışmalar, söylemler, pratikler, mücadele stratejileri vb.) Türkiye’deki cinsiyet rejiminin nitelikleri ile birlikte analiz etmek, iş piyasalarındaki örtülü ve açık ayrımcılık mekanizmalarının anlaşılması ve bu alandaki cinsiyet eşitsizlikleri ile mücadele edilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle makalemiz, bu ayrımcılığı analiz etmede kritik önemde olan ayrışma örüntülerini ortaya koyarak eşitlikçi politikalar açısından önemli veriler sağlayacaktır. Ar-Ge alanındaki politika üretim süreçlerine toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin dahil edilmesi, Ar-Ge

⁶ Patriyarkal pazarlık, kadınların bir dizi sınırlama çerçevesi içerisinde kendileri için güvenceleri çoğaltmak, yaşamlarındaki seçenekleri optimize etmek amacıyla farklı baskı türleri karşısında aktif ya da pasif direniş çeşitleri ile uygulamaya geçtikleri stratejileri ifade etmektedir (Kandiyoti, 1988: 274).

yoğunluğunun arttığı ve bu alandaki insan kaynağının geliştirilmesi yolunda somut hedeflerin konulduğu bir dönemde Türkiye için kritik önem taşımaktadır.

TÜRKİYE’DE AR-GE ALANI VE CİNSİYET VERİLERİ

Türkiye’de bugün, lisans mezuniyet derecesi alanlar ile doktora mezuniyet derecesini alanların yarısını kadınlar oluşturmaktadır (ÖSYM İstatistikleri; Meulders vd., 2013). Osmanlı’dan Cumhuriyete geçiş ve modernleşme süreçlerinde çeşitli aktörler tarafından dile getirilen “kadın sorunu”, eğitim reformu ve modernleşme projesi birbiriyle paralel yürüten konular olmuştur. Bu nedenle modernleşme ve batılılaşmanın görünür kurumları olarak üniversiteler de, yeni rejimin modern kadınlara ilişkin ideallerinin sembolleştiği kurumlardan biri olmuştur. Dolayısıyla üniversite kurumunun Türkiye’de filizlenişi, modernleşme süreçlerinin bir parçası olarak, daha başından kadınların eğitime ilişkin reform süreciyle birlikte yürümüştür. Türkiye’de, doğa bilimleri ve mühendislik diploması alanlar içinde ise kadınların oranı %43’tür ve bu oran OECD ortalamasından (%34) yüksektir. OECD ülkelerinde mühendislik doktora derecelerinin %80’i erkeklere aittir (OECD, 2015: 64).

Tarihsel olarak da, Batı *akademiasındaki* eğilimin aksine, erkek-egemen alanlar olarak kabul edilen doğa bilimleri alanı, Cumhuriyetin erken dönemlerinde kadın akademisyen oranının en yüksek olduğu alanlar olarak belirlemiştir (Köker, 1988). Yaşam bilimleri, temel bilimler, üretim, matematik ve bilgisayar alanında doktora mezunlarının yarısı kadındır (Meulders vd., 2013: 60). TÜİK’in Doktora Dereceliler Kariyer Gelişimi Araştırması’na (2009) göre de toplam doktora derecelilerin %35’i kadındır ve son on yılda doktora mezunları arasında kadın oranları sürekli artış göstermektedir. Portekiz ve Türkiye akademilerindeki deneyimlerine değinen bir çalışmada, endüstrileşme ve modernleşme süreçlerinin teşvik ettiği hızla genişleyen bir yüksek eğitim sisteminin bilimsel eğitimin ve teknik kariyer alanının kadınlara açılmasına yol açtığı vurgulanmaktadır (Etzkowitz ve Kemelgor, 2001: 157). Kadınların akademi içerisindeki

varlıklarına ilişkin Batılı meslektaşlarımızı yer yer şaşkınlığa sürükleyen Türkiye verilerini böyle bir tarihsellik içerisinde değerlendirmek gereklidir.

Türkiye’de, özel sektör Ar-Ge alanına baktığımızda ise cinsiyet makasının açıldığı görülmekte, yükseköğretim alanında %41 olan kadın araştırmacı oranı, özel sektör Ar-Ge alanında %23’e düşmektedir (European Commission, 2015: 70). Türkiye’de bugün, lisans mezuniyet derecesi alanlar ile doktora mezuniyet derecesini alanların yaklaşık yarısını kadınlar oluşturmaktadır (European Commission, 2015: 23). Üstelik bilim, matematik ve bilgisayar alanındaki doktora mezunlarının yarısı ile mühendislik, üretim ve inşaat alanlarındaki doktora mezunlarının %34’ü kadındır. BTTM alanlarında akademik eğitim açısından baktığımızda bu oranlar, AB ortalamasının üzerindedir. Bununla beraber, son 10 yılda özel sektör Ar-Ge çalışanları arasında cinsiyet uçurumunun daha da arttığı görülmektedir (Meulders vd., 2013: 44; European Commission, 2015: 74-5).

Türkiye’de Ar-Ge alanına ilişkin toplumsal cinsiyet asimetrisine işaret eden göstergelerden biri de, Ar-Ge yoğunluğu ile kadın araştırmacı oranları arasındaki ters yönlü ilişkidir. Ar-Ge yoğunluğu, toplam Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki oranını ifade etmektedir. Avrupa Komisyonu’nun araştırma ve yenilik alanlarına ilişkin toplumsal cinsiyet göstergelerini derlediği *She Figures 2012* raporuna göre, Ar-Ge yoğunluğu en düşük ülkeler, Ar-Ge’de kadın araştırmacı oranının en yüksek olduğu ülkeler, tersine Ar-Ge yoğunluğunun en yüksek olduğu ülkeler kadın araştırmacı oranlarının en düşük olduğu ülkelerdir (Meulders vd., 2013: 122; European Commission, 2015: 112-114). Bu anlamda Türkiye AB ülkeleri ile karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde, Ar-Ge yoğunluğu düşük-kadın araştırmacı sayısı görece yüksek ülkeler kategorisine dahil olmaktadır. Türkiye’ye özgü durum, Ar-Ge yoğunluğunun (%1,06) -Avrupa ülkelerinin epey gerisinde olsa da- 1996’dan bu yana sürekli artış trendi göstermesi ve son dönemlerde Ar-Ge harcamalarındaki yıllık ortalama artış oranı ile Avrupa’daki yüksek artış oranlarından birine sahip olmasıdır (European Commisison, 2012).

Türkiye Ar-Ge iş gücünü toplumsal cinsiyet eksenli incelemeye devam ettiğimizde, Ar-Ge sahasında erkek çalışanlardan daha eğitimli olan bir kadın iş gücüyle karşılaşmaktayız. Üniversiteler, kamu ve özel sektörde araştırmacı olarak çalışan kadınların %31'i doktora, %21'i yüksek lisans ve %46'sı lisans mezunudur. Bu oran erkeklerde sırasıyla %29, %20 ve %47'dir (TÜİK, 2014). Bu durum Türkiye'deki kadın iş gücünün özellikleri ile de paralellik göstermektedir: Türkiye'de kentsel istihdamda ortalama kadın çalışanın eğitim düzeyi erkeklere göre (%9,5 oranında) daha yüksektir ve erkeklerde eğitim düzeyindeki yükselme iş gücüne katılım oranlarında büyük farklılıklar yaratmazken, kadınlarda çok daha büyük farklılıklar yaratmaktadır. İlkaracan'a (2010: 23) göre Türkiye'de eğitimin kadınların iş gücü piyasasına katılımında bu kadar belirleyici olmasının nedeni üniversite mezunu kadınların formel piyasada istihdam edilme olanakları ile ilgilidir: Annelik ve emzirme izinleri, doğum sonrası işine geri dönme, yüksek eğitimin olanaklı kıldığı daha yüksek ücretler sayesinde ev ve hane halkı bakımına ilişkin hizmetleri piyasa değeri üzerinden tedarik edebilme imkanları açısından formel piyasalara katılım kadınlar için özellikle önemlidir. Ancak bu noktada daha eğitimli iş gücünün bir başka özelliğini daha hatırlatmamız gerekiyor: OECD Bilim, Teknoloji ve Endüstri Tablosu 2009'a göre, Türkiye üniversite mezunu kadınların işsizlik oranının en yüksek olduğu ülkedir. Üniversite mezunu kadınlar arasında işsizlik oranı, hem diğer eğitim gruplarındaki kadınlardan hem üniversite mezunu erkeklerden yüksektir (OECD, 2009) ve yükseliş eğilimi göstermektedir. Türkiye'de üniversite mezunu kadınların işsizlik oranı 1995'te 8,1 iken bu oran 2000'de 9,1, 2005'te 14,1, 2010'da 15,9 ve 2015'te %16,3 olarak gerçekleşmiştir. Genç ve üniversite mezunu kadınların işsizlik oranı ise daha da çarpıcıdır. 15-24 yaş grubu üniversite mezunu kadınlarda 2015 yılı işsizlik oranı %35,9 olarak hesaplanmıştır. Bu verileri nitelikli işler açısından birlikte değerlendirdiğimizde, Türkiye'de çok sayıda nitelikli kadının iş piyasası dışında kalmaya başladığını, iş piyasasında yer alanların da eğitim seviyelerinin aynı işleri yapan erkeklere göre daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye'de özel sektör Ar-Ge alanında çalışan kadın araştırmacı oranı 2000'de %26, (Meulders vd., 2013), 2013'de ise %23'tür (European Commisison, 2015: 70). Özel sektör Ar-Ge alanında Türkiye'ye ilişkin bir

eğilim, araştırmacı sayısının sürekli artmasına karşılık, 2000’li yıllardan bu yana kadın oranının düşmesidir. Aslında Ar-Ge iş gücündeki kadın oranı artmış olsa da lisans ve yüksek lisans mezuniyetlerindeki kadın oranlarındaki artış düşünüldüğünde tablo değişmektedir: daha çok kadın lisans ve lisansüstü eğitimini tamamlayarak araştırmacı kariyeri için hazır hale gelirken, özel sektör bilimsel istihdam alanında daha çok sızıntı olmaktadır. Yine özel sektördeki kadın araştırmacı oranları incelendiğinde özel sektörün içindeki sektörler arasında cinsiyet temelli yatay bir ayrışma gözlemlenmektedir. Türkiye’de özel sektörde kadın araştırmacı oranları en yüksek kimya ve ilaç sektörlerinde karşımıza çıkmaktadır ve bu rakam AB ortalamalarından yüksektir. Bu veriler ve eğilimler, Türkiye’de bilim ve teknoloji alanındaki gelişme ve değişimlerin cinsiyet perspektifi ile izlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

YÖNTEM

Bu makalede, Türkiye’nin (dayanıklı tüketim malları, otomotiv ve bilişim alanlarında) üç büyük Ar-Ge merkezi⁷ ve Yıldız Teknik Üniversitesi teknoparkında yer alan Ar-Ge şirketlerinde yürüttüğümüz araştırma projemizin⁸ nicel sonuçlarından hareketle, Ar-Ge ve mühendislik alanındaki yatay ve dikey ayrışmalar ile cinsiyet temelli farklılaşmalara odaklanılacaktır. Projede, Türkiye’de Ar-Ge alanındaki cinsiyet temelli örüntüler ve kariyer deneyimleri; hareketlilik; proje, patent ve diğer yenilik yaratan faaliyet alanlarına dahil olma; ev-iş yaşamı dengesi gibi alanlardaki cinsiyet temelli ayrışmalar araştırılmıştır. Ar-Ge alanındaki bu örüntüleri analiz etmek için nicel ve nitel yöntemlerin kullanıldığı üç aşamalı bir araştırma stratejisi kullanılmıştır. Türkiye’de Ar-Ge ve yenilik alanındaki cinsiyet temelli sayısal verilerin toplanmasından sonra Ar-Ge merkezleri ve teknopark şirketlerinde on-line anketler gerçekleştirilmiş, kadın ve erkek Ar-Ge çalışanları ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

⁷ Ar-Ge merkezlerinin ve şirketlerin adları belirtilmeyecektir.

⁸ “Ar-Ge ve Yenilik Alanında Kariyer Deneyimleri ve Toplumsal Cinsiyet” adlı TÜBİTAK projesi.

Toplumsal cinsiyet yaklaşımı, araştırmamızın epistemolojik çerçevesinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Metodolojik çerçevemiz, bilim, araştırma ve yenilik alanına ilişkin verili kategorilerin de sorgulanmasını gerektirmektedir. Epistemik topluluklar ve uğraş alanlarının toplumsal cinsiyetlenmiş inşası, araştırma alanımıza kadınların “eklenmesinden” öte, alana ilişkin cinsiyet ilişkilerinin de hesaba katılmasını gerektirir. Bu nedenle araştırmamız bütünleştirici ve aynılaştırıcı bir “kadın” ve “erkek” kategorisinin ötesinde kültürel olarak inşa edilmiş toplumsal cinsiyet ilişkilerinin analizine odaklanmaktadır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet temelli ayrışmalar kadar, toplumsal cinsiyetlenme süreçleri yoluyla bilim, teknoloji ve yenilik alanlarının deşifre edilmesi önem taşımaktadır.

Nicel araştırma stratejisi, Ar-Ge alanındaki cinsiyet temelli örüntülerin ortaya konulması amacıyla, Ar-Ge merkezleri ve teknopark şirketlerinin katılımına açık online bir anket aracılığıyla yürütülmüştür. Anketimiz, derinlemesine görüşmeler sürecinde karşımıza çıkan temel ayrışmaları daha geniş bir sektörel bağlam içerisinde ortaya koymak ve daha genel örüntülerle birlikte açıklamak amacını taşımaktadır. Kümbetoğlu'nun da vurguladığı gibi toplumsal cinsiyet çalışmalarında nicel yöntemlere karşı nitel yöntemlerin gerçeğin anlaşılmasında daha yararlı olduğuna dayanan kutuplaşma, bu alanda pek çok sorun ve çıkmaza da yola açabilmektedir (2008: 63). Özellikle cinsiyete dayalı sayısal verilerdeki eksiklik duyulan alanlarda, toplumsal cinsiyet perspektifini de içeren nicel çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Online anket formunda kişisel bilgiler (eş, çocuk, aile durumu); pozisyon ve iş durumu; eğitim; iş süreçleri ve terfiler; çalışma süreleri ve kesintiler; bilimsel çalışmalar, patent ve projeler; mesleğin anlamı ve başarı kriterlerine ilişkin algılar; hareketlilik, iş- iş dışı yaşam ilişkisi ve meslek alanında toplumsal cinsiyet algılarına ilişkin soru grupları yer almıştır. Anket, Aralık 2014 itibariyle yayına açık hale getirilmiş ve araştırma evrenimiz içinde yer alan farklı ünvanlardan kadın ve erkek Ar-Ge çalışanlarına öncelikle insan kaynakları veya yetkilileri ile koordine bir şekilde, daha sonra görüşülen kişilerin önerisiyle profesyonel sosyal medya kanalı olan LinkedIn kanalı üzerinden tek tek kişisel mesajlar ile iletilmiştir. Anketlerde veri

temizlemesi sonucu ulaştığımız 308 net geri dönüş, derinlemesine görüşmelerde karşımıza çıkan temel süreçlere, algılara ve meselelere ilişkin daha genel örüntüleri ortaya koymak ve karşılaştırmak bakımından önemli olmuştur.

Araştırmanın yürütüldüğü üç büyük Ar-Ge merkezi ve üniversite teknoparkında Ar-Ge çalışanlarının toplamı 4824 kişidir.⁹ Bu çalışanların %55'i teknopark şirketlerinde, %45'i ise üç büyük Ar-Ge merkezinde istihdam edilmektedir. Ar-Ge çalışanları içerisinde kadınların oranı %20'dir. Türkiye genelinde özel sektör Ar-Ge insan kaynağı içerisinde kadınların oranının %23 olduğunu dikkate alırsak, araştırma sahasındaki şirketlerin bu ortalamayı hemen hemen yakaladığını söyleyebiliriz (TÜİK, 2014).

Tablo 1. Araştırma Sahasındaki Ar-Ge Çalışanları

	Ar-Ge Merkezi		Teknopark		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadın	352	16	618	23	970	20
Erkek	1813	84	2041	77	3854	80
Toplam	2165	100	2659	100	4824	100

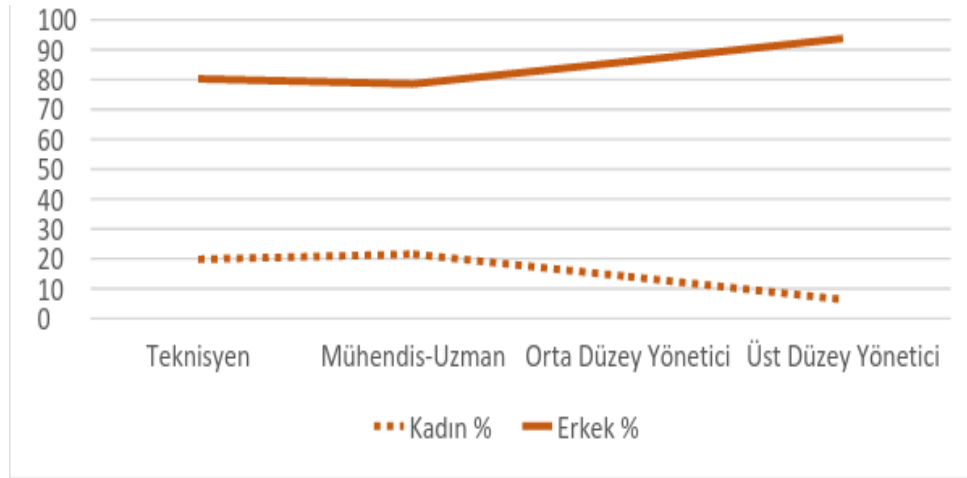
AR-GE ALANINDA CİNSİYETE DAYALI AYRIŞMALAR

Araştırma sahamızdaki şirketlerde kadın teknisyenlerin oranı %19,8, uzman ve mühendislerin oranı %21,5, orta düzey yöneticilerin oranı %14, üst düzey yöneticilerin oranı ise %6,3'tür. Unvanlar bazındaki makas grafiği, cinsiyete dayalı dikey ayrışmanın temel özelliklerinden biridir. Özel sektör Ar-Ge alanında kadınlar, teknisyen ve uzman-mühendis seviyelerinde de %20 bandında seyrettikleri için, üst düzey

⁹ Bir şirket, özellikle unvanlar bazında cinsiyete dayalı veriler ile İstanbul dışındaki fabrikalarında yer alan işletme Ar-Ge birimlerinde çalışan Ar-Ge personelinin sayılarını araştırma ekibimizle paylaşmamıştır. Ancak bu şirketin asıl Ar-Ge çalışmaları merkez Ar-Ge'de yürütüldüğü için şirketin merkezindeki Ar-Ge çalışanları sayıları, oransal dağılımı göstermesi bakımından yeterli görülmüştür. YTÜ Teknopark'a ilişkin sayısal veriler ise 2014 dönemine ait sayıların derlenmesi ile elde edilmiştir. 2015'de İkitelli ek binasının açılması ile çalışan sayısının arttığı öğrenilmiştir.

unvanlara doğru cinsiyet uçurumunun daha da artmasıyla cinsiyet makası birbirinden giderek uzaklaşan iki ayrı çizgiyi yansıtmaktadır. Aşağıdaki tabloda ise araştırma sahasındaki Ar-Ge çalışanlarının unvan bazında şirket türüne göre dağılımları görülmektedir. Dayanıklı tüketim malzemeleri ve otomotiv gibi iki temel Ar-Ge sektöründeki büyük Ar-Ge merkezlerinde hiç kadın üst düzey yönetici bulunmaması, mühendis-uzman seviyelerinde de kadın temsilinin %17'ye, orta düzey yöneticiliklerde ise %9'a düşmesi dikey ayrışmanın yanı sıra, sektörel ve iş yeri türü bazında bir yatay ayrışmanın işaretidir. Teknopark şirketlerinde her unvan düzeyinde kadın Ar-Ge çalışanlarının bir miktar daha yüksek olması, üniversitelerdeki lisansüstü BTMM eğitim alanlarındaki yüksek kadın oranlarının bir yansıması olabilir.

Grafik 1. Araştırma Sahasındaki Şirketlerde Unvan, Eğitim Durumu ve Cinsiyete Göre Ar-Ge İş Gücü (2014)

Tablo 2. Araştırma Sahasındaki Şirketlerin Ar-Ge Çalışanları: Unvan ve Cinsiyete Göre

	Ar-Ge Merkezi			Teknopark			Genel Toplam
	Kadın %	Erkek %	Toplam	Kadın %	Erkek %	Toplam	%
Teknisyen	19	81	377	20	80	356	15
Mühendis/Uzman	17	83	1466	25	75	1983	71
Orta Düzey Yönetici	9	91	313	20	80	266	12
Üst Düzey Yönetici	0	100	9	7	93	54	1
Toplam	16	84	2165	23	77	2659	100

Ar-Ge çalışanları oldukça nitelikli bir iş gücü profili çizmektedir. Araştırma sahasındaki Ar-Ge merkezleri ve teknopark şirketlerinde çalışan Ar-Ge personelinin %64'ü lisans %18'i yüksek lisans ve %5'i doktora mezunudur. Kadınların %66'sı lisans, %19'u yüksek lisans mezunudur. Bu oranlar erkeklerde sırasıyla %63 ve %18'dir. Cinsiyet dengesi bakımından %20 seviyesinde yer alsalar da, araştırma sahasındaki Ar-Ge şirketlerinde çalışan kadınların eğitim düzeylerinin en az erkekler kadar yüksek olduğunu, lisans ve yüksek lisans seviyelerinde erkeklerden daha yüksek oranlarda temsil edildikleri görülmektedir. Kadınların en az temsil edildiği grup lise ve meslek lisesi mezunlarıdır. Ar-Ge çalışanı erkeklerin %7'si lise veya meslek lisesi mezunu iken bu oran kadınlarda yalnızca %2'dir.

Tablo 3. Araştırma Sahasındaki Şirketlerin Ar-Ge Çalışanları: Eğitim ve Cinsiyete Göre

	Araştırma Sahasındaki Şirketler (Toplam)					
	Kadın	%	Erkek	%	Toplam	%
Lise/ Meslek Lisesi	24	2	255	7	279	6
Ön Lisans	81	8	280	7	361	7
Lisans	638	66	2430	63	3068	64
Yüksek Lisans	186	19	694	18	880	18
Doktora	41	4	195	5	236	5
Toplam	970	100	3854	100	4824	100

YTÜ Teknopark’ında ayrıca gerek teknopark bünyesinde gerekse Teknoloji Transfer Ofisi’nde (TTO) bulunan firmaların girişimcilerine ilişkin de sayısal veriler toplanmıştır. YTÜ Teknoparkında bulunan şirketlerin toplam 596 ortağından yalnızca 90’ı (%15), TTO’daki kuluçka merkezindeki firmaların toplam 132 firma ortağından ise yalnızca 18’i (%14) kadındır.

Tablo 4. Cinsiyete Göre Teknopark Firma Ortakları

Pozisyon	Kadın	Kadın %	Erkek	Toplam
Firma Ortağı	90	15	506	596

Tablo 5. Cinsiyete Göre Teknoloji Transfer Ofisi-Kuluçka Firmaları Ortakları

Pozisyon	Kadın	Kadın %	Erkek	Toplam
Firma Ortağı	18	14	114	132

Ankete Katılan Ar-Ge Çalışanlarının Profili

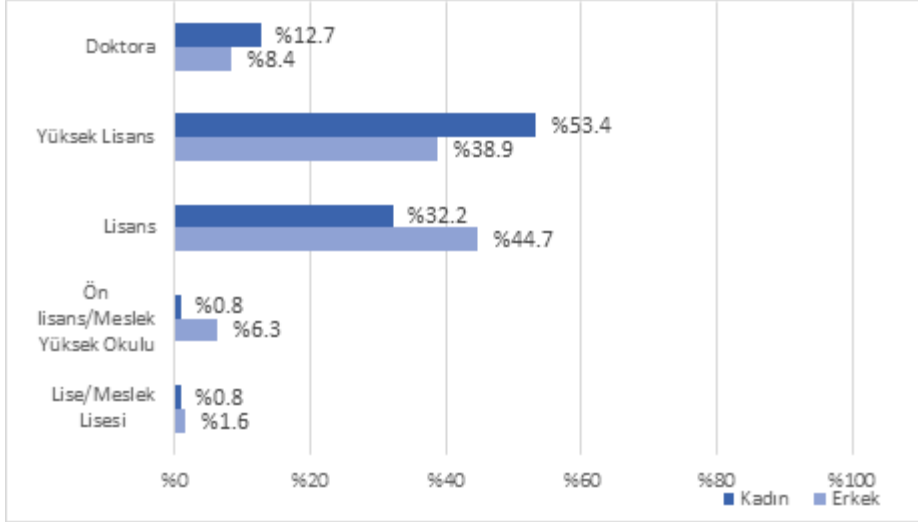
Anketimize katılan Ar-Ge çalışanları içerisinde kadınların oranı %38,3’tür. Türkiye’de özel sektördeki Ar-Ge insan gücünün %23’ünü ve derinlemesine görüşmeleri yürüttüğümüz araştırma sahasındaki şirketlerdeki Ar-Ge çalışanlarının ise %20’sini kadınların oluşturduğu düşünüldüğünde, anketimizde kadınların daha fazla temsil edildikleri anlaşılmaktadır. Anketimizin toplumsal cinsiyetle ilişkili olması kadınların ankete daha çok katılmasına yol açmış olabilir.

Eğitim ve Kariyer

Ar-Ge çalışanları oldukça nitelikli bir iş gücü profili çizmektedir. Anketimize katılanlar arasında yüksek lisans mezunu olanların oranı %44,5 ile lisans mezunu olanlardan fazladır. Ankete katılan Ar-Ge çalışanlarının yaklaşık %40’ı lisans mezunu, %10’u da doktora derecesine sahiptir. Kadın ve erkek Ar-Ge çalışanlarının mezuniyet derecelerine baktığımızda; kadınların %53,4’ünün yüksek lisans, %12,7’sinin doktora derecesine sahip olduğu görülmektedir. Erkeklerde ise bu oranlar %38,9 (yüksek lisans) ve

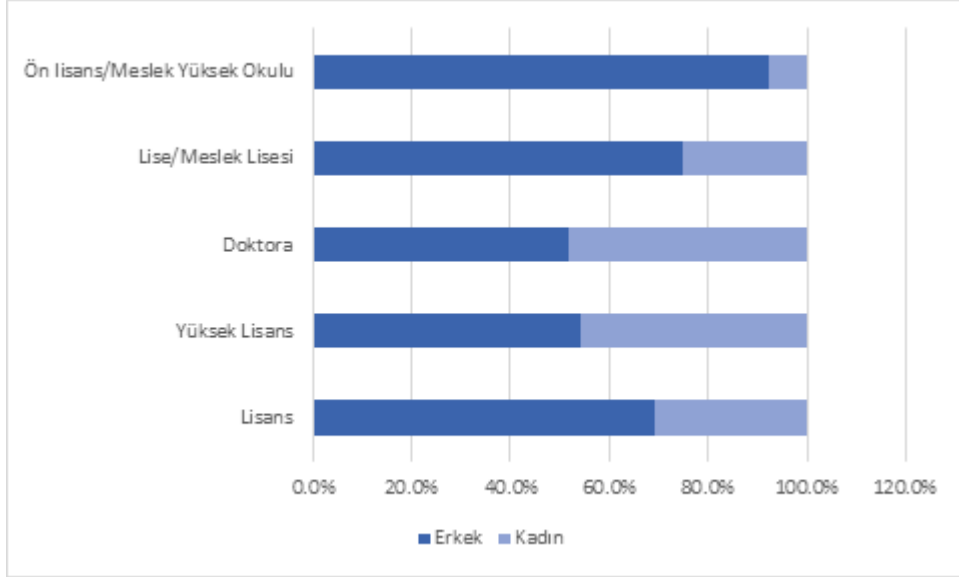
%8,4'tür (doktora). Lise/meslek lisesi ve MYO mezunlarında erkeklerin oranı yüksektir. Bunun nedeni teknisyen kadrolarının ağırlıklı olarak erkeklerden oluşmasıdır.

Grafik 2: Cinsiyet Bazında Akademik Dereceler

Anket verilerine eğitim durumu ve cinsiyet arasındaki ilişki açısından baktığımızda, toplam doktoralı Ar-Ge çalışanlarının hemen hemen yarısını kadınların oluşturduğunu görüyoruz. Ankete katılanların içinde kadınların oranının %38,3 olduğunu düşündüğümüzde, üst eğitim seviyesinde kadınların daha çok yer aldığını söyleyebiliriz. Keza aşağıdaki grafikte de görüldüğü gibi yüksek lisans seviyesinde de kadınlar oransal olarak daha fazla temsil edilmektedir. Yüksek lisans derecesine sahip çalışanların %46'sını kadınlar oluşturmaktadır. Eğitim düzeyi cinsiyete göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir (Sig.: .011).

Grafik 3. Eğitim Düzeyinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Böyle olmakla birlikte, eğitim seviyesindeki kadınlar lehine bu olumlu farklılık, yöneticilik seviyesinde kadınların lehine bir cinsiyet dengesine dönüşmemektedir. Birazdan tartışacağımız yatay olarak ilerleme durumunun ötesinde, kadınlar açısından dikey olarak ilerleme, yani yönetsel mevkilere geçiş imkânı çok dar ve sınırlı görünmektedir. Araştırma sahasına ilişkin sayısal verilere de yer verdiğimiz üzere, araştırmamızın yürütüldüğü dönem itibari ile toplam 10 üst düzey Ar-Ge merkezi yöneticisinin hepsi erkektir. Teknopark şirketlerinde ise 54 üst düzey yöneticiden yalnızca 4'ü kadındır.

Çeşitli bireylerin organizasyonlarının alt basamaklarında yoğunlukla birikmesine sebep olan ayrışmaya dikey ayrışma denir. ‘Cam tavan’ terimi bu dikey ayrışmayı tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Kadınların kariyerlerinde bu tarz bir ayrışmayı tecrübe etme olasılığı daha yüksek olduğundan ‘cam tavan’ kavramı kadınların dikey ayrışmasını anlatır ve literatürde “kalifiye bireylerin bağlı oldukları organizasyonlarda ilerlemesine ve tam potansiyellerini gerçekleştirmelerine engel olan görünmez, suni engeller” (Miller vd., 2004: 24) olarak tanımlanmıştır. Kadınların yukarı doğru hareketliliğinin önündeki engellerin altını çizen bir başka benzetme, hiyerarşinin alt basamaklarındaki kadın yoğunlaşmasını

vurgulayan ‘yapışkan taban’ (*‘sticky floor’*) kavramı ise kadınların örgütsel piramidin daha aşağı seviyelerinde takılı kalmalarına yol açan dinamikleri tanımlamak için kullanılmaktadır (Meulders vd., 2013: 86).

Sektör, Bölüm ve Yatay-İçsel Ayrışmalar

‘Cam duvarlar’ benzetmesi üzerinden tanımlanan yatay ayrışma (*horizontal segregation*), (hemşirelik, öğretmenlik, sekreterlik, hosteslik gibi mesleklerin kadın mesleği; şoförlük, makine mühendisliği, inşaat işçiliği vb. gibi mesleklerin erkek işi olarak tanımlanması gibi) kadın ve erkeklerin mesleklerinin veya işlerinin ayrışması olarak tanımlanmaktadır. Mesleki yatay ayrışmaları inceleyen çalışmalar, bir meslek alanında çalışanların %75-80’i aynı cinsiyetten olduğunda, o mesleği kadın ya da erkek mesleği; kadın/erkek çalışan oranı %40-50’ler düzeyinde olduğunda ise entegre-bütünleşmiş meslek olarak adlandırmaktadır (Lordoğlu ve Özkaplan, 2014: 159). Bu noktada mesleki ayrışma ve ayrımcılık konusunda iki düzeyi ayırmak gereklidir: Mesleğe eşit koşullarda girebilme ile yapılan iş anlamında mesleğe entegrasyon iki farklı düzeydir (a.g.e., 2014). İş, belirli bir iş yerindeki pozisyonu ifade ederken, meslek ise benzer işlerin tüm iş yerlerini kesen birleşimi, toplulaştırılmış, bir araya getirilmiş halidir: “Kadınlar, geleneksel olarak erkek mesleği sayılan mesleklere girebilirler ama bu onların, tüm meslek içi işlere, mesleklerin geçerli olduğu tüm sektörlerle ve bu daha geniş kapsamlı mesleklerdeki iş sıralamalarına - prestijli/az prestijli gibi- entegre oldukları anlamına gelmez” (a.g.e, 2014 :160).

Anketimizde, çalışılan Ar-Ge sektörü ile cinsiyet arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Sig. ,000). Otomotiv ve otomotiv yan sanayi Ar-Ge çalışanlarının %82’si, elektrik-elektronik sektöründeki Ar-Ge çalışanlarının %71’i ile dayanıklı tüketim malları ve beyaz eşya alanında çalışanların %68’i erkektir. Kadınların bilgi ve iletişim teknolojileri alanı ile diğer Ar-Ge alanlarında daha ağırlıklı olduğu görülmektedir. Diğer sektörler altında, ilaç, kimya, tekstil, tıbbi cihaz, yapı malzemeleri, biyoteknoloji, ambalaj gibi sektörler yer almaktadır. Burada anket verileri ile ortaya çıkan tablo mühendislik dalları ve

aynı mühendislik dalında bile olsa sektörel çalışma alanları arasındaki cinsiyete dayalı yatay ve içsel ayrışma örüntülerini yansıtmaktadır. Literatür ve özellikle Batıdaki literatürdeki örüntülerden farklı olarak Türkiye’de bilgi teknolojileri alanının kadınların daha yoğunlukla yer aldığı daha cinsiyet dengeli sektörler olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Tablo 7. Ar-Ge Sektörüne Göre Dağılım

Hangi Ar-Ge sektöründe çalışıyorsunuz?	Erkek %	Kadın %	Toplam %
Dayanıklı Tüketim Malları / Beyaz Eşya	67,7%	32,3%	100,0%
Bilgi ve İletişim Teknolojileri	43,2%	56,8%	100,0%
Elektrik-Elektronik	71,4%	28,6%	100,0%
Otomotiv ve Otomotiv Yan Sanayi	81,8%	18,2%	100,0%
Diğer	40,5%	59,5%	100,0%

Ar-Ge alanında çalışan kadın ve erkeklerin şirketlerindeki bölümlere baktığımızda cinsiyete dayalı ayrışma örüntülerine rastlanmıştır. Kuşkusuz şirketlerin örgütsel yapılarındaki farklılaşmalar gereği, bölüm adlandırmaları ve sayıları farklılıklar göstermektedir. Örneğin daha büyük şirketlerde Ar-Ge bölümleri kendi içerisinde alt bölümlere ayrılırken, daha küçük şirketlerde Ar-Ge faaliyetleri tek bir bölüm altında toplanmaktadır. Ar-Ge merkezleri ise genellikle pek çok alt birime ayrılmaktadır. Bu nedenle çalışılan bölüme dair anket sorusuna verilen açık uçlu cevapları olabildiğince sınıflandırarak daha net bir tablo ortaya çıkarmaya çalıştık. Böylece, cinsiyete dayalı yatay ayrışmayı tam olarak ortaya koymak mümkün olmasa da, temel yatay ayrışma örüntülerini izlemek mümkün hale geldi. Örneğin termodinamik, elektronik teknolojileri alanı, daha temel mühendislik geliştirme alanları gibi mühendisliğin daha teknik alt alanlarında erkek yoğun bir yapılanma ilk bakışta göze çarpmaktadır. Yine tasarımda (daha çok teknik ve makine alanlarında) ve üretim süreçleriyle daha yakından ilişkili mühendislik bölümlerinde erkek yoğunluğu görülmüştür. Kadınların daha yoğun olduğu ve/veya en azından cinsiyet dengesinin olduğu alanlar ise

“daha sosyal” olarak tanımlanan proje yönetimi ve takibi, Ar-Ge alanına ilişkin yönetsel görevler, eğitim ile ürün geliştirme gibi alanlar idi.

Berggren (2008: 25) yatay ayrışmayı yalnızca mesleki değil, sektör, iş yeri ve işveren düzeyindeki ayrışmaları da dikkate alarak tanımlamaktadır: Bu çerçevede yatay ayrışma “kadınlarla erkeklerin farklı mesleklere sahip olması, birbirlerinden farklı sektörlerde, farklı iş yerleri ve farklı işverenler ile çalışması anlamına gelmektedir.” Mesleki ayrışma optiği ile bir meslek alanına daha yakından baktığımızda, katmanlaşmış bir yapı ile karşılaşılmaktadır: İş yerindeki bölümler, iş tanımları düzeyinde de ayrışma eksenleri belirgin hale gelmektedir. Yatay ayrışmaya dair bu eksiklik, cinsiyete dayalı mesleki ayrışma konusunda bir üçüncü kavram olan içsel ayrışma (*internal segregation*) kavramının kullanılmasına sebep olmuştur: İçsel mesleki ayrışma, aynı meslek alanı içerisindeki, aynı iş yerlerinde çalışan kadın ve erkeklerin, farklı tipteki görevler icra etmesi ya da farklı alt uzmanlıklara seçilmesini ifade eder. Acker (2006: 446), mesleklerin (*occupations*), işlerin (*jobs*) ve görevlerin (*tasks*) toplumsal cinsiyetlendirilmiş olabileceğini ve toplumsal cinsiyetin iş hayatındaki örüntülerini anlamak için cinsiyet iş bölümünün bu farklı düzeylerde incelenmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Anket çalışmamız da, içsel ayrışmalar düzeyinde de derinlemesine meslek analizlerinin yapılması gerektiğine işaret etmektedir. Bu nedenle kıdem, hareketlilik, kariyer kesintileri, işyeri eğitimleri vb. gibi iş yaşamına ilişkin pek çok alana dair ayrışmaların analiz edilmesi yatay ayrışmanın katmanlarının deşifre edilmesi bakımından önemlidir.

Kıdem, Hareketlilik, Mesleki Eğitim ve Kariyer Beklentisi

Kıdem ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (Sig.: .046). Özellikle 10 yıldan fazla kıdemi olan Ar-Ge çalışanlarının %79'unun erkek olduğu görülmektedir. Yine 5-10 yıllık kıdemde olanlarından %62'si erkektir. Kadınlarinsa %65,2'sinin kıdemi 5 yıldan azdır.

Yurtiçi ve yurtdışı seyahat sıklığı ile pozisyon arasında anlamlı bir ilişki vardır (Sig.:.000). Örneğin teknisyenlerin neredeyse %80'i (%79,3) nadiren veya hiç seyahat etmezken, bu oran uzman-mühendis ve

araştırmacı pozisyonlarında %45,1, orta düzey yönetici pozisyonlarında %20,7, üst düzey yönetici pozisyonlarında ise %13,6'dır. Yani iş yerindeki pozisyon yükseldikçe seyahat sıklığı belirgin bir şekilde artmaktadır. Uzman-mühendis ve araştırmacı gibi kadroların %22,2'si, orta düzey yöneticilerin %43,1'i, üst düzey yöneticilerin %51,5'i ayda birkaç kez veya yılda 5-6 kez iş nedeniyle seyahat etmektedir. İş seyahatlerinin sıklığı ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamakla birlikte, hareketliliğin yüksek olduğu kategorilerde (ayda birkaç kez ve yılda 5-6 kez) erkeklerin daha fazla yoğunlaştığı görülmektedir. Bu da yöneticilik mevkilerindeki erkek yoğunluğu ile ilişkili bir sonuçtur.

Mesleki eğitime ayrılan saat ile pozisyon arasındaki ilişkide istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur (Sig.:.000). Bu farklılıkta belirleyici olan teknisyenlerin konumudur. Teknisyenlerin %69,3'ü yıl içerisinde ya hiç mesleki bir eğitim almamakta (%23,1) veyahut 1-25 saat arasında sınırlı bir mesleki eğitim imkânına sahip olmaktadır. Üst düzey yöneticiler en çok mesleki eğitim imkânına sahip olan gruptur.

Kariyer beklentisi ile iş yerindeki pozisyon arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır (Sig.:.001). %83 kariyer beklentisi ile kariyer/terfi beklentisi en yüksek grup orta düzey yöneticilerdir. Kariyer beklentisi ile pozisyon arasındaki ilişkiye cinsiyet değişkenini de katarak baktığımızda, unvanlar düzeyinde kadın ve erkeklerin kariyer beklentileri arasında bazı farklılıklar çıkmaktadır. Terfi-kariyer beklentisi en düşük grup teknisyen kadınlardır. Teknisyen kadınların %80'inin kendi sektörlerinde kariyer beklentisi yoktur. Kariyer beklentisi en yüksek grup ise orta düzey yönetici erkeklerdir ve %88'inin kariyer/terfi beklentisi vardır. Bu oran orta düzey yönetici kadınlar da %77'dir.

Aile, Çocuk ve Kariyer Kesintileri

Ankete katılan kadın ve erkek Ar-Ge çalışanları içinde evli ya da partneri ile yaşayanlar daha ağırlıktadır. Erkeklerin %66,5'i, kadınlarınsa %57,9'u evlidir. Ar-Ge çalışanlarının %56,5'inin çocuğu yoktur. Çocuklu Ar-Ge çalışanlarının oranı %43,5'tir. Çocuklu Ar-Ge çalışanları içinde erkekler daha fazla temsil edilmektedir.

Çocuk sahibi olan kadın ve erkek Ar-Ge çalışanlarının ihtiyaç duydukları tam günlük çocuk bakımını sağlama yolları cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir (Sig.: .000) Erkek Ar-Ge çalışanlarının %29,2'sinin çocuklarının bakımını yalnızca eşleri sağlamaktadır. Kadın Ar-Ge çalışanlarının ise %83,7'si çocuk bakımında ücretli bakıcı desteği almakta ve/veya kreş, anaokulu gibi kurumsal bakım hizmetlerinden yararlanmaktadır.

Çocukların bakımı, ev işleri ve aile sorumluluklarının bölüşümü ile cinsiyet arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir (Sig.: .000). Ev ve aile sorumluluklarının bölüşümüne medeni durumu da dikkate alarak baktığımızda, cinsiyete dayalı anlamlı farklılığın evli veya partneri ile yaşayan Ar-Ge çalışanları açısından belirgin olduğu görülmektedir (Sig.:.000(evli), Sig.:.087(bekâr)). Bir başka ifadeyle, evdeki sorumlulukları üstlenen bekâr kadın ve erkeklerin oranı birbirine yakınken, evlilik veya bir partner ile yaşama, erkek Ar-Ge çalışanlarının ev yüklerini büyük ölçüde eşlerine devretmesine yol açıyor görünmektedir. Evli veya partneri ile yaşayan kadın çalışanların %31,1'i bu sorumlulukların tümünü kendi üstlendiğini ifade etmiştir. Aynı durumdaki erkek Ar-Ge çalışanlarının %40,9'u ev ve aileye ilişkin bu tür sorumlulukların tümünü eş ya da hayat arkadaşına havale etmiş görünmektedir.

Çocuk sahibi olmanın kadınların ev ve aile sorumluluklarında orantısız bir artışa, erkeklerin ise zaten eşit olmayan paylaşım derecelerinde önemli oranda bir düşüşe neden olduğu görünmektedir. Bu veriler TÜİK'in zaman kullanım anketi verileri ile beraber düşünüldüğünde, Türkiye'deki cinsiyet, bakım ve aile rejimine ilişkin keskin ve istikrarlı veriler ile karşılaşılmaktadır. 2014 Zaman Kullanım Anketi verilerine göre Türkiye'de çalışan kadınların hane halkı ve ev bakımı için harcadıkları zaman ortalaması, çalışan erkeklerin 4 katından fazladır (TÜİK, 2015). Üstelik zaman kullanım asimetrisi, yükseköğretim mezunu kadın ve erkekler açısından da çok fazla değişmemektedir.

Anket sonuçlarına göre kadınlar Ar-Ge kariyerlerine erkeklerden daha sık, daha uzun sürelerde ve daha fazla sebeple ara vermektedirler. Burada kariyere verilen aradan kasıt, ücretli doğum izni dışındaki ara

vermelerdir. Anket sorusunda da bu durum açık bir şekilde ifade edilmiştir. Kariyere verilen araların süresi bakımından kadın ve erkekler arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (Sig. .020). Örneğin kariyerine ara veren kadınların %40'ı için verilen ara 1 yıldan fazla iken, erkeklerde bu oran %27,8'dir. Kariyerlerine ara veren erkeklerin %46,3'ü ise 6-12 ay ara vermiştir. Erkeklerde 6-12 aylık ara süresinin yüksek olması askerlik ile ilgilidir. Kadınların verdiği aralar 4-6 ay ile 13 ay ve üstü dönemlerde yoğunlaşmaktadır. Kariyerlerine 1-3 defa ara veren kadınların oranı %37,3'tür.

Bilimsel Üretim ve Yenilik Süreçlerinde Cinsiyet Örüntüleri

Bilim, teknoloji ve yenilik alanlarında toplumsal cinsiyet ilişkilerini analiz etmenin bir diğer yolu bilimsel süreçleri ticari çıktıları açısından ele almaktır. Akademi ve özel sektör ilişkisinden yola çıkan bu literatür, 'ticari bilim' (*commercial science*) veya 'girişimci bilim' (*entrepreneurial science*) tanımlaması ile bilimsel üretim süreçlerindeki ticarileşme ile toplumsal cinsiyet ilişkisine odaklanan çok sayıda ampirik çalışma ile zenginleşmiştir (Owen-Smith, 2003; Whittington ve Smith-Doerr, 2005; Ding, Stuart ve Murray, 2006; Murray ve Graham, 2007; Hong ve Walsh, 2009; Ranga ve Etzkowitz, 2010; Etzkowitz ve Ranga, 2011; Haeussler ve Colyvas, 2011; Ezzedeen ve Zikic, 2012). Ticari bilim üzerine yapılan çalışmalar az sayıda olmakla birlikte bu alanda ayakta kalan kadınların, aynı konumdaki erkek meslektaşlarına benzer veya daha yüksek bir performans gösterdiklerine işaret edilmektedir (Whittington ve Smith-Doerr, 2005: 366). Mevcut çalışmalar, kadınların, özellikle anne olan kadınların aleyhine işleyen bir patent uçurumunun altını çizmiş (Whittington, 2011) ve kadın araştırmacıların "icat etmek" ile ilgili daha az bilgi sahibi olduklarını ortaya koymuştur (Murray ve Graham, 2007).

Araştırmamızın anket verilerine göre, Ar-Ge çalışanı kadınların dâhil olduğu proje ortalaması 3,07, erkeklerin 2,69'dur. Bu tabloyu cinsiyetler bazında daha detaylı olarak incelediğimizde, uzman-mühendis-araştırmacı pozisyonları ile orta düzey yönetici pozisyonlarındaki kadınların proje ortalamalarının, aynı pozisyonlarındaki erkek meslektaşlarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Uzman-mühendis-araştırmacı

kadınların son üç yılda dâhil olduğu dışarıdan destekli proje sayısı 2,53 iken aynı pozisyondaki erkeklerin 1,85, orta düzey yönetici kadınların 4,40 iken aynı pozisyondaki erkeklerin 2,78' dir.

Tablo 8. Cinsiyete Göre Son 3 Yıldaki Proje Sayısı (Ortalama) – Pozisyon

Son 3 yılda dâhil olduğunuz kurum dışından destekli araştırma projelerinin sayısı nedir?	Teknisyen			Uzman/Mühendis/ Araştırmacı			Orta düzey yönetici			Üst düzey yönetici		
	Erkek (Ort)	Kadın (Ort)	Toplam (Ort)	Erkek (Ort)	Kadın (Ort)	Toplam (Ort)	Erkek (Ort)	Kadın (Ort)	Toplam (Ort)	Erkek (Ort)	Kadın (Ort)	Toplam (Ort)
	1.41	1.33	1.40	1.85	2.53	2.17	2.78	4.40	3.49	4.48	3.26	4.10

Patent başvuru sayılarında istatistiksel olarak cinsiyete dayalı anlamlı bir farklılaşma görünmektedir (Sig.: .000). Ar-Ge çalışanı kadınların %60'ının son üç yılda hiç patent başvurusu bulunmazken, bu oran erkeklerde %33'tür. Bu durum derinlemesine görüşmelerde daha nüanslı olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle çalışılan bölümler ve iş tanımları bakımından burada cinsiyete dayalı yatay ve içsel bir ayrışma görülmektedir. Patent başvurusu yapılabilen alanlar ve görev tanımları ile patent başvurusuna uygun olmayan veya daha az uygun olan alanlar cinsiyete göre ayrılmıştır. Erkeklerin ağırlıklı olarak patentlenebilir Ar-Ge faaliyetlerinde daha yoğun olarak görev aldığı görülmektedir. Son üç yıldaki patent başvuru sayılarına baktığımızda da, erkeklerin ortalama 3,34, kadınlarınsa 1,32 adet patent başvurusu yaptığı görülmektedir. Ar-Ge çalışanlarının patent başvurusu ortalaması 2,37' dir.

Tablo 9. Cinsiyete Göre Son 3 Yıldaki Patent Başvuru Ortalamaları

Son üç yılda proje başvurusu	Erkek	Kadın	Toplam
Ortalama	3,04	1,32	2,37
Sayı	169	109	278

Patent başvurularında medeni durum gerek kadın gerek erkekler için istatistiki olarak anlamlı bir etki yapmazken, çocuk sahibi olmanın kadınların patent başvuru ortalamalarına istatistiksel olarak anlamlı bir etki yaptığı görülmektedir (Sig.: .002). İlginç bir veri, çocuk sahibi erkeklerin hem patent başvuru hem de

patent ortalamalarında, çocuk sahibi olmayan erkeklerden daha yüksek performans göstermeleridir. Çocuk sahipliği erkeklerin patent başvuru ortalamalarını yükseltirken (ortalama 2,82'den 3,35'e), kadınların ortalamalarını yarı yarıya düşürmektedir (ortalama 1,73'ten 1'e).

Patent başvurusu yerine patent sahipliği verilerine toplumsal cinsiyet üzerinden baktığımızda da, çocuk sahibi olmayan kadın ve erkeklerin patent sahipliği oranları birbirine yakınken, çocuk sahibi olmanın kadınların patent sahipliğinde istatistiki olarak anlamlı düşüşler yarattığı görülmektedir. Çocuk sahibi kadınların %84,6'sı son üç yılda hiç patent sahibi olmamıştır. Patent başvuru ortalamalarında karşımıza çıkan eğilimin devamı olarak, çocuk sahibi olan erkeklerin, çocuk sahibi olmayan erkeklere kıyasla patent sahipliği performanslarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Çocuk sahibi erkeklerin patent ortalaması 1,49 iken, çocuğu olmayan erkeklerin patent ortalaması 0,92'dir.

Tablo 10. Cinsiyete Göre Patent Başvurusu/Sahipliği - Çocuk Sahipliği Ortalaması

Son 3 yılda dâhil olduğunuz patent başvuru sayısını belirtir misiniz?	Çocuğunuz var mı?					
	Evet			Hayır		
	Erkek %	Kadın %	Toplam %	Erkek %	Kadın %	Toplam %
Hiç	32,0%	67,5%	44,3%	35,1%	48,3%	41,0%
1-3 patent	36,0%	27,5%	33,0%	33,8%	36,7%	35,1%
4-6 patent	16,0%	2,5%	11,3%	20,3%	8,3%	14,9%
7-10 patent	9,3%	,0%	6,1%	5,4%	3,3%	4,5%
11 patent ve üzeri	6,7%	2,5%	5,2%	5,4%	3,3%	4,5%

Özetle, çocuk sahipliği ve cinsiyete göre patent başvuru ortalamalarını karşılaştırdığımızda, en yüksek patent başvuru ortalaması ile en yüksek patent ortalaması evli ve çocuklu erkek Ar-Ge çalışanlarına ait iken (ortalama 3,35 başvuru ve 1,49 patent), çocuk sahibi olmayan kadın ve erkeklerin patent sayıları ise birbirine yakındır. (Sırasıyla 0,92 ve 0,79). En düşük patent başvuru ve patent sahipliği ortalaması ise çocuk

sahibi kadınlarıdır. Bu veriler, patentlenebilir alanlarda çalışan kadınların da, çocuk sahipliği ile patent süreçlerinin daha da uzağına düştüklerini göstermektedir. Evli ve çocuklu erkeklerin patent “şampiyonluğu” ise, bu erkeklerin çocuk sahibi oldukları dönemlerde kariyerlerinin daha ileri aşamalarında ve patentlenebilir alanlarda daha çok faaliyet gösteriyor olmaları ile ilgisi olabilir.

Patent başvuru ortalamalarını unvan ve cinsiyet bazında karşılaştırdığımızda da, en yüksek patent başvuru ve patent sahipliği ortalamasına sahip grubun orta düzey yönetici ve teknisyen erkekler olduğu görülmektedir. Patent başvuruları bir grup olarak yapıldığından araştırma ekibindeki araştırmacı ve teknisyenlerin ismi bir arada geçmektedir. Teknisyenlerin daha çok laboratuvar ve araştırma süreçlerinde istihdam edildiği ve farklı araştırmacı ve yöneticilerin patent süreçlerine dâhil olmaları nedeniyle patent başvuru ortalamaları yüksek olabilmektedir. Bunu uzman-mühendis-araştırmacı erkekler izlemektedir. Üst düzey yöneticiler (hem kadın hem erkek üst düzey yöneticiler için), araştırma faaliyetlerinde azalan role karşılık artan yönetsel sorumlulukları nedeniyle gerek patent başvurusu gerekse patent sahipliğinde en düşük ortalamalara sahip gruptur.

“Cinsiyetsiz” Ar-Ge ve Erkeklik: Cinsiyet ve Eşitlik Algısı

Anketimizde, Ar-Ge çalışanlarına cinsiyetlerinin yaptıkları işte bir etkisinin olup olmadığı ve yaptıkları işte kadın-erkek fırsat eşitliğinin bulunup bulunmadığı sorulmuştur. Cinsiyetin nötr olarak görülmesi gerek kadınlar gerekse erkekler arasında yaygın bir eğilimdir. Cinsiyetlerini nötr olarak değerlendirme eğilimi erkeklerde daha yüksektir. Ar-Ge merkezlerinde çalışan erkeklerin %66,3’ü, Ar-Ge bölümlerindeki erkeklerin %75,7’si ve teknopark şirketlerinde çalışanların %78,9’u cinsiyetlerini yaptıkları işle ilgisiz olarak görmektedir. Kadın çalışanlarda bu oran %50-65 civarına düşmekte ve kadın çalışanların %30-40 arasındaki bir oranı cinsiyetini işinde bir dezavantaj olarak kabul etmektedir.

Tablo 11. Cinsiyet ve Şirket Türüne Göre Cinsiyet Avantaj/Dezavantaj Algısı

Sizce cinsiyetiniz iş yaşamınızda avantaj mı dezavantaj mı?	Aşağıdakilerden hangisi çalıştığınız iş yerini tanımlamaktadır?							
	AR-GE merkezi		AR-GE Departmanı		Teknopark Şirketi		Diğer	
	E	K	E	K	E	K	E	K
Cinsiyetimin işimde bir avantaj olduğunu düşünüyorum	28,7%	5,9%	21,6%	8,3%	21,1%	5,0%	33,3%	15,4%
Cinsiyetim işimde dezavantaj olduğunu düşünüyorum	5,0%	43,1%	2,7%	37,5%	,0%	30,0%	16,7%	30,8%
Cinsiyetim iş yaşamında bir avantaj ya da dezavantaj değil (nötr)	66,3%	51,0%	75,7%	54,2%	78,9%	65,0%	50,0%	53,8%
Toplam	%100	%100	%100	%100	%100	%100	%100	%100

Ar-Ge merkezlerinde erkeklerin cinsiyetlerini avantaj olarak görme oranları (%28,7), kadınlarinsa cinsiyetlerini dezavantaj olarak görme oranları (%43,1) ile Ar-Ge departmanlarında kadınların cinsiyetlerini yaptıkları işte dezavantaj olarak görme oranları (%37,5) cinsiyet temelinde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olarak çıkmıştır. Ar-Ge merkezlerindeki bu farklılık özellikle üretim alanlarına yakınlıkla ilişkili olabilir.

Cinsiyetin avantaj ya da dezavantaj olarak görülüp görülmemeye durumuna medeni durum ve cinsiyete göre baktığımızda, gerek bekâr, gerekse evli ve/veya partneri ile yaşayan Ar-Ge çalışanı kadın ve erkeklerin avantaj-dezavantaj algılarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir (Sig.:0,003 (bekâr); 0,000(evli)). Öncelikle hem bekâr erkeklerin hem de bekâr kadınların daha ağırlıklı olarak yaptıkları işte cinsiyetlerini nötr olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Bekâr erkeklerin %73,5'i, bekâr kadınlarinsa %60'ı yaptıkları işin cinsiyetleri ile ilişkisiz-nötr- bir iş olduğunu düşünmektedirler. Bu oranlar evli grupta bir miktar düşmektedir. Evli erkeklerin %67,9'u, evli kadınlarinsa %50'si yaptıkları işin cinsiyet nötr olduğunu düşünmektedir. Kadınların cinsiyetlerini dezavantaj olarak algılamaları ile erkeklerin erkekliklerini avantaj olarak görmeleri oranı da evli grupta yükselmektedir. Evli kadınların %43,5'i

cinsiyetlerini yaptıkları işte bir dezavantaj olarak görürken, evli erkeklerin %28,6'sı cinsiyetlerini yaptıkları iş için avantaj olarak görmektedirler. Bu oran bekâr kadınlarda %32,5, erkekler de %20,4'tür.

Tablo 12. Cinsiyet ve Medeni Duruma Göre Cinsiyet Avantaj-Dezavantaj Algısı

Sizce cinsiyetiniz iş yaşamında avantaj mı, dezavantaj mı?	Medeni haliniz?							
	Bekar		Evli ya da partneri ile aynı evde yaşiyor		Dul		Boşanmış	
	E	K	E	K	E	K	E	K
Cinsiyetimin işimde bir avantaj olduğunu düşünüyorum	20,4%	7,5%	28,6%	6,5%	100,0%	,0%	33,3%	20,0%
Cinsiyetim işimde dezavantaj olduğunu düşünüyorum	6,1%	32,5%	3,6%	43,5%	,0%	,0%	,0%	20,0%
Cinsiyetim iş yaşamında bir avantaj ya da dezavantaj değil (nötr)	73,5%	60,0%	67,9%	50,0%	,0%	,0%	66,7%	60,0%

Cinsiyetin yapılan iş bakımından avantaj-dezavantaj olarak ya da nötr görülme hali, çocuk sahipliği ve cinsiyete göre de istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir (Sig.:.000 (çocuklu); Sig.:.000(çocuksuz)). Bu algı özellikle çocuk sayısı ile de ilişkili görülmektedir. Yapılan iş temelinde cinsiyete ilişkin avantaj-dezavantaj veya nötrlük algısında evlilik ve çocuk sahipliği özellikle kadınların algılarında önemli bir kırılma yarattığı görünmektedir. Örneğin bekâr kadınların %60'ı yaptıkları işin cinsiyet nötr olduğunu düşünürken, bu oran evli kadınlarda %50'ye, çocuklu kadınlarda ise %43,9'a, hatta 2 çocuklu kadınlarda %42,9'a düşmektedir. Bekâr kadınların %32,5'i işle ilgili olarak cinsiyet dezavantajını öne sürerken, evli kadınlarda bu oran %43,5'e, genel olarak çocuklu kadınlarda %46,3'e, 2 çocuklu kadınlarda %57,1'e yükselmektedir.

Bekâr erkeklerin %73,5'i, evli erkeklerin %67,9'u, çocuklu erkeklerinse %71,1'i, 2 çocuklu erkeklerin %80,6'ı yaptıkları işin cinsiyet nötr olduğunu düşünmektedir. Erkeklerde, işin cinsiyet nötr olduğuna ilişkin algı evlenme ile bir miktar düşmekle birlikte, çocuk sahipliği ile artmaktadır. Oysa kadınların evlilik, çocuk

ve ikinci çocuk süreçlerinde, yaptıkları işin cinsiyet nötr olduğuna ilişkin algılarında değişim yaşanmakta ve cinsiyetlerine ilişkin dezavantaj algısı daha yaygın hale gelmektedir. Kadın ve erkeklerin iş-cinsiyet algısındaki bu kırılmanın, Türkiye’de çocuğun bakımından hemen hemen tümüyle annenin sorumlu kılınması ve çocuk sahipliği ile çalışan kadınların üzerindeki ev yaşamı baskısının olağanüstü derecede artması ile ilgili olduğu söylenebilir.

Kariyer sürecindeki fırsat eşitliği hakkında kadın ve erkeklerin düşünceleri de istatistiksel olarak anlamlı ölçüde birbirinden farklılaşmaktadır (Sig.:.000). Erkek Ar-Ge çalışanlarının neredeyse %40’ı kendi meslek alanlarında kadın ve erkeklerin eşit fırsatlara sahip olduğunu düşünürken, bu oran kadınlarda %12,8’dir. Ar-Ge ve mühendislik alanlarındaki erkek yoğunluğa rağmen erkeklerin fırsat eşitliğine ilişkin olumlu algılarının yüksekliği dikkat çekicidir.

Tablo 13. Cinsiyete Göre Fırsat Eşitliği Algısı

Meslek alanınızda kariyer gelişimleri bakımından kadınlarla erkeklerin eşit fırsatlara sahip olduklarını düşünüyor musunuz?	Erkek	Kadın
Kesinlikle eşit fırsatlara sahipler	39,8%	12,8%
Kısmen eşit fırsatlara sahipler ama pek çok konuda eşit fırsatlara sahip değiller	47,6%	60,6%
Kesinlikle eşit fırsatlara sahip değiller	12,7%	26,6%
Toplam	100,0%	100,0%

Kadınlar en çok ‘diğer’ grubundaki küçük teknoloji-innovasyon şirketlerinde fırsat eşitliği bakımından olumsuz bir algıya sahip görünmektedir. ‘Diğer’ kategorisinde yer alan şirketlerde çalışan kadınların %46,2’si kendi meslek alanlarında kadın ve erkeklerin kesinlikle eşit fırsatlara sahip olmadıklarını düşünmektedir. Teknopark şirketlerinde de meslek alanlarında kadın ve erkekler arasında eşit fırsatlar olduğunu düşünen çalışanlar arasında cinsiyet temelinde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar görülmektedir. Bu şirketlerde çalışan erkeklerin %36,8’i eşit fırsatların olduğunu düşünürken, bu

düşüncedeki kadınların oranı yalnızca %10'dur. Kadın ve erkek Ar-Ge çalışanlarının, meslek alanında kadınlarla erkeklerin fırsat eşitliğine sahip olup olmadıklarına ilişkin düşünceleri medeni durum, çocuk sahipliği ve çocuk sayısına göre istatistiksel olarak anlamlı değişiklikler göstermektedir.

Tablo 14. Cinsiyet ve Çocuk Sahipliğine Göre Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Algısı

Meslek alanınızda kariyer gelişimleri bakımından kadınlarla erkeklerin eşit fırsatlara sahip olduklarını düşünüyor musunuz?	Çocuğunuz var mı?			
	Evet		Hayır	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Kesinlikle eşit fırsatlara sahipler	44,2%	17,1%	33,3%	10,6%
Kısmen eşit fırsatlara sahipler ama pek çok konuda eşit fırsatlara sahip değiller	48,1%	46,3%	48,8%	68,2%
Kesinlikle eşit fırsatlara sahip değiller	7,8%	36,6%	17,9%	21,2%
Toplam	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Sig.:.000 (çocuklu); Sig.:.004(çocuksuz)

Öncelikle evli ve çocuk sahibi kadınlar arasında, meslek alanlarında kadınlarla erkeklerin kesinlikle eşit fırsatlara sahip olmadığını düşünenlerin oranı diğer tüm gruplardan fazladır. Bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olarak çıkmıştır. Bekâr kadınların %20'si, evli veya partneri ile yaşayan kadınların %30,6'sı, genel olarak çocuk sahibi kadınların %36,6'sı, ve hatta 2 çocuk sahibi kadınlarınsa %50'si, meslek yaşamlarında kadın ve erkeklerin kesinlikle eşit fırsatlara sahip olmadığını düşünmektedirler. Bu oranlar bekâr erkeklerde %16,3, evli erkeklerde %20, genel olarak çocuklu erkeklerde %7,8, 2 çocuğu olan erkeklerde ise yalnızca %8,3'tür. Evlilik, çocuk sahibi olma ve çocuk sayısının, kadınların fırsat eşitliği algısında önemli kırılmalara yol açtığı ve fırsat eşitsizliğine ilişkin bir farkındalığa yol açtığı görülmektedir. Bu kırılmanın en temel nedeni, evlilik ve çocuk ile kadınlar üzerinde orantısız ölçüde artan ev ve bakım işinin yanı sıra iş yerinde artan deneyimle bağlantılı olarak karşılaşılan cinsiyetçi ayrışma ve ayrımcılık pratikleridir. Hane içinde cinsiyete dayalı iş bölümündeki keskinlik, orantısızlık ve geleneksel cinsiyet rejimine özgü özellikler, Ar-Ge çalışanı kadınları da benzer şekilde etkilemektedir. Benzer bir kırılma

erkeklerde görülmemekte, evli erkeklerde, bekâr erkeklere oranla fırsat eşitsizliği algısı bir miktar artıyor görünse de, çocuk sahibi erkeklerde daha da düşük oranda paylaşılmaktadır.

Özetle, kadınlar bekârken daha yüksek oranda *kısmen fırsat eşitliği* algısını paylaşıırken, bu algıyı paylaşanların oranı 2 çocuk sonrasında yarı yarıya düşmekte (%65'ten %28,6'a) ve *kesinlikle fırsat eşitsizliği* algısına doğru bir geçiş/yoğunlaşma yaşanmaktadır (%20'den %50'ye). Erkeklerde ise bekârken %38,8 olan *kısmen fırsat eşitliği* algısı, evlilik ve çocuk ile yükselmektedir (%52,2 evli erkeklerde, %55,6 2 çocuklu erkeklerde).

SONUÇ

Cinsiyete dayalı ayrışma/katmanlaşma (*segregation*) iş piyasalarının en temel özelliklerinden biridir. Cinsiyete dayalı mesleki ayrışma, ortodoks iktisatçılara göre, bir tür piyasa katılığına yol açar ve etkin olmayan bir dağılıma işaret eder; çalışanların çoğunluğunun mesleklerin çoğunluğundan dışlanması beşeri sermaye yatırımının boşa harcanmasıdır, emek piyasalarının katılığını yükseltir ve ekonominin değişikliklere uyum kapasitesini de azaltır (Lordoğlu ve Özkaplan, 2014). Öte yandan, feminist iktisatta cinsiyete dayalı ayrımcılık, daha büyük bir toplumsal cinsiyet rejiminin parçası olan bir süreç olarak tanımlanır: erkek egemen ideolojinin kültürel boyutları, mevcut cinsiyete dayalı mesleki katmanlaşma yapısı ve formel iş yeri/kurum politikaları ile, bu politikaları her gün iş yeri bazında uygulayan kurumsal aktörlerin davranışları bir süreç olarak ele alınmaktadır (a.g.e., 2014).

Ar-Ge çalışanlarının alan, meslek ve iş seçim süreçlerindeki yatay, dikey ve iç ayrışma biçimleri, literatürde vurgulanan ayrışma biçimlerine benzer nitelikler gösterse de, Türkiye'deki toplumsal cinsiyet rejimine özgü nitelikler de taşımaktadır. Bu alandaki kariyer süreçleri, mevcut toplumsal cinsiyet rejimleri ile bir pazarlık ve strateji sürecinin de yansımasıdır. Faulkner (2000), mühendis kadınların mesleki grupları, kendi çevreleri içerisinde bir kadın olarak oldukça görünür olmalarına karşın, mesleki ve teknik nitelikleri ile bir o kadar görünmez olmalarına ilişkin olarak 'görünmezlik paradoksu' kavramını kullanmaktadır. Bu

paradoks toplumsal cinsiyet kimlikleri ile mühendislik kimliklerinin uyumsuz olarak görülmesi ile ilgilidir. Kadınlar eğitim hayatlarından başlayarak bu paradoks ile karşılaşır ve paradoksun kendisi iş yaşamının pratikleri içerisinde düşünmeksizin yapılan, olağan, “içselleştirilmiş” bir sürece dönüşmüştür. Dolayısıyla bu “adaptasyon süreci”, cinsiyete dayalı ayrımcılığın ya da ayrışmanın bir görünümü olarak değil de, çalışma alanına göre, mühendislik mesleğinin veya sahanın, fabrikanın veya “bir Ar-Ge toplantısının” doğallaştırılmış bir “kodu” olarak benimsenir.

Bu bağlamda Ar-Ge mühendisliği, lisans ve lisansüstü eğitim, üniversite ve özel sektör bakımından Türkiye’deki cinsiyet rejimleri ile şekillenen dikey ayrışmanın keskin, yatay ayrışmanın ise farklı sektör, alan ve iş tanımları bakımından nüanslı olduğu eril bir niteliğe sahiptir. Meslek seçim süreçlerinde cinsiyete dayalı ayrışmalar olmakla birlikte, BTMM alanlarındaki cinsiyet uçurumunun üniversite ve mezuniyet sonrası dönemde hızla arttığı görülmüştür. Saha mühendisliğinden uzaklığı bakımından kadınlara daha “uygun” olarak tanımlanan Ar-Ge mesleklerinde (*occupations*), işlerinde (*jobs*) ve görevlerinde (*tasks*) cinsiyete dayalı yatay ve içsel ayrışma örüntüleri çok katmanlıdır. Bunun yanı sıra dikey ayrışma çizgileri ve “cam tavan” olgusu çok belirgindir. Bu ayrışmaların beşeri sermaye ile ilgisi yoktur: Ar-Ge alanında oldukça eğitilmiş bir kadın iş gücü vardır. Ancak bu, kadınlar açısından hem Ar-Ge alanı içerisindeki farklı bölüm, bilim dalları ve yenilik süreçlerindeki rollere hem de yöneticilik kademelerine pek yansımamaktadır.

BTMM alanında kadınlar, saha mühendisliğinden uzak, nitelikli iş gücünün yoğunlaştığı Ar-Ge alanlarında, yönetsel mevkiler ile aralarındaki mesafenin farkında olarak, ev-iş yaşamı dengesini daha rahat kurabileceklerini düşündükleri alanlar ile kimi zaman daha dolaylı, destekleyici, sosyal beceri ‘*soft skills*’ gereken görev ve pozisyonlarda toplanmaktadır. Ticari bilim alanında belirgin bir cinsiyet uçurumu söz konusudur. Araştırmamızın nicel boyutu ise meslek alanlarında ve iş yerlerinde ayrımcılığı görünmez kılan mekanizmaların ve argümanların çok çeşitli ve katmanlı olduğunu ortaya koymuştur.

Kadınlar, Türkiye’de üniversitelerin kurulduğu dönemden bu yana, yer yer Batılı meslektaşlarının hayranlıkla izlediği oranlarda BTMM alanlarında varlık göstermekle birlikte, meslek alanlarına entegrasyonda gerek patriyarkanın “tam zamanlı ev kadınlığı” sözleşmesinin etkisi ile, gerekse genel olarak iş piyasaları ve meslek alanlarındaki görünmez engellerle karşılaşmaktadırlar. Kadınların buldukları mevkilerde eğitim oranlarının yüksekliği, doktora mezunları içerisindeki ağırlıkları, bilimsel proje sayılarındaki başarılarına rağmen, gerek meslek alanlarında yöneticilik, gerekse patent sahipliği ve patent üretiminin yoğun olduğu bölümlerde çalışma bakımından entegrasyonlarında cam duvarlar bulunmaktadır. Bu duvarlar meslek içinden dahi öyle saydam niteliktedir ki, genel olarak Ar-Ge, çalışanlar bakımından “cinsiyetsiz”, “nötr” olarak algılanmakta, nörlük algısı erkeklerde %70’lerin üzerine çıkmaktadır. Bu veri de kuşkusuz patriyarkanın, meslek alanlarındaki rejiminin, meslek ve iş yeri düzeyinde kadınların strateji ve taktikleri birlikte nüanslarıyla analiz edilmesini gerektirmektedir. Genel olarak meslekteki fırsat eşitliği algısı da erkeklerde %40, kadınlarda %13 olarak bulunmakla birlikte, evlilik ve çocuk sahipliği süreci kadınlarda fırsat eşitsizliği algısını yükseltmektedir.

Bu makale, Ar-Ge alanındaki yatay, dikey ve içsel ayrışma örüntülerini nicel veriler üzerinden ortaya koymaya çalışmıştır. Oldukça nitelikli bir iş gücü alanındaki cinsiyete dayalı ayrışmaları Türkiye’deki cinsiyet rejiminin nitelikleri ile birlikte analiz etmek, iş piyasalarındaki ayrımcılık mekanizmalarının anlaşılması ve bu alandaki cinsiyet eşitsizlikleri ile mücadele edilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu örüntülerin arkasındaki ilişkiler ve Ar-Ge alanında iş yerleri düzeyinde karşımıza çıkan görünmez engellerin analizi, araştırmamızın nitel verileriyle birlikte yapılacak başka bir çalışma ile nüanslı bir şekilde ortaya konabilecek niteliktedir.

SUMMARY

Engineering is one of the professional cultures shaped by masculine values: despite the existence of similar qualities between female and male labor force, it is one of the occupations in which gender inequalities are apparent.

The disciplines of natural sciences and engineering in Turkey have been shaped by the equal participation of women since the establishment of a higher education system. Unlike the West, engineering in Turkey does not seem to be a masculine occupational field as far as the numbers of women in undergraduate and graduate education in the engineering departments and women in the academia are concerned. Yet such a positive image which can be historically traced back to the processes of modernization and Westernization in Turkey is reversed at the level of employment. The masculine formations are dominant especially in factories and field engineering. Claimed to be distant from the ‘field’ and ‘field engineering’, R&D in Turkey is regarded as a field that is more “appropriate” for women.

Based on the quantitative data of our research conducted in the private sector of R&D in Turkey, in major R&D centers and a university technopark of Turkey, this study aims to analyze gender-based segregations in the fields of STEM on occupational and workplace levels and hence to explore the patterns of horizontal, vertical and integral segregation out of which gender discrimination practices are formed. A gender-based profile of R&D labor force in terms of education, titles, departments, sector, segregation patterns and participation to projects and patent applications is followed by a discussion of the perceptions of female and male R&D employees on gender and gender equality in the occupational level.

This paper argues that though there are gender segregations in the occupational choices, the gender gap in STEM fields intensifies in the post-graduate period. The vertical and internal segregations in R&D *occupations, jobs* and *tasks* are multi-layered. Furthermore a vertical segregation and a “glass ceiling” are quite visible. These segregations are not related to the social capital as the female labor force in R&D is

highly educated. High education does not lead to a change in women's status which is an absence in the executive levels. Also it is not reflected in women's roles in the different scientific areas, departments and innovation processes. There is an obvious gender gap in the fields of commercial science and innovation.

A thorough analysis of gender segregation and discrimination in a field with a highly qualified labor force in line with the characteristics of the gender regime in Turkey enables us to better understand mechanisms of discrimination and devise strategies to struggle with the gender inequalities at the labor market in the fields of STEM. The inclusion of a gender perspective in policy-making processes is critical for Turkey at a time in which Turkey's R&D density and concrete aims to develop R&D human labor have been on a constant rise.

KAYNAKÇA

- Acar-Savran, G. (2002). Özel/ Kamusal, Yerel/ Evrensel: İkilikleri Aşan Bir Feminizme Doğru. *Praksis*. 8: 255-306.
- Acker, J. (2006). Inequality Regimes Gender, Class, and Race in Organizations. *Gender & Society*. 20 (4): 441–464.
- Berggren, C. (2008). Horizontal and Vertical Differentiation within Higher Education-Gender and Class Perspectives. *Higher Education Quarterly*. 62 (1-2): 20–39.
- Blackwell, L. ve Glover, J. (2008). Women's Scientific Employment and Family Formation: A Longitudinal Perspective. *Gender, Work & Organization*. 15(6): 579-599.
- Boden, R. J. ve Nucci, A. R. (2000). On the Survival Prospects of Men's and Women's New Business Ventures. *Journal of Business Venturing*. 15 (4): 347–362.
- Cockburn, C. (1985). *Machinery of Dominance: Women, Men and Technical Know-How*. Londra: Pluto Press.
- Ding, W. W., Murray, F. ve Stuart, T. E. (2006). Gender Differences in Patenting in the Academic Life Sciences. *Science*. 313(5787): 665–667.
- Ecevit, Y. (1991). Shopfloor Control: The Ideological Construction of Turkish Women Factory Workers. N. Redclift and T. Sinclair (Der.), *Working Women: International Perspectives on Labour and Gender Ideology* içinde (s.56-78). London: Routledge.
- Ecevit, Y. (1998). Türkiye'de Ücretli Kadın Emeginin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi. A. Berktaş Hacımiraçoğlu (Der.), *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde (s.267-284). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Etzkowitz, H. ve Kemelgor, C. (2001). Gender Inequality in Science: A Universal Condition? *Minerva*. 39(2): 239-257.
- Etzkowitz, H. ve Ranga, M. (2011). Gender Dynamics in Science and Technology: From the “Leaky Pipeline” to the “Vanish Box.” *Brussels Economic Review*. 54(2/3): 131–148.

- European Commission. (2012). *Structural Change in Research Institutions: Enhancing Excellence, Gender Equality and Efficiency in Research and Innovation*. Online Erişim: http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/structural-changes-final-report_en.pdf. Erişim Tarihi: 10.06.2016.
- European Commission. (2015). *She Figures 2015: Gender in Research and Innovation. Publications Office of the European Union*. Online Erişim: https://ec.europa.eu/research/swafs/pdf/pub_gender_equality/she_figures_2015-final.pdf. Erişim Tarihi: 10.12.2016.
- Ezzedeen, S. R. ve Zikic, J. (2012). Entrepreneurial Experiences of Women in Canadian High Technology. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*. 4(1): 44-64.
- Faulkner, W. (2000). The Power and the Pleasure? A Research Agenda for “Making Gender Stick” to Engineers. *Science, Technology & Human Values*. 25(1): 87-119.
- Günlük-Şenesen, G. (1996). Türkiye Üniversitelerinin Üst Yönetiminde Kadınların Konumu, 1990-1993. H. Coşkun (Der.), *Akademik Yaşamda Kadın: Türk ve Alman Üniversitelerinde Kadın Kariyerlerinin Karşılaştırılması* içinde (s.225-243). Ankara: Türk-Alman İşleri Kurulu.
- Hacifazlioglu, O. (2010). Entry and Transition to Academic Leadership: Experiences of Women Leaders from Turkey and the US. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 10(4): 2257-2273.
- Haeussler, C. ve Colyvas, J. A. (2011). Breaking the Ivory Tower: Academic Entrepreneurship in the Life Sciences in UK and Germany. *Research Policy*. 40(1): 41-54.
- Hong, W. ve Walsh, J. P. (2009). For Money or Glory? Commercialization, Competition, and Secrecy in the Entrepreneurial University. *The Sociological Quarterly*. 50(1): 145-171.
- İlkkaracan, İ. (Der.) (2010). *İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları*. İstanbul: Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Vakfı.
- Jones, C. I. ve Williams, J. C. (2000). Too Much of a Good Thing? The Economics of Investment in R&D. *Journal of Economic Growth*. 5(1): 65-85.
- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with Patriarchy. *Gender & Society*. 2 (3): 274-290.

-
- Kandiyoti, D. (1998). Kurtulmuş ama Özgürleşmiş mi? Türkiye Örneği Üzerine Bazı Düşünceler. *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Keleş, M. K. (2007). *Türkiye'de Teknokentler: Bir Ampirik İnceleme*. Doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keller, E. F. (1995). *Reflections on Gender and Science*. Yale University Press.
- Keller, L. S. ve Kirkup, G. (1992). *Inventing Women Science, Technology and Gender*. Cambridge: Polity Press.
- Kümbetoğlu, B. (2008). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. Bağlam Yayıncılık.
- Lordoğlu, K. ve Özkaplan, N. (2014). *Çalışma İktisadi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Meulders, D., O'Dorchai, S. ve Padraigin, S. (2013). *She Figures 2012. Women and Science: Statistics and Indicators*. Brüksel: ULB-Universite Libre de Bruxelles.
- Miller, L., Neathey, F., Pollard, E. ve Hill, D. (2004). *Occupational Segregation, Gender Gaps and Skill Gaps*. Institute for Employment Studies, Equal Opportunities Commission. Online Erişim: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.465.8928&rep=rep1&type=pdf>. Erişim Tarihi: 11.11.2016.
- Monosson, E. (2008). *Motherhood, the Elephant in the Laboratory: Women Scientists Speak Out*. Cornell University Press.
- Murray, F. ve Graham, L. (2007). Buying and Selling Science: Gender Stratification in Commercial Science. *Industrial and Corporate Change Special Issue on Technology Transfer*. 16(4): 657-89.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2009). *Science, Technology and Industry Scoreboard 2009*. Paris: Directorate for Science, Technology, and Industry. Online Erişim: http://www.oecd-ilibrary.org/sites/sti_scoreboard-2009-en/01/08/index.html?itemId=/content/chapter/sti_scoreboard-2009-11-en. Erişim Tarihi: 12.11.2015.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2015). *Science, Technology and Industry Scoreboard 2009*. Paris: Directorate for Science, Technology, and Industry.
-

- Owen-Smith, J. (2003). From Separate Systems to a Hybrid Order: Accumulative Advantage Across Public and Private Science at Research One Universities. *Research Policy*. 32(6): 1081–1104.
- Öncü, A. (1979). Uzman Mesleklerde Türk Kadını. N. A. Unat (Der.), *Türk Toplumunda Kadın* içinde s. 217-286. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Öztan, E. ve Doğan, S. N. (2015) Akademinin Cinsiyeti: Yıldız Teknik Üniversitesi Örneği Üzerinden Üniversite ve Toplumsal Cinsiyet. *Çalışma ve Toplum*. 46: 191-222.
- Ranga, M. ve Etzkowitz, H. (2010). Athena in the World of Techne: The Gender Dimension of Technology, Innovation and Entrepreneurship. *Journal of Technology Management & Innovation*. 5(1): 1-12.
- Renzulli, L. A., Aldrich, H. ve Moody, J. (2000). Family Matters: Gender, Networks, and Entrepreneurial Outcomes. *Social Forces*. 79(2): 523–546.
- Sağlamer, G., Tan, M. G. ve Çağlayan, H. (Der.) (2013). *Türk Yükseköğretiminde Kadın Katılımı Üzerine Bir Araştırma, Türkiye’de Bilim, Mühendislik ve Kadın Akademisyenler Ağı*. İstanbul: Cenkler Matbaacılık.
- Toplum Gönüllüleri Vakfı. (2015). *Türkiye’de Üniversite Mezunu Genç Kadın İstihdamı*.
- TÜİK. (2009). *Doktora Dereceliler Kariyer Araştırması*. Online Erişim: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1089. Erişim Tarihi: 10.06.2016.
- TÜİK. (2014). *Araştırma - Geliştirme Faaliyetleri Araştırması*. Online Erişim: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1082. Erişim Tarihi: 8.06.2016.
- TÜİK. (2015). *Zaman Kullanımı Araştırması 2014-2015*. Online Erişim: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1009. Erişim Tarihi: 8.06.2016.
- TÜSİAD. (2000). *Kadın - Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset*.
- TÜSİAD ve KAGİDER. (2008). *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri*.
- Whittington, K. B. (2011). Mothers of Invention? Gender, Motherhood, and New Dimensions of Productivity in the Science Profession. *Work and Occupations*. 38 (3): 417–456.

- Whittington, K. B. ve Smith-Doerr, L. (2005). Gender and Commercial Science: Women's Patenting in the Life Sciences. *The Journal of Technology Transfer*. 30(4), 355–370.
- Wynarczyk, P. (2010). An Empirical Investigation into the Participation of Women in Industrial Research and Development (R&D). *Contemporary Issues in Entrepreneurship Research*. 1: 99-122.
- Wynarczyk, P. ve Marlow, S. (Der.) (2010). *Innovating Women: Contributions to Technological Advancement*. Emerald Group Publishing.

TARIMDA NEOLİBERAL MÜLKSÜZLEŞTİRME: TOHUM PATENTLERİ

Özgür ÖZTÜRK¹

Elife KART²

ÖZ

Kapitalizm, küreselleşme sürecinin de getirdiği süratle, tarım ve kırsal yaşam ilişkilerinde, dünya ölçeğinde köklü değişimler yaratmaktadır. Küresel tarım ve kimya şirketlerinin, yerel çiftçilere, bir sonraki sezonda ekmek üzere, tohum sakladıklarına dair açtıkları patent davaları dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, küresel/neoliberal birikimin “mülksüzleştirme” süreçlerini dayatan niteliğinin, diğer bir ifadeyle “mülksüzleştirme yoluyla birikim”in, kapitalizme içkin olmayan süreçlerini ve nesnelere nasıl birer birikim aracı haline dönüştürdüğünün tartışması yapılmaktadır. Bu bakış açısından hareketle bildiride, tohum saklamanın, cezai bir suç haline nasıl getirildiği, çiftçilerin kendi tohumlarının mülkiyetini nasıl kaybettikleri ve uluslararası firmaların, çiftçileri mülksüzleştirerek yeni bir birikim alanını nasıl oluşturdukları sorgulanmaktadır. Tohumun mülksüzleştirme sürecinin iki temel bileşeni ele alınmaktadır: Birincisi, tohumun patentlenebilir hale getirilmesini sağlayan biyoteknolojik gelişmelerdir. Biyoteknoloji ile DNA ve gen aktarımları mümkün hale gelmiş ve ortaya yeni nesil melez bitkiler çıkartılmıştır. Küresel tarım, ilaç ve kimya şirketleri, yeni nesil bitkilerin üretilmiş birer meta olduğunu iddia ederek patentlenebilir nesnelere olduğunu iddia etmektedir. Bu noktada mülksüzleştirme sürecinin ikinci ve tamamlayıcı unsuru olan hukuki/siyasi boyutunu içeren fikri mülkiyet hakları, mülksüzleştirme sürecinin bir aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışma, çiftçiler ve şirketler arasındaki patent davalarındaki tarafların beyanları ve davaların sonuçlarından elde edilen sınırlı literatür taramasının verilerine dayanmaktadır. Veriler, tarımın unsurlarının giderek piyasa kurallarına tabi olmasıyla birlikte, rekabet ve bireycilik unsurlarının da kırsal yaşamın içerisine yerleştiğini göstermektedir.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

² Yard. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Son olarak, çiftçilerin daha fazla piyasaya içerilme süreçleri ve kırsal yaşamın dönüşen yapısı tartışılmaktadır. Özellikle Hindistan'daki devasa rakamlardaki çiftçi intiharları dikkate alınarak, kırsalın piyasalaşma süreçlerinin, Türkiye'de de benzer sonuçlar doğurma potansiyeline dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mülksüzleştirme, Biyoteknoloji, Fikri Mülkiyet Hakları, Tohum, Patent

NEO-LIBERAL DISPOSSESSION IN AGRICULTURE: SEED PATENTS

ABSTRACT

Capitalism, at the same time as the globalization process, creates fundamental changes in the world wide, for agriculture and rural life relations. Patent lawsuits that global agricultural and chemical companies open about hiding seeds in local farmers, to plant next season, are noteworthy. In this study, the nature of the imposition of the processes of "dispossession" of global / neoliberal accumulation, in other words, the discussion of how "accumulation through dispossession" transforms non-capitalistic processes and objects of capitalism into a means of accumulation were discussed. How hiding seed has become criminal penalty, how farmers lose ownership of their own seeds, and how international firms have created a new accumulation area by expropriating farmers were questioned. Two principal components of the seed expropriation process are addressed: The first one of them are the biotechnological developments that make the seed patentable. Biotechnology has made possible the transfer of DNA and genes, and a new generation of hybrid plants has emerged. Claiming that a new generation plants are produce commodity, global agricultural and pharmaceutical companies claim that they are patentable object. At this point, the intellectual property rights, including the legal / political dimension of the second and complementary component of expropriation, emerge as a tool of dispossession. The study is based on the statements of the sides in the patent cases between the farmers and the companies and the limited literature survey obtained from the results of these cases. The data show that, as the elements of agriculture are being increasingly subject to market rules, the elements of competition and individualism are also being embedded in rural life. Finally, the process of inclusion of more farmers into the market and the transforming structure of rural life are being discussed. Taking into consideration the farmer suicides in India, especially in huge numbers,

it is pointed out that the process of marketization of the countryside has the potential to produce similar results in Turkey as well.

Keywords: Dispossession, Biotechnology, Intellectual Property Rights, Seed, Patent

GİRİŞ

“1995 yılından itibaren, 300.000’nin üzerinde Hindistanlı çiftçi intihar etti” (Guardian, 2016). Durkheim’den itibaren süregelen intihar ve toplumsal koşullar arasındaki bağ düşünüldüğünde –Durkheim intihar ile anomi (ekonomik bunalımlar, iş ile uyumsuzluk, politik krizler vs.) ilişki olduğunu iddia etmiştir (Aron, 2010: 237)- böylesi devasa sayılara ulaşmış intiharların bireysel bunalım hali olarak ele alınmayacağı görülmektedir. Küreselleşme süreciyle birlikte, uluslararası tarım firmaları Hindistan piyasalarına giriş yapmış, çiftçiler hızla borçlanmış (Shiva ve Jalees, 2006: 1) ve ettikleri ürünlerden elde ettikleri tohumları sakladıklarına dair davalar açılmış, para ve hapis cezalarına çarptırılmışlardır (Ma, 2012: 695).

Tarımın piyasalaşmasına işaret eden bu olgular (uluslararası firmaların pazara girişi, çiftçilerin borçlandırılmaları vs.), mülksüzleştirme bağlamında ele alınacak ve aşağıda belirtilen sorular çerçevesinde tartışılacaktır:

- 1)Yerel çapta üretim yapan çiftçiler tohumlarından nasıl mülksüzleştirilmektedir?
- 2)Binlerce yıldır çiftçilerin kullandığı, hasadın bir kısmının diğer sezon ekmeğe üzere saklama yöntemi nasıl ve neden cezai bir dava konusu olabilir?
- 3)Tohumun bir birikim nesnesi haline gelmesini mümkün kılan teknolojik gelişmeler ve siyasi/hukuki yapılar nelerdir?
- 4)Tüm bu olguların, sermaye birikimi ile ilişkisi bir “el koyma” süreci olarak ele alındığında, kırsal yaşamda yarattığı ya da yaratması muhtemel değişimler nelerdir?

Makalenin birinci bölümünde, çalışmanın teorik perspektifi olarak, "mülksüzleştirme yoluyla birikim" ele alınacaktır. David Harvey tarafından ortaya konulan bu kavramın temelleri Karl Marx’ın “el koyma yoluyla birikim” yaklaşımı ve Rosa Luxemburg’un Marx’ın birikim şemalarına yaptığı eleştirilerin bir sentezine

dayanmaktadır. Bölüm içerisinde bu temeller ortaya konulup, mülksüzleştirmenin tarihsel olarak geçirdiği değişimlerden bahsedilecektir.

İkinci bölümde ise, fikri mülkiyet hakları (FMH) mülksüzleştirme yoluyla birikimin günümüzdeki araçlarından biri olarak tanımlanacaktır. Toplumsal değerlerin sermaye birikimine içkin hale getirilmesi, belli yöntemlere ve zor kullanımına dayanmaktadır. Küreselleşme süreci içerisinde, uluslararası örgütler, ülkeler arası anlaşmalar ve uluslararası hukuk, sermayenin küresel çapta faaliyet gösterebilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla küreselleşen bir Dünya’da, sermaye birikim yöntemlerini anlamak için bu yapıların çözümlenmesi önem arz etmektedir. Bu amaçla, küresel tohum politikaları ve insanlığın ortak mirası sayılabilecek tarım faaliyetlerinin, sermayenin bir birikim alanına dönüştürülmesini mümkün kılan süreçlerin hukuki mekanizmasını oluşturan FMH ele alınmalıdır. Bir önceki bölümle bütünlük arz edecek bir şekilde, FMH tanımlanması ile çalışmanın temel tartışması olan çiftçilerin tohumları üzerindeki tasarruf haklarından mülksüzleştirilmesi süreçlerine dair teorik ve fiili temeller ortaya koyulacaktır.

Kapitalizm, kendi krizlerini aşabilmek için yeniden yapılanmalara ve daha önce kapitalist birikimin dışında kalan alanlara doğru yayılmaya ihtiyaç duyar. Sermayenin yeni alanlara yayılması ise; kapitalizm dışında kalan bölgelerin kapitalist ilişkiler içine alınması ve kapitalist ilişkilerin içinde olmayan değerlerin yeni birikim nesnelere haline getirilmesi şeklinde iki farklı boyutu vurgular. Üçüncü bölümde, yeni birikim nesnelere üretilmesi anlamında kapitalist yayılma ele alınacaktır. Bu süreç, teknolojik gelişmeler ile iç içe geçmiş durumdadır. Teknolojik gelişmeler daha önce birikime konu olmayan değerleri, nesnelere, araçları vs. bir birikim nesnesine dönüştürülmesini olanaklı kılar. Aynı zamanda teknoloji ve yeni alanların yaratılması arasındaki genel ilişki ele alınacak, daha sonra ise bu ilişkinin özel bir örneği olarak biyoteknolojik gelişmeler ve genetik materyalin birikim alanı haline gelme süreci incelenecektir. Biyoteknolojik faaliyetler neticesinde birer meta haline gelen genetik materyallerin, hem yaşamın

devamlılığı açısından taşıdığı özel nitelikler hem de klasik enerji kaynakları olan fosil yakıtlar, tüketime sunulan cansız metallerden ayırt etmek adına kavramsallaştırılacaktır.

Dördüncü bölüm ise, bir organik meta olarak GDO'lu (Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar) tohum, çiftçilerin tohumlarının, fikri mülkiyet hakları üzerinden mülksüzleştirilme süreçlerinin analizinden oluşacaktır. Günümüzde çiftçiler, bir sonraki sezon tekrar ekmek için, mahsulden tohum saklayarak üretimlerini gerçekleştirmesi gibi insanlık tarihinin ortak mirası olan yöntem ve bilgiler sınırlandırılmakta/yasaklanmakta ve tohum saklayanlar mahkemelerce büyük tazminat cezalarına çaptırılmaktadır. Bütün insanlığın ve hatta canlılığın ortak değeri olarak adlandırılacak genetik materyalin bilgisi üzerindeki fikri mülkiyet sınırlamaları, beraberinde yeni bir birikim alanının ortaya çıkışına işaret etmektedir. Bu alanı incelemek adına, öncelikle, yerel çapta üretim yapan çiftçiler ile Monsanto³ gibi uluslararası tohum firmaları arasında geçen tohum üzerine mücadeleleri ele alınacaktır. Aynı zamanda çiftçilerin üretim araçlarına ve üretim bilgisine el koyma süreçleri, bu süreçlerin sermaye birikim alanı haline getirilmesinin yarattığı etkiler bu çalışmada tartışılacaktır. Daha sonra ise, tohum üzerine yapılan çalışmaların kamusal niteliğinin nasıl özelleştiğini neoliberalizm, küreselleşme ve mülksüzleştirme ağları üzerinden açıklanacaktır.

El Koyma ve Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim

Marx, kapitalizme zemin hazırlayan ilk birikimi bir el koyma süreci olarak ele alır. “Kır üreticisinin, köylünün topraktan yoksun bırakılması, bütün süreçlerin temelini oluşturur” (Marx, 2013: 689). İlkel birikim bir yağma biçimi olarak, kapitalizm dışında olan değerlerin kapitalizme içkin hale getirme sürecidir. Marx ilkel birikimin kaynağı ve sonuçlarını şöyle ifade eder:

³ABD merkezli küresel bir şirkettir. Şirket 1901 yılında kurulmuş olup, bitki tohumları ve tarım kimyasalları üretimi yapmaktadır. Ayrıca, şirket, biyoteknoloji alanında çalışmalar da yürütmektedir.

“Eski düzenin yok olması, bireylere ait ve dağınık üretim araçlarının toplumsal olarak yoğunlaşmış üretim araçları haline gelmesi ve dolayısıyla çok sayıda cüce mülkiyetin az sayıda dev mülkiyet halinde bir araya gelmesi, büyük halk kitlesinin topraklarından, geçim araçlarından ve emek aletlerinden yoksun kalarak mülksüzleşmesi, halk kitlesinin maruz kaldığı bu korkunç ve zorlu mülksüzleşme, sermayenin tarih öncesini oluşturur” (2013: 728).

Tüm bu sürecin sonunda, üretim araçlarından yoksun kalmış köylüler, kapitalist piyasanın ihtiyaç duyduğu emek arzını ortaya çıkarttı. El koyulan toprak ve küçük üretiminin sermayesi ise kapitalist sermayenin ilk biçimini aldı ve kapitalist üretimin dışında yer alan unsurlar kapitalist ilişkilerin içine girmesi için zorlandı. Söz konusu el koyma süreçlerinin mümkün kılmanın yolu ise süreçlerin zorlayıcı unsurlarla desteklenmesiydi. Kitlelerin üretim araçlarından mülksüzleştirilmesi, rıza ve şiddet kullanımını gerektirir ve sermaye de bunu gerçekleştirmek için “devlet zoruna ihtiyaç duyar ve bunu kullanır. Bu, "ilk birikim" in temel bir unsurudur” (Marx, 2013: 707). Devletin hukuk ve şiddet araçlarını devreye sokulması, mülksüzleştirme süreçlerinin temel yöntemi olarak görülür. Marx’a göre “zor, başlı başına bir iktisadi güçtür” (2013: 719).

Marx ilkel birikim sürecini, kapitalist üretim sistemine geçişin ilk adımı ve kapitalizmin tarih öncesi olarak tanımlar. İkel birikim yoluyla kapitalist üretimin kaynakları ortaya çıktıktan sonra kapitalizm kendi içsel süreçleri yoluyla (artı değere el koyarak) birikime devam eder. İkel birikim, kapitalizmin başlangıç sürecinde görülür ve işlevini tamamladıktan sonra bir daha ortaya çıkmaz. Bu anlamda, ilkel birikim belli bir tarihte görülen, geçici bir birikim süreci olarak görülür.

Bu bağlamda, Rosa Luxemburg ise Marx’ın sadece emek ve sermaye üzerinden resmettiği üretim ve tüketim şemasının eksik olduğunu iddia eder (1984: 25-30). Luxemburg’a göre artı değerın realizasyonu bu şema içinde yeniden üretilemez ve bu nedenle “artı değerın realizasyonu birincil koşul olarak kapitalist toplum dışında alıcı kesimlerin varlığını gerektirir” (Luxemburg, 1984: 29). Bu nedenle, Marx’ın analiz

ettiği aşırı birikim krizleri, ulusal düzeyde aşılabilecek bir sorun değildir. Krizlerin nasıl aşıldığı ve kapitalizmin kendisini yeniden nasıl üretebildiğini anlamak için “birikim” uluslararası boyutuyla ele alınmalıdır. “Arz ve talep arasındaki boşluğu giderebilmenin çeşitli yollarına değindikten sonra Luxemburg, kapitalist olmayan toplumsal oluşumlarla yapılacak ticaretin, sistemi istikrara kavuşturmanın yegâne sistematik yolu olduğu sonucuna varır” (Harvey, 2004a: 115). Kapitalizmin, kendini yeniden üretmesi ancak yeni alanların, küresel düzeyde, kapitalizme içkin hale getirilmesi ile mümkündür. Bu nedenle kapitalizm var olduğu andan itibaren küresel bir üretim sistemi olarak sonu gelmeyen bir “el koyma” faaliyeti olarak görülür.

David Harvey, Marx’ın ilkel birikim yaklaşımı ile Luxemburg’un yeniden üretimin koşulları şemasını birleştirir ve Marx’ın kuramında iddia ettiğinin aksine, “ilkel birikim” sadece kapitalizmin tarih öncesi ile sınırlı değildir, süreklilik arz eder. Harvey, kavramın eski kullanımından farkını vurgulamak için, bu sürece “mülksüzleştirme yoluyla birikim” (2004b: 36) adını verir. Buna göre, kapitalizm kendi varlığını sürdürebilmek için “mülksüzleştirme” süreçlerini sürekli olarak devam ettirmeli ve bu yolla krizlerini aşmalıdır. Harvey, sermayenin, krizlerin aşması noktasında “genişletilmiş yeniden üretim yoluyla birikime gidilemeyişi, mülksüzleştirme yoluyla birikim yönündeki çabalardaki artışı” (Harvey, 2004b: 24) beraberinde getirdiğini vurgular. Diğer bir ifadeyle, kapitalist ilişkilerin derinleşmesi neticesinde çelişkilerin çözümü daha çetrefilli olacağı ve daha fazla kapitalizm dışı alanlara yayılma ihtiyacı artacağı belirtilebilir. Bu bağlamıyla “mülksüzleştirme yoluyla birikim”, kapitalist birikim süreçlerinin dışındaki süreçlerin ve değerlerin birer birikim nesnesi haline getirildiği, sonu gelmeyen bir birikim faaliyeti olarak ifade edilebilir.

Bu sonu gelmeyen birikim faaliyeti, neoliberal dönemde daha da belirgin hale gelmektedir. Zira “mülksüzleştirme yoluyla birikim” neoliberal uygulamaların temelini oluşturmaktadır. Neoliberal dönemde, piyasanın dışında kalan alanlar hızla piyasa içerisine çekilmiştir, bunlara yeni alanlar ve

yöntemler geliştirilmiştir ve 1970lerde kapitalizmin içine girdiği küresel krizi aşmanın yöntemi olarak öncelikli birikim alanı olmuştur. Bu süreçte “hükümet harcamalarında kesintiye gidilmesi, giderek daha fazla şeyin bireye ve piyasaya terk edilmesi egemen fikir haline gelmiştir” (MacGregor, 2014: 237). Devletin sosyal niteliğinin hızla geriye çekilmesi, çalışma koşullarının sermaye lehine yeniden düzenlenmesi ve kamusal değerlerin özelleştirilmesi krizden çıkışın anahtarını ve birikimin yeni yolunu oluşturmuştur. “Neoliberal yaklaşıma göre devlet, piyasaların gelişimi ve sağlıklı bir şekilde işleyişi için bir engel olarak görülmektedir” (Akçay ve Türkay, 2006: 54). Devlet müdahalesinin verimsizliği söylemlerine paralel olarak, kamusal/ortak olan değerlerden devletin elini sermaye lehine çekmeye başlaması ile sermaye için daha önce var olmayan birikim alanları oluşmaya başlamıştır.

Çalışma koşulları esneklik ve güvencesizlik ilkesi temelinde giderek biçimlendirildikçe ve sosyal düzenlemeler özelleştirildikçe, çalışanlar açısından hak kayıplarının meydana gelmesi (sendikal haklar, sosyal haklar vd.), iş ve mekânın belirsiz hale gelmesi, iş ve sağlık güvencelerinin aşındırılması (Standing, 2015), hatta borçlandırılma yoluyla çalışanların emeği üzerindeki tasarruf hakkına el koyma (Lazzarato, 2014) üzerinden mülksüzleştirmeler, neoliberal birikimin temeli haline gelmiştir. Harvey, bütün bu mülksüzleşme süreçlerini şu şekilde özetlemektedir:

“(1) toprağın metalaşması ve özelleştirilmesi sonucunda köylü nüfusun zorla topraklarından sürülmesi (yakın zamanda Meksika ve Hindistan’da olduğu gibi) (2) mülkiyet haklarının çeşitli biçimlerinin (kamusal, kolektif, devlete ait vb.) yalnızca özel mülkiyet haklarına dönüştürülmesi (3) Doğal kaynaklar ve ortak alanlarla ilgili hakların baskılanması (4) işgücünün metalaştırılması ve üretim ve tüketimin alternatif (yerli) biçimlerinin baskılanması (5) servetin tahsisatının (doğal kaynaklar da dâhil) sömürgeci, yeni sömürgeci ve emperyal süreçleri (6) özellikle toprağın takası ve vergilendirilmesinin parasallaştırılması (7) köle ticareti (özellikle seks endüstrisi içinde devam

etmektedir) (8) aşırı faiz, ulusal borç ve hepsinden daha yıkıcısı, ilkel birikimin radikal bir aracı olarak kredi sisteminin kullanılması (2012b: 80).

Bu bakımdan mülksüzleştirme, çok değişkenli ve dinamik bir süreçtir. Bu dinamizmin ve “el koyarak birikimin son zamanlarda eriştiği doruk nokta olan başıboş fonlar ve diğer mali sermaye araçlarıyla girişilen spekülatif saldırılar”dır (Harvey, 2004a: 122). 2008 krizinde görüldüğü üzere, türev piyasaları yoluyla emekli maaşlarından tutun evlerin ipotek değerlerine kadar her şey birikim yaratmanın aracı haline getirilmektedir. “Wall Street ve finans kurumların (kredi kartı şirketlerinin) yırtıcı taktikleri başka yollardan ilk birikimin göstergeleridir” (Harvey, 2012a: 325). Görülen o ki kapitalizm kendi krizini aşmak amacıyla gün geçtikçe daha fazla kapitalizm dışı alanlara ihtiyaç duymaktadır. Sermaye genişledikçe, daha fazla alanı kendisi için sermaye birikimine içkin hale getirmekte ve ortak olan değerleri özelleştirmektedir. Kendi krizlerini aşmak, yeni alanlar bulmak ve yeni değer yaratma araçları üretebilmek, gün geçtikçe daha tehlikeli alanların özelleştirilmesi anlamına gelmektedir. “Şimdiye kadar kamu hizmeti gören varlıkların şirketleşmesi ve özelleştirilmesi (örneğin üniversiteler), her türden kamu hizmetinin (su, elektrik, telefon vs) özelleştirilmesi akımının dünyayı sarması, ‘ortak mülkiyetin’ yeni bir ‘çevrelenme’ akımına maruz kaldığının göstergesidir” (Harvey, 2004a: 123). Bu, insanlığın ortak değerleri hızla özelleştirildiği, kitleler toplumsal olarak mülksüzleştirildiğinin de bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Mülksüzleştirme süreçleri ise belli mekanizmalar yoluyla işlemektedir. Özellikle, mülksüzleştirmenin temel koşulu, ortak olan değerlere erişim yollarının⁴ ortadan kaldırılmasıdır. “Erişim yollarının özelleştirilmesi, doğal zenginlikleri ve ortak malları, giriş hakkı satıcılarına rant sağlayacak kısmi metaya dönüştürmeyi sağlar” (Gorz, 2011: 29). Erişim yollarının özelleştirilmesi ve yeni erişim yollarının yaratılması ise belli araçlar üzerinden gerçekleşmektedir. 19. yüzyılda bunun baskın karakteri, ülkeler arası

⁴Kamusal olan değerlerin özelleştirme, kullanım hakları üzerinde sınırlama getirmek gibi yöntemler ile ortak olan değerlere erişimin kısıtlanmasıdır.

savaşa kadar varabilen (Çin ile yapılan Afyon Savaşı örneğinde olduğu gibi), zor kullanmaya dayalı sömürgecilik, Luxemburg (1984)'un deyimiyle “bir birikim alanı olarak militarizm”dir. Günümüzde ise, her ne kadar zora dayalı el koyma yöntemi tamamen terk edilmemişse de, küresel düzeyde erişim yollarının kontrolünün baskın yöntemi, uluslararası organizasyonlar, bunların devletler üzerindeki kontrol gücü ve uluslararası anlaşmalardır. “ABD'nin (ve daha az ölçüde Avrupa'nın) gücünü arkasına alan IMF ve WTO gibi örgütlerin kurumsal baskılarıyla tüm dünya piyasalarını dışa açılmaya zorlamak, korumacı duvarlarını yıkmak istemeyen ülkelere de kendi devasa pazarını kapamak el koyarak birikimin başlıca aracına dönmüştür” (Harvey, 2004a: 150). Başka bir ifadeyle küresel düzeyde mülksüzleştirme araçları bu kurumlar eliyle oluşturulmakta ve denetlenmektedir.

El Koymanın Aracı Olarak Fikri Mülkiyet Hakları (FMH)

Kamusal olana ve geniş kitlelerin sahip olduğu değerlere, sermaye tarafından “el koyma” süreci olarak “mülksüzleştirme”, zora dayalı yöntemlerin uygulamasını gündeme getirmektedir. Bu zorlama yöntemleri, “bir baskı aracı olarak hukuk” (Althusser, 2000: 33), uluslararası hukuk ve küresel örgütler aracılığıyla işler hale getirilmektedir. Bu araçların tümünü içermesi bağlamında WTO, küresel örgütler içerisinde daha etkin ve belirleyici bir konumdadır.

“1990'ların sonunda, ABD'nin girişimiyle WTO faaliyetlerini hizmet ticaretinin serbestleştirilmesine, fikri mülkiyet haklarının ticaretle ilgili yönleri üzerinde bir uzlaşma sağlamaya yoğunlaştırdı. Bu, her iki alanda da, küreselleşmenin yeni aşamasıyla enformasyonel ekonomi arasında stratejik bir bağlantının varlığına işaret ediyordu” (Castells, 2008: 144). Bu aynı zamanda bilginin, içinde bulunulan yüzyılın temel sermaye birikim nesnesi haline geldiğinin bir işaretidir. “Endüstrileşmiş ülkelerdeki Ar-Ge (araştırma ve geliştirme) harcamaları 1970'den beri sürekli bir artış göstermektedir” (Correa, 2005: 16). Bütün bu çabalar ve bilginin değer yaratma sürecindeki yerinin artması beraberinde, sermayenin bunların korunmasına yönelik hukuki taleplerin de yükselmesine neden olmuş ve ortaya çıkartılan yeniliklere ait bilginin FMH ile korunması ise

uluslararası bir rekabet alanı haline gelmiştir. Bunun sonucunda, “WTO’nun (Dünya Ticaret Örgütü) Ticarete Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması, 1986-94 yılı Uruguay Round’unda müzakere edilmiş ve karşılıklı ticari ilişkilerde, ilk defa, fikri mülkiyet hakları kuralları dâhil edilmiştir”(Understanding The WTO: The Agreements). Meta ve hizmetlerin keşfine dair bilginin de metanın kendisinin bir parçası olduğuna dair yaklaşım, bu fikri mülkiyet haklarının temelini oluşturur. “TRIPS⁵ kapsamına giren FMH; telif hakları, ticari markalar, coğrafi işaretler, sınai tasarımlar, entegre devrelerin tasarımları (topografiler), açıklanmamış bilgilerin korunması ve sözleşmeye bağlı lisanslarda rekabete karşı uygulamaların denetiminden oluşmaktadır” (Ongun, 1996: 70). Anlaşma gereğince de “WTO’ya üye ülkeler, ulusal mevzuatlarını, belirlenen ilkelere ve kurallara uyumlaştırma yükümlülüğü altına girmişlerdir” (Yüksel, 2001: 565).

Sermaye için, “fikri mülkiyet hakları geçtiğimiz yaklaşık otuz yıl boyunca hayati bir birikim alanı oldu” (Harvey, 2015: 255). Özellikle bilgi teknolojileri ve hizmet sektörünün maddi olmayan soyut çıktıları düşünüldüğünde, birikim için, FMH gibi, zihinsel süreçleri koruma altına alan uygulamaların önemi görülebilmektedir. Günümüz kapitalizmi bilgi eksenslidir. “Bunun nedeni bilginin en önemli üretim faktörü ve ekonomik rekabet için anahtar unsur haline gelmesidir” (Jessop, 2009: 163). Fakat bilginin birikimin nesnesi haline gelmesi ise tek başına onun karakterinden kaynaklanmaz. Değer yaratması için ya maddi üretim süreçlerinde somutlaşması gereklidir, ya da finans kapitalin borsa aracılığıyla değerlendirilmesinde rol oynamalıdır (Penpece ve Güğerçin, 2014: 22). Özellikle “maddesiz içeriği güçlü metalar söz konusu olduğunda, değer kaynağı bilgidir demek yerine, bu bilginin niteliklerinin somutlaştığı metalara bilginin verdiği nitelik ayrıcalığında ve firmanın bu tekel koruma kapasitesinde bulunduğunu söylemek

⁵TRIPS (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights) Anlaşması, 1986-94 yıllarında gerçekleştirilen, WTO Uruguay Görüşmeleri’nde kabul edilen, ticarete ilişkin fikri mülkiyet hakkı anlaşmasıdır. Bu anlaşma ile FMH küresel ticari kuralların içerisine dâhil edilmiştir. Bu bağlamda her türlü teknolojik gelişme, Ar-Ge süreçleri, ticari markalar vb. küresel FMH kapsamında koruma altına alınmıştır. (https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm7_e.htm, Erişim Tarihi: 22.02.2017)

daha doğru olur” (Gorz, 2011: 43). Bir ürünün nasıl üretileceği bilgisi üzerindeki fikri mülkiyet ya da ürünün üretim izni üzerinde tekel kurma ve hatta çoğu zaman bu ikisinin birleşimi bilginin değer yaratmasının yoludur. FMH’nın uluslararası bir hukuki statüye kavuşması bu bağlamda önem kazanmaktadır. Bilginin mülk edinilmesi ve değer yaratması arasındaki hâkim liberal söylem⁶, teknolojinin yaratılma süreçlerinde harcanan maddi ve manevi emeğin bir sonucu olduğu, dolayısıyla özel bir mülk olarak kabul edilmesidir. Bu konuda yapılan tartışmalar;

“Batı’ya has bir sistem olan fikri mülkiyet haklarının, özellikle de patentlerin TRIPS Anlaşmasıyla birlikte daha sıkı hale getirilip yaşamın hemen her alanına uygulanabilir olması sonucunda, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki eşitsizliğin daha da arttığı ve geleneksel toplumlardaki ilişkilerle birlikte ortak mülkiyet anlayışının da değiştiği yönündedir” (Karlıdağ, 2010: 124).

TRIPS anlaşması, patent haklarının bağlamını genişletmiş, “daha sıkı hale getirip yaşamın hemen her alanına uygulanabilir olması sonucunu” (Karlıdağ, 2010: 124) doğurmuştur. Son 30 yılda patent sayısında sürekli bir artış gözlenmiş⁷, daha önce birikime konu olmamış pek çok alan patent konusu haline getirilmiş ve fikri mülkiyet hukuku kapsamına alınmıştır:

1980’den bu yana ABD Temyiz Mahkemesi tek başına (yani yeni yasamaya gerek duymadan) canlı formlar (Diamond v. Chahrabarty, 1980), bilgisayar programları (Diamond v. Diehr, 1981), işletme yöntemleri (State Street Bank & Trust Company v. Signature Financial Group, Inc., 1998) ve cinsel

⁶Klasik ekonomi yaklaşımı (liberal iktisat yaklaşımı) içerisinde, patent uygulamaları ile inovasyonlar arasında doğrudan bir bağlantı olduğu kabul edilir. Bu bakış açısına göre, yeniliği üretenler, ürettikleri yenikleri FMH kapsamında koruma altına alınmadığında, bunları duyurmakta daha az gönüllü olacaklardır. Özellikle şirketler, rakiplerine karşı ekonomik avantajlarını kaybetmemek adına, teknolojik ilerlemeleri saklama eğilim göstereceklerdir (Curci, 2010: 42-43).

⁷Ülke bazında artışları gözlemek için bkz. OECD Patents by Technology: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=PATS_IPC, (Erişim Tarihi: 10.05.2016)

olarak yeniden üretilen bitkilerin (JEM AgSupply v. Pioneer, 2001) patentlenebilirliğini teyit etti” (Brown-Keyder, 2009: 213).

Görülen o ki insanlığın ortak değerleri olarak kabul edilebilecek, tarım üzerine bilgiler, biyolojik materyaller, mikroorganizmalar, DNA’lar ve tüm bunlar üzerinde yürütülecek faaliyetler (genel anlamda bilimsel araştırmalar), küresel şirketlerin özel mülkü haline getirilebilmektedir. “1988’de Harvard’ın genetik mühendislik eseri bir fareyi resmen patentlemesi, böylece hayatın telif haklarını Tanrı ve Doğa’dan almasıyla birlikte genetik klonlama da yeni bir çağa girdi” (Castells, 2008: 71). Bu içeriğiyle yeniçağ, artık yaşamın temel bileşenlerinin birikim nesnesi haline gelişini temsil etmektedir.

Patent uygulamaları çok daha eski tarihlere dayanmakla birlikte, canlıların ve doğanın patentlenebilir olduğu düşüncesi neoliberal döneme denk düşer. Elbette bu anlayış, biyolojik unsurların birikim için uygun hale getiren teknolojik gelişmelerle iç içedir. Biyolojik materyalin bir birikim nesnesi haline dönüştürülebilir olmasını mümkün kılan gelişmeler ve sermaye birikim süreçleri bağlamında yarattığı yeni alanların incelenmesi önem kazanmaktadır. Bu nedenle teknoloji ve birikim alanları arasındaki ilişki, yeni süreçleri başlatan teknolojik gelişmeler ve yeni birikim alanlarını eskisinden ayıran temel özellikler ele bağlamında ele alınmalıdır.

Yeni Teknolojiler, Yeni Birikim Alanları

Teknoloji ve sermaye birikimi arasında girift bir ilişki vardır. Teknolojik değişimler yeni birikim alanları için fırsatlar sunar. Teknoloji ilerledikçe daha önceden ulaşılmaması mümkün olmayan alanlar ve yerler sermaye birikimi için ulaşılabilir hale gelir. Bununla beraber yeni sosyallikler, alışkanlıklar ve yaşam biçimleri yaratır. Bu bağlamda, enformasyon teknolojilerinin maddi kültürümüzü değişime uğratan bir çağı araladığı belirtilebilir.

Özellikle dijital dünyanın hızla yayılması sonucunda, üretilen teknoloji alanları arasındaki akışkanlık da artmaktadır. “Mevcut teknolojik dönüşüm süreci, enformasyonun üretildiği, biriktirildiği, bulunduğu, işlendiği, aktarıldığı ortak dijital dil sayesinde teknolojik alanlar arasında bir ortak düzlem yaratarak genişledi” (Castells, 2008: 38-39). Bu ortak düzlem diğer teknolojilerle birleşip önemli atılımlar yarattı. Biyoteknolojik gelişmelerdeki büyük sıçrama, enformasyon teknolojilerinin sağladığı imkânlar ile doğrudan bağlantılıdır. DNA ve gen zincirleri üzerinde araştırma ve işlem yapabilmek, ancak bilgisayarın gücü ve hızıyla mümkün olabilmektedir.

Biyoteknolojik gelişmeler ise, teknoloji ve yeni birikim alanları arasındaki ilişkiyi başka bir boyuta taşımıştır. Biyoteknolojik gelişmeler canlılığın temel materyali olan genler birikimin nesnesi haline gelmekte ve canlı yaşamının insan eliyle dönüştürülmesi sürecini başlatmaktadır. Özellikle “DNA’nın bulunmasından sonra canlıların genetik olarak kopyalanması, bu canlıların bölümlerinin diğer organizmalara aktarılması ve türlerin bilinen üreme biçimlerinden çok daha hızlı ve keskin şekillerde değiştirilmesi mümkün olmuştur” (Callenbach, 2011: 26). Bu noktadan sonra, tıpkı bir hammaddenin metaya dönüştürülebilmesi gibi, canlılığın materyalleri de meta zincirinin birer girdisi haline gelmeye başlamıştır. Enformasyon teknolojileri ve biyoteknoloji, canlı materyalin birer metaya dönüştürülmesinin önünü açmıştır. “Biyoteknolojide çeşitli teknikler kullanılmakla birlikte bunların ortak özelliği; bütün yaşayan organizmaların genetik materyali olan DNA’nın izole edilmesi, değiştirilmesi ve istenilen bir fonksiyonu yerine getirmesi için başka organizmalara dönüştürülmesidir” (Falcıoğlu, 2005: 18).

Biyoteknolojik gelişmeler ise varlığını büyük oranda enformasyon alanındaki gelişmelere borçludur. Gen bilgisinin işlenmesi için gerekli hız ve kapasite ancak enformasyon teknolojisinin biyoteknoloji için girdi olarak kullanılması ile mümkün olabilmıştır. Bugün “insan genlerinin ya da insan DNA’sının bazı kısımlarının tanımlanması gibi biyolojik araştırmalarda elde edilen belirleyici gelişmeler, ancak büyük bir bilgisayar gücü sayesinde sağlanabiliyor” (Castells, 2008: 92). Teknoloji ve yeni birikim alanları arasındaki

ilişkinin analizinden hareketle söylenebilir ki; enformasyon devrimi ve biyoteknoloji daha önce var olmayan bir birikim alanını ortaya çıkartmıştır. “Genler, bakteriler, virüsler ve diğer organizmaların mevcut sonsuz biyolojik bilgisini saklayarak, biyoteknoloji, sermayenin fosil yakıtlara ve ana materyallere dayanan pahalı ve tükenbilir kaynaklara bağımlılığını aşmasına olanak sağlar” (Heller, 2002: 113). Bu yeni kaynaklar ise nitelik açısından ise diğerlerinden farklılık gösterir. Fosil yakıtlar ve materyaller niteliği itibariyle yaşamın ve doğanın yeniden üretilmesi için hayati kaynaklar değildir. Fakat genetik materyaller yaşamın temel bileşenleridir ve bunlar üzerinde yaşanacak değişimler, yaşamın ve doğanın üzerinde doğrudan etkilere sahiptir. Örneğin; petrol, bor, krom vs. yaşam için hayati kaynaklar değilken, DNA, bakteriler, genler yaşamın temel bileşenlerindedir. Ayrıca fosil ve diğer materyal kaynaklara ulaşım coğrafi sınırlılıklar içerirken, genetik kaynaklara ulaşmak için doğal bir sınır söz konusu değildir. Canlılığın ortak değeri olan genetik bilgi, doğası itibariyle (ihtiyaç duyulan gene sahip canlıya ulaşıldığı takdirde) sınırsız erişime sahiptir. Dolayısıyla genetik hammadde ulusal sınırlar içerisinde değil, küresel niteliğe sahiptir. Bu nedenle, sermaye birikim süreçlerine içkin hale getirilen genetik materyalin, diğer kaynaklardan farklılaşan niteliklerini vurgulamak adına, *organik meta* şeklinde bir kavramsallaştırma kullanılabilir.

Organik metaların bir birikim nesnesine dönüşebilmesi, ulusal sınırlar içine hapsedilemez oluşu (mekânsal sınırsızlık) ve işlenmemiş bir kaynak olarak genetik materyalin sınırsızlığı (nicel sınırsızlık) bakımından ancak özel mülk edinilebilir bir hale getirilmesi ile mümkün olur. Bu bakımdan, genetik materyaller üzerinde uygulanan FMH ile (genetik materyaller kullanılarak üretilen ürünler ve bunların bilgisi üzerindeki tekel) bir mülk edinme rejimini mümkün kılmaktadır. Bir sonraki bölümde, bu mülk edinme biçimi, organik bir meta haline getirilmiş GDO’lu tohumlar örneği ve fikri mülkiyet hukuku üzerinden yaratılan el koyma süreçleri üzerinden ele alınacaktır.

Organik Bir Meta Olarak Tohum Üzerinde Mülksüzleştirme ve Mücadeleler

Canlı organizmaların, yeni birikim alanı olarak kullanılması süreci ile neoliberal ekonomik/politik süreçler iç içe geçmiştir⁸. Bu yüzden “biyoteknoloji endüstrisi, zamanımızın dominant politik felsefesi olarak neoliberalizmin yükselişinden ayrı”(Cooper, 2008: 19) düşünülmemektedir. Biyoteknolojik gelişmelerin sağladığı imkân ve bir mülksüzleştirme aracı olarak fikri mülkiyet hukuku, neoliberal bir politika olarak tohumun özelleştirilmesinin önünü açmıştır. Tohum üzerindeki bilginin özelleştirilmesi ise, neoliberal bakış açısına uygun olarak devletin bu alanı hızla terk etmesi ve özel şirketlerin hâkimiyeti altına bırakması ile mümkün olmuştur.

“Günümüz gıda zincirinin ilk halkasını oluşturan tohum üzerindeki tekel egemenliğini şu üç süreç güçlendirmektedir: ekonomik temerküz, patentler ve fikri mülkiyet hakları, gen mühendisliği” (Shiva, 2006: 98). Bu konuda, dönüşümün takip edilebileceği bir örnek olarak, ABD’nin tohum ile ilgili koruma yasalarındaki değişimler ele alınabilir ve tohum üzerindeki mülksüzleştirmenin aracı olarak hukuki dönüşümlere göz atılabilir.

1930 yılında, ABD’de bitki üzerinde patent uygulanabilmesini öngören “the Plant Patent Act (PPA)” yürürlüğe koyulmuştu. Bu anlaşma ile sadece laboratuvar ortamında üretilmiş bitkiler üzerinde koruma sağlanmıştı. Bitkinden elde edilen tohum ve yumru ile yeniden üretimi kapsamamıştır. Ayrıca, patent sahibi, patent hakkını sadece 17 yıllığına bulundurabilmekteydi (Brown, 1989: 69-70). 1970 yılında ise “the Plant Variety Protection Act (PVPA)” yürürlüğe girmesiyle birlikte, canlılar üzerindeki patent hakları genişletilmiştir. Fakat hala ürünler üzerinde araştırma yapma serbestliği ve tohumu satın alanın dilediği gibi kullanma özgürlüğü korunmaya devam etmiştir (Brown, 1989: 73). Bu yasadan yaklaşık 10 yıl sonra ise, Amerikan Yüksek Mahkemesi, “Diamond v. Chakrabarty” davasında yaşayan şeyler üzerinde patent

⁸1971 yılında 11 iken, 2000 yılında 4463 ve 2011 yılında 4389 adet DNA patentlenmiştir. Kaynak için bkz. <https://dnapatents.georgetown.edu/resources/DPDStatistics2011.pdf> (Erişim Tarihi: 13.05.2016)

uygulanabileceğine, “J.E.M. AgSupply, Inc. V. Pioneer Hi-Bred International, Inc.” davasında ise genetiği değiştirilmiş materyallerin patentlenebilir materyaller olduğuna dair karar vermiştir (Ma, 2012: 698). Bu kararlardan sonra, canlılar üzerinde patent uygulanabileceğine dair yasal mevzuatlar hızla çıkartıldı. Bu bağlamda ABD’de "1980’de ilk kez mikroorganizmaların, 1985’te bitkilerin, 1987’de memelilerin ve 1988’de insan derisinin patentinin alınabileceğine ilişkin yasalar çıkartıldı" (Köymen, 2008: 82). Buradan hareketle, biyoteknolojik gelişmelerin, genetik materyalin birikim süreçlerine dâhil edilebilmesinin koşullarını üretirken, bu sürecin hukuki zemininin de mevcut imkânlarla göre oluşturulduğu söylenebilir.

“Şimdiye kadar kamuya ait olan malların şirketleştirilmesi, metalaştırılması ve özelleştirilmesi, neoliberal projenin dikkat çeken özelliklerinden oldu” (Harvey, 2012b: 80). Patent yasalarıyla birlikte, hem insanlığın ortak değeri olan canlı materyaller özelleştirilebilir hale geldi, hem de bu materyallerin bilgisine el koyulması neticesinde bilimsel açıdan tekeller yaratılmaya başlandı. “Tarihsel olarak bilginin üretimi piyasanın dışında, lonca, üniversiteler, dini kurumlar ya da devlet kurumları gibi yerlerde gerçekleşmiş; himaye, itibar, ödüller ya da ekonomik performans yerine mevki ya da statüye bağlı gelir üzerinden mükâfatlandırılmıştır” (Jessop, 2009: 173). Bu sayede bilimsel bilgi, birikerek ilerlemekte ve yenilik üretmektedir. Ancak meta haline getirilmiş bilgi ve onun üzerindeki patent uygulamaları, bilimsel bilginin bu yapısını değiştirdiği gibi⁹ bilimsel çalışmaları fonlayan özel şirketler tarafından, “bilimsel bilgi ya da buluş, lisans gibi fikri mülkiyet hakları ile meta olarak muhafaza edilmektedir” (Irzık, 2009: 189).

Tohum Üzerine Mücadeleler

Günümüzde kapitalizmin doğa üzerindeki yıkıcı etkileri daha derinleşmiş ve katlamalı hale gelmiştir¹⁰. Sermaye “öncelikle hayatımızın giderek daha fazla alanını (hatta canlı türlerini bile) metalaştırıyor,

⁹“Kamusal olmayan araştırma-geliştirme çalışmalarının büyük bölümü çokuluslu şirketlerin elindedir, onlar da bu bilgiyi rekabet, piyasalara sızma ve hükümet desteği için kilit bir varlık olarak kullanırlar” (Castells, 2008: 158-159).

¹⁰İstatistiksel veriler için bkz. <http://www.oecd.org/statistics/climate-change-consequences-of-inaction.htm> (Erişim Tarihi: 15.05.2016)

özelleştiriyor ve sermayenin çevrimlerine dâhil ediyor. Genetik enformasyon bile artık özel mülkiyet konusu olabilmektedir” (Harvey, 2015: 258).

Yeni tohum teknolojileri ve GDO’lu tohumlar, mülk haline getirilmiş genetik enformasyon için örnek teşkil etmektedir. Bu yeni teknoloji ve patent hakkı çerçevesinde, bu ürünlerin kullanıma yönelik sınırlamalar, tarım faaliyetlerinin klasik biçimlerinin (tohum saklama yöntemi gibi), bu biçimler üzerinde yüzyıllar boyunca geliştirilmiş tarımsal bilginin ve çiftçilerin yaşam tarzlarının (hem kendi aralarındaki ilişkiler hem de pazar ile ilişkileri bakımından) dönüşümüne neden olmaktadır. Söz konusu dönüşümler, bu çalışmada küresel bir genetik şirketi olan Monsanto ve yerel üretim yapan çiftçiler arasındaki patent davaları üzerinden değerlendirilmektedir.

Küresel biyoteknoloji şirketleri ve yerel çiftçiler arasındaki mücadeleler, günümüzde, daha görünür hale gelmiştir. Bu şirketlerin en büyüklerinden biri olan Monsanto Şirketi, Dünya’nın farklı yerlerinde birçok çiftçiye ihlal davası açmaktadır¹¹. “Monsanto’nun ihlal davalarının çoğu, çiftçilerin tohum teknolojilerini nasıl kullanacağı üzerindeki kısıtlamalardan, özellikle çiftçilerin tohumu yıldan yıla saklayıp yeniden ekme tekniği üzerindeki Monsanto’nun yasağından kaynaklanmaktadır” (Ma, 2012: 700). Şirket, Roundup Ready adı altında ürettiği dayanıklı soya tohumlarının, birer üretilmiş ürün olduğunu dolayısıyla çiftçilerin, binlerce yıldır devam eden, bir sonraki yıl için tohum saklama eyleminin bir kopyalama eylemi olduğunu iddia etmektedir. Yine şirkete göre, tohum saklamak bir patent ihlali ve uluslararası/yerel düzeylerde inşa edilmiş fikri mülkiyet hukukuna aykırıdır. Bu bağlamda, Monsanto Şirketi 2008 yılında tohumların patentlenmesi üzerine bir bildiri yayınlamıştır. Şirkete göre;

¹¹Monsanto şirketinin 2007 yılına kadar 372 çiftçiye ve 49 küçük tarım işletmesine dava açmışken, bu sayı 2012 yılında 410 çiftçi ve 56 küçük tarım işletmesine yükselmiştir. 2012 yılına gelindiğinde, şirket patent davalarından yaklaşık 23,5 milyon dolar kazanmıştır. (2007 ve 2012 ilgili veriler için bkz. http://www.centerforfoodsafety.org/files/monsanto_november_2007_update.pdf http://www.centerforfoodsafety.org/files/monsanto-v-us-farmer-2012-update-final_98931.pdf) (Erişim Tarihi: 15.05.2016)

Yüzyıllardır, binyıllardır çiftçiler bir sezondan diğerine tohum saklamaktadırlar. Fakat geçmişte tohum saklayan çiftçiler, Monsanto'nun modern tarım için ürettiği özellikleri geliştirilmiş tohumları değil doğal olarak ortaya çıkan tohumları saklamaktaydılar. Zararlı bitkilere ve kuraklık gibi diğer tehlikelere dayanıklı tohumlar normalde doğa içerisinde ortaya çıkmazlar. Dolayısıyla bunlar insan yapımıdır (Freeman, 2008).

Bowman'ın avukatının mahkemedeki tezi ise bir ürün (cep telefonu gibi) satın alındığında, ürünün tamamen onu satın alana ait olacağı ve onu nasıl kullanacağı bireyin inisiyatifinde olduğu için bir patent ihlalinin söz konusu olmadığıdır. Şirketin buna karşılık cevabı ise, ürünü kopyalamanın bir kullanma hakkı olarak tanımlanmayacağı, dolayısıyla ortada bir patent ihlalinin söz konusu olduğu yönündeydi (Charles, 2013).

Tartışma her ne kadar hukuki bir sorun gibi görünüyorsa da, temelinin kapitalist birikim süreçlerinin yöneldiği ürünlerdeki değişimden kaynaklandığı belirtilebilir. Üretilmiş bir ürün olarak organik olmayan metaller üzerinde fikri mülkiyet hakkını tanımlamak kolaydır. Fakat organik metallerde bu durum farklıdır. Çünkü genetik yeniden üretim yaşamın kaynağıdır, hayatın zorunlu faaliyetidir. Bu yeniden üretimin yaşamsal bir aktivite mi yoksa bir kopyalama işlemi mi olduğu konusu ise tartışmanın esasını oluşturmaktadır. Fikri mülkiyetin sınırlarına girmesi demek, tohumun bir meta olarak tanımlanmış olması demektir. Zaten şirketin baş danışmanı David Snively, Bowman'ı “ödeme yapmadan şirketin teknolojisini kullanmak istemekle” (Charles, 2013) suçlamıştır. Tohum, bir kalem, cep telefonu, bardak gibi üretilmiş bir meta olarak tanımlanmaktadır. Geline aşamada ise sorun, ürünü ortaya çıkartan bilginin mülkiyeti meselesidir. Fikri mülkiyet hakları, ürünün mülkiyetini değil, tüketicinin karşılığı ödeyerek satın aldığı ürünün nasıl kullanacağı ve kullanmayacağı üzerindeki hâkimiyeti anlamına gelmektedir. “Monsanto tohumlarını satın alan çiftçiler, tohumları sonraki yılın sezonuna tekrar ekmemeye söz vererek bir kerelik kullanım anlaşmasını imzalamak zorunda bırakılmışlardır” (Heller, 2002: 114). Monsanto Şirketi ile yapılan anlaşmada, tohumların sadece bir sezon için satıldığı, başka bir kişi ya kuruma tarım faaliyeti için

satılamayacağı, yeniden ekim yapmak amacıyla mahsulden elde edilen tohumların saklanamayacağı ve tohumların yeni genetik araştırmalar için kullanılamayacağı şartları yer almaktadır (Monsanto Company and Monsanto Technology LLC v. Vernon Hugh Bowman, 2011).

Sorun organik metaların doğasıyla ilgilidir. Gen ve DNA'lar kendilerini yeniden üretebilir ürünler olması nedeniyle yeniden üretiminin önüne geçmek oldukça zordur. Bir kez tohum satın aldığımızda ondan elde edeceğimiz tohumlarla defalarca üretim yapılabilir. Bunun anlamı ise çiftçinin tohum firmasının sürekli müşterisi haline gelmeyeceği, kendi üretim zincirini sağlayabileceği ve tohumun, özü itibarıyla kapitalizme içkin hale gelmeyeceğidir. Bu nedenle, çiftçilerin tohumlarından mülksüzleştirilmeleri için, tıpkı İngiltere'de 18. ve 19. yüzyıllarda topraklarından koparılan çiftçilerin işçileşerek kapitalist üretime içkin hale getirildiği gibi, günümüzde de amaçlanan çiftçilerin üretim faaliyetinin özünden kopartılması ve üretim girdileri için şirketlere bağımlı hale getirilmesidir. Başka bir deyişle, çiftçiler mülksüzleştirilmeli ve üretimlerinin önemli bir girdisi olan tohum, özel firmaların kontrolüne bırakılmalıdır. Bu durumda, insanlık tarihinin ortak faaliyeti olan tarım teknikleri kısıtlanmakta ve hatta gerektiğinde kısır tohumlar üretilerek ki “genetik mühendisliğinin yarattığı yapay türleri doğal türlerin yerine geçirmektir” (Gorz, 2011: 86), ve bu sayede çiftçilerin tohum piyasasına ve şirketlerine bağımlı olması sağlanmaktadır. Dava 2013 yılının Mayıs ayında sonuçlanır. “Mahkeme oy birliğiyle çiftçi Vernon Bowman’ın, Monsanto’nun yabancı otlaklara dayanıklı soya fasulyesi tohumlarını tüketmek ya da siloya satmak yerine tekrar tarlaya ekerek arka arkaya birkaç jenerasyon yetiştirdiği ve dolayısıyla patent ihlali yaptığına karar verir” (Bravin, 2013) yaklaşık 85 bin dolar para cezasına çarptırılır¹².

¹²Yine Monsanto’nun açtığı başka bir dava, tohumun mülksüzleştirilmesine ilişkin konunun bir diğer boyutunu ortaya çıkarmıştır. Doğa yalıtılmış birimler olarak değil, bir bütün olarak işler. Bir çiftçinin kendi tarlasında yaptığı bir işlem, çevresindeki tarım arazilerini de etkiler. Nitekim “Schmeiser, GDO’lu (genetiği değiştirilmiş organizma) tohumların polen yoluyla tarlasına taşındığını ve kendi tarlasının zarar gördüğünü belirtir” (Eberliköse, 2009).

Kar ve faydayı maksimize etme güdüsü, tarım sektörüne kendini hızla dayatmaktadır. Köymen'e göre "neoklasik iktisatçılar, tarıma teknik açıdan ve verimlilik merceğinden eğilmişlerdir. Onlara göre tarım ile sanayi ve diğer sektörler arasında fark yoktur; hepsi için firma mantığı geçerlidir" (2008: 41). Bu anlayışın hâkim olduğu tarım faaliyeti beraberinde kırsal yaşam formlarının dönüşümünü de getirmiştir, tarım alanlarında yaşayan insanların birbirleriyle olan dayanışma biçimlerini de (destek sunma, bilgi paylaşımında bulunma gibi) dönüşüme uğratmıştır. Bu dönüşüm, çiftçileri birbiri ile rekabet eden üreticiler haline getirdiği gibi, tohum patentlerinin birer takipçisi haline de dönüştürmüştür. Bu durumu, çiftçilerin, Monsanto'nun kurduğu ihbar hattına yaptıkları şikâyetlerden de anlamak mümkündür:

"Komşularının tohum sakladığından şüphelenen çiftçiler ya da üreticilerinden bir şeyler duyduğunu söyleyen tüccarlar bunları rapor etmek zorunda olduklarını hissetmektedirler. Lockhart'a¹³ göre, merkez bir günde ortalama iki çağrı almakta fakat bu rakam mevsim ve sezona göre değişmektedir" (Freeman, 2008).

Bu örnek olayları önemli bir değişimin göstergesi olarak değerlendirmek mümkündür. Tohum üzerinde patent uygulanmalarının çiftçilerin bir kısmı için normalleşmesi, tarımın rekabet ve piyasa mantığıyla bütünleşmesinin sinyallerini vermektedir. Elbette çiftçilerin, piyasa için üretim yapmaları ve piyasa ilişkilerinin içerisine girmeleri yeni bir süreç değildir. Burada farklı olarak ortaya çıkan durum, tarımın piyasalaşmasında bir derinleşme ve kırsalda yaşayanların hayatlarında dönüşümün emareleridir. Dolayısıyla, makineleşme ile çiftçilerin üretim araçları için piyasaya bağımlılığın, artık tohum için dahi piyasaya bağımlılığa kadar genişlediğini söylemek mümkündür. Ürünleri üretmek ve satmak için rekabet, üretim araçlarına kadar genişlemiştir. A. Giddens'in belirttiği gibi tarımsal alanlarda yaşayan topluluklar

¹³Monsanto'nun yönetici koordinatörü

için, işbirliği ve ortaklık ile tanımlanan mekanik dayanışmanın (2012: 48) yerini, rekabetçiliğe dayanan kırsal alanlarda yeni sosyalliklerin belirginleşmeye başladığı belirtilebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tohumun özelleştirilmesinin pek çok boyutu ve sonucu vardır. Küreselleşen dünyada hızla yayılan Wal-Mart, Carrefour, Royal Ahold, Tesco gibi süpermarketler, standart ürün talebi beraberinde tek tip üretim ve tüketim kalıplarını dayatmaktadır¹⁴. Pek çok ürünün, normal şartlarda yetişmesinin mümkün olmadığı uzak bölgelerde tüketime açılması (gıda tüketimindeki farklılaşma, çeşitlenme) ürünlerin uzun süre bozulmayan, dayanıklı ve düzgün görünümlü (standartlaştırılmış) hale getirilmesini zorunlu hale getirmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için (standart ürün üretebilmek için) üretim girdilerinin standart hale getirilmesi gerekmektedir. Tarımın küreselleşmesi ile birlikte küresel talebe duyarlı hale getirilen üreticiler, tek tip ürün yetiştirmeye, bunun için de belli tohumları, kimyevi girdileri kullanmaya zorlanmaktadır¹⁵. Tek tip üretim ve tüketim kalıpları yerel tüketim alışkanlıklarını aşındırarak gıda güvenliğini tehdit etmekte, biyo-çeşitliliği daraltmakta ve hatta gıda üzerinden beden üzerinde hâkimiyet kuran biyo-iktidar süreçlerini dayatmaktadır. Bu süreçleri daha doğru ve kapsamlı bir şekilde kavrayabilmek için, tohum patentleri ve gıda tahakkümüne ilişkin tüm boyutların ele alındığı ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç vardır.

Bu konu Türkiye açısından ele alındığında tarım girdilerinin fiyatlarında ve hem de bunların temini noktasında uluslararası piyasaya bağımlılığın arttığı¹⁶ görülmektedir. Metin Özügürlü'nün “sermaye

¹⁴Gıda ürünlerinde standartlaşmanın nedenleri, küresel şirketlerle ilişkisi ve toplumsal sonuçları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hatanaka & vd. (2006). Differentiated Standardization, Standardized Differentiation: The Complexity Of The Global Agrifood System. T. Marsden, & J. Murdoch içinde, *Between The Local And The Global: Confronting Complexity In The Contemporary Agri-Food Sector* (s. 39-69). San Diego: Elsevier Ltd.

¹⁵Üreticilerin küresel talebe yönelik üretim yapmaya zorlayan süreçler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Von Braun, J., & Diaz-Bonilla, E. (2008). Globalization Of Agriculture And Food: Causes, Consequences, And Policy Implications. J. v. Braun, E. Diaz-Bonilla, & vd. içinde, *Globalization Food And Agriculture And The Poor* (s. 1-47). New Delhi: Oxford University Press.

¹⁶Ayrıntılı bilgi için bkz. Keyder, Ç., & Yenal, Z. (2013). *Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylüler*. İstanbul: İletişim Yayınları

kapanı” olarak kavramsallaştırdığı bu süreçte, köylülerin¹⁷ (özellikle küçük çapta üretim yapan köylüler) “kendi varlığını ancak sermayeye tabiiyetini derinleştirerek sürdürebilmektedir” (2010: 5). Türkiye’de devlet sertifikalı tohum kullananlara sübvansiyon sağlayarak teşvik etmektedir. Tohumculuk kanunu ile çiftçilerin ürettiği tohumları satması yasaklanmış, kamu kurumları tohum sektöründen çekilmiş ve özel şirketler bu boşluğu doldurulmuş ve en önemlisi tohum şirketleri ile çiftçiler arasındaki anlaşmazlıkların çözümü, şirketlerce oluşturulan Tohumcular Birliğine bırakılmıştır¹⁸. Bu durum uzun dönemde küresel şirketlere olan bağımlılığın artmasına neden olmaktadır¹⁹. Bununla birlikte, çiftçilerin Tohum Takas Ağı²⁰ gibi sosyal medya ağları üzerinden iletişime geçerek, tohum takası gerçekleştirmek şeklinde alternatif oluşumlara yöneldiği görülmektedir. Ancak çiftçilerin, devasa şirketlerin müdahaleleri karşısında ayakta kalabilmesi için, devletin alacağı pozisyon en kritik mesele olarak belirginleşmektedir. Zira devletin tohum, sübvansiyonlar, piyasa fiyatları, tarım kredileri gibi tarım sektörünün makro konularda, çiftçilerin lehine önlem alıcı (koruyucu ve düzenlemeci) müdahaleler mi yapacağı yoksa “çiftçilerin durumuna gözlerini kapatıp, liberalleşme misyonunu sürdürerek” (Aydın, 2005: 138) sermaye lehine piyasadan çekilmeye devam mı edeceği şeklindeki konumu üreticilerin geleceğini belirleyecektir.

Tarımın küreselleşmesi ve neoliberal mülksüzleştirme süreçlerinin sonucunda kırsal alanda borçluluk, yoksulluk ve işsizlik²¹ dünya çapında artış göstermektedir. Geline nokta kırdaki bu koşullar itici bir güç haline gelmekte, “tarıma hâkim olan küçük köylülüğün geçim imkânlarını sistematik olarak daraltmakta” (Birelma, 2014: 52) ve köyden kentlere doğru göçleri hızlandırmaktadır²². Tarımsal alanların giderek

¹⁷ Köylülük üzerine ayrıntılı bir antropolojik çalışma için bkz. Wolf, E. R. (1996), *Peasants*. New Jersey: Prentice-Hall INC

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aysu, A. (2009). Piyasa ve Küçük Köylülük. *Mülkiye Dergisi* (262), 223-237.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. BSB. (2012). *IMF Gözetiminde On Uzun Yıl*. İstanbul: Yordam Kitap.

²⁰ <http://www.tohumtakas.org/>ErişimTarihi. 20.10.2016

²¹ Kırsal bölgelerde artan borçluluk, yoksulluk ve işsizlik pek çok değişkeni içeren kapsamlı bir konudur. Tüm bu problemler ile neoliberal yerel/küresel politikaların ilişkisinin teorik ve Türkiye üzerindeki saha çalışmaları üzerinden analizi için bkz. Öztürk, Ş. (2014). *Yeni Köy Sosyolojisi Tartışmaları: Küreselden Yerele Tarım Politikaları*, İstanbul: Doğu Kitabevi

²² Ayrıntılı bilgi için bkz. ÖZKAYA, T. (1996). *Türkiye Tarımında Küçük Üreticiler, Topraksızlar Sorunu ve İzmir İlinde Küçük ve Orta Büyüklükteki Tarım İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma*. İzmir: Ziraat Mühendisleri Odası İzmir Şubesi Yayınları. Ayrıca DB verilerine göre Dünya genelinde kırsal alanda yaşayan insan nüfusu 1980 yılında toplam nüfusun %60,72’sini oluştururken

piyasalaşmaları ve değişen dayanışma ağları ve ilişki biçimleri, söz konusu bölgelerdeki kırsal ilişki formlarının yeniden ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Tarımsal yapıların ve oralarda değişen dayanışma ve sosyal ilişkilerin detaylı bir şekilde analiz edilmesi, yeni durumların yaratabileceği olası sosyal travmaları önlemek adına yararlı olabilir. Tıpkı, 17. ve 18. yüzyıllarda mülksüzleştirilen ve piyasa terk edilen kitlelerin yaşadığı gibi, beklenmedik sosyal dönüşümler tarım alanlarında devasa sorunlara neden olabilir. Hindistan'daki çiftçi intiharlarındaki yüksek rakam göz önüne alındığında, bu ihtimaller sadece bir varsayım olarak görünmemektedir. Birçok başka ülkede hızla piyasalaştırılan tarım ve kırsalda yaşayan insanların hayatları, tıpkı Hindistan'da olduğu gibi, yeni yapısal problemlere gebe dir.

Tüm bu problemlerin öngörülebilmesi ve analiz edilebilmesi için kırsal yapıların ve ilişkilerin tekrar ele alınması gerekmektedir. Kırsala atfedilen geleneksel dayanışma örüntülerinin (yardımlaşma, ortaklık, işbirliği gibi), piyasalaşma ile birlikte hızla çözülmeye başlamasının yarattığı ve yaratması muhtemel olan sonuçlar üzerinde çalışmak, kırdaki yeni yapıları anlamak noktasında önemlidir. Neoliberal dönemde, devletin piyasadan elini çekmesi ve fiyat desteği gibi tarımsal teşviklerin kaldırılması ile çiftçiler serbest piyasa içerisinde kendi başlarına bırakılmıştır. Borç, yoksulluk, üretim araçlarının terki ve göç²³, köylülüğün tasfiyesi sürecini tekrar²⁴ görünür kılmaktadır. Küçük üreticinin piyasanın yıkıcılığı karşısında

2015 yılına gelindiğinde bu oran %46.14'e düşmüştür. Veriler için bkz. <http://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS?end=2015&start=1980&view=chart>, Erişim Tarihi: 14.12.2016

²³Tüm bu süreçler, dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi Türkiye kırsalında da görünür hale gelmektedir. Küreselleşen tarım piyasasında, üreticilerin gelirleri düşerken üretim girdilerinin fiyatlarındaki hızlı artış, üreticinin kendi kendini çevirebilmesini imkânsız hale getirmiştir. Örneğin tarımın en temel girdilerinden olan gübre fiyatları 2000li yılların başından itibaren büyük oranda artmıştır. En yaygın kullanılan gübre türlerinden olan ÜRE'nin fiyatı "son 13 yılda, tonu 237 TL'den 1043 TL'ye yükselerek, %400'den fazla artış göstermiştir. Mazot fiyatları ise litre fiyatı 1,09 TL'den 4,36 TL'ye" yükselmiştir (<http://www.tarim.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Bitki-Besleme-ve-Tarimsal-Teknolojiler/Bitki-Besleme-Istatistikleri>, Erişim Tarihi: 22.02.2017). Eskiden mülkiyetine sahip oldukları tohumun artık dışarıdan almak durumunda kalmaları var olan maliyetleri daha da arttırmaktadır. Bunun karşın üreticilerin gelirlerindeki durağanlık ve hatta azalma, tarımın devam ettirilemez bir noktaya karşı sürüklemektedir. Bunun en belirgin sonucu ise üreticilerin borçlanmasıdır. "Son üç yılda, kırsalda yaşayanların bankalara olan borcu %100'e yakın oranda artmıştır" (<https://www.riskmerkezi.org/tr/istatistikler/23>, Erişim Tarihi: 22.02.2017). Borç artık tarım yapabilmenin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Borç çıkmazı içerisinde kalan çiftçiler ise köyleri terk etmekte, alternatif gelir kaynaklarına yönelmekte ve özellikle narenciyecilerde görüldüğü üzere tarlalarını kurumaya bırakarak üretim araçlarını terk etmeye zorlanmaktadır.

²⁴"Tarımda yapısal dönüşüm bakımından en dikkat çeken, devlet-küçük köylü ilişkisi kalıbındaki kırılmadır" (Özgül, 2010: 6). Bahattin Akşit, 1967 yılında Antalya'nın Gündoğdu ve Ilıca köylerinde yaptığı araştırmada, kapitalistleşme süreçleri ile

tutunamayışı, onları göç etmeye ya da büyük toprak sahiplerinin bahçelerinde işçi olarak çalışmaya zorlamaktadır. Bu da beraberinde, köylülerin işçileşme süreçlerini görünür kılmaktadır. Kırsaldaki bu gelişmeler, kırsal alanda yeni hiyerarşik yapıların varlığına işaret etmektedir. Ayrıca, tohumun teknoloji temelli bir ürün haline gelmesinin yanı sıra, “verimlilik hesabına” dayalı olarak giderek çeşitlenen gübre ve zirai ilaçlar, tarımda teknikleşme sürecinin önünü açmıştır. Yukarıda analiz edildiği üzere, *tohum saklama yöntemi* gibi çiftçiliğin kadim teknik bilgileri ve üretim süreçlerine dair deneyim ve birikimleri işlevsiz hale gelmekte ve teknikleşen yeni tarım koşulları yeni bilgi edinme ağlarını (ziraatçiler, tarım firmaları vd.) üreticiler açısından zorunlu hale getirmektedir. Geline aşamada konuya ilişkin saha çalışmalarının yapılması, mevcut durumun analizi ve olası yıkıcı sonuçlarının yönetilebilir kılınması için elzem görünmektedir.

beraber köylülüğün hızla tasfiye olmaya başladığını ileri sürmüştür. Aynı köylerde 13 sene sonra tekrar gittiğinde ise bu tasfiyenin gerçekleşmediğini gözlemlemiştir. Akşit'e göre bu tasfiyenin önüne geçen etken devletin kırsalda gerçekleştirdiği altyapı hizmetleri(özellikle sulama sistemleri ile yeni tarım arazilerinin açılması), fiyat destek sistemleri, ucuz kredi imkânları ve makineleşmenin üreticiler arasında yaygınlaşması olarak göstermiştir (Akşit'ten aktaran Özensel (2014), s. 130). 1980 sonrası neoliberal dönemde, devlet müdahalesinin hızla geriye çekilmesi ve tarımın piyasa koşulları içerisine bırakılması, Akşit'in öngördüğü tasfiye sürecini tekrar muhtemel kılmaktadır.

SUMMARY

The main concern of this article is to problematize dispossession process of farmers from their means of production and examining relationship between new neoliberal, global order and dispossession tools. For this purpose, global law regime of intellectual property rights are described as a way of dispossession and the effect of this regime on seed was focused on.

Biotechnological developments make it possible to make changes on viability. Global corporations define seed as a produced commodity, especially when it is possible to produce GMO seeds. Moving from here, these companies see the tradition of storing seeds for thousands of years as a patent infringement and open patent cases against farmers. According to companies, storing seed to plant for next season is a type of copying their technology and a theft. In this context, powerful seed companies, like Monsanto, sue farmers and farmers are convicted of thousands of dollars as compensation. In this way, farmers are forced to buy seed from the market and this means losing the ownership of one more production tool for them.

Also, some indicators (such as farmers begin to notify their neighbors on the grounds that they hide seeds) have shown us that marketization of agriculture are changing social relation in rural areas. As the penetration of the market increases in the countrysides, these people are becoming more competitive and the forms of solidarity change.

The main aim of this work, which is based on a limited number of literature researches, claims that the potential of similar processes may emerge in Turkey by following the transformations happening elsewhere in the world. Lots of studies have shown that the market of agriculture (agricultural support policies, seed policies etc.) in Turkey is accelerating. With the privatization of seeds, problems such as food domination, bio-power processes, food safety are also likely to occur in Turkey. As a result of the work, it is stated that all these possibilities should be foreseen and necessary field studies should be done in order to prevent possible problems.

KAYNAKÇA

- Akçay, Ü. ve Türkay, M. (2006). Neoliberalizm'den Kalkınmacı Yaklaşım; Devletin Sermaye Birikimi Sürecindeki Yeri Üzerine. B. Ülman ve İ. Akça (Der.). *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar; Prof. Dr. Kemal Saybaşılı'ya Armağan* içinde (49-67). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Althusser, L. (2000). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Y. Alp ve M. Özışık (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aron, R. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. K. Alemdar (Çev). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Aydın, Z. (2005). *The Political Economy of Turkey*. London: Pluto Press.
- Aysu, A. (2009). Piyasa ve Küçük Köylülük. *Mülkiye Dergisi* (262), 223-237.
- Birelma, A. (2014). *Emek ve Haysiyet Mücadelesi, Günümüz Türkiye'sinde Üç İşçi Hareketinin Etnografisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bravin, J. (2013). *ABD'li Çiftçi Monsanto'ya karşı verdiği Tohum Patenti Savaşını Kaybeti*. Erişim Tarihi: 14.05.2016, <http://www.wsj.com.tr/articles/SB10001424127887323716304578482672234858986>.
- Brown, B. (1989). *New Developments in Biotechnology: Patenting Life - Special Report*. U.S. Congress, Office of Technology Assessment 5. DC: U.S. Washington: Government Printing.
- Brown, K., V. (2009). Fikri Mülkiyet: Metalaşma ve Bundan Hoşnut Olmayanlar. A. Buğra ve K. Ağartan (Der.), *21. Yüzyılda Karl Polanyi'yi Okumak, Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi* içinde (s.211-235). Azer Kılıç (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- BSB. (2012). *IMF Gözetiminde On Uzun Yıl*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Callenbach, E. (2011). *Ekoloji*. Egemen Özkan (Çev.). İstanbul: Sinek Sekiz Yayınevi.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür - Cilt 1: Ağ Toplumunun Yükselişi*. Ebru Kılıç (Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Charles, D. *Farmer's Fight With Monsanto Reaches The Supreme Court*. Erişim Tarihi: 03.02.2016, <http://www.npr.org/sections/thesalt/2013/02/18/171896311/farmers-fight-with-monsanto-reaches-the-supreme-court>.

-
- Cooper, M. E. (2008). *Life as Surplus: Biotechnology and Capitalism in the Neoliberal Era*. Seattle: University of Washington Press.
- Correa, C. M. (2005). Fikri Mülkiyet Hukuku; Gelişmekte Olan Ülkelerden Bir Perspektif, *FMR Dergisi*, 5 (2): 16-35.
- Curci, J. (2010). *The Protection of Biodiversity and Traditional Knowledge in International Law of Intellectual Property*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eberliköse, M. (2009). *Mahşerin Dört Atlısı: Gıda Tekelleri, Tohum Bankaları, Patentleme*. Erişim Tarihi: 15.04.2016, <http://sendika9.org/2009/08/mahserin-dort-atlisi-gida-tekelleri-tohum-bankalari-patentleme-gdo-mustafa-eberlikose/03.03.2016>.
- Falcıoğlu, Ö. M. (2005). Biyoteknolojik Buluşların Avrupa Patent Sözleşmesi Sisteminde Patentlenmesi. *FMR Dergisi* (4): 15-37.
- Freeman, E. *Farmers Reporting Farmers*. Erişim Tarihi: 03.04.2016, <http://www.monsanto.com/newsviews/pages/farmers-reporting-farmers-part-2.aspx>.
- Freeman, E. *Why Does Monsanto Patent Seed? Part 1 Monsanto Company*. Erişim Tarihi: 03. 02. 2016, <http://www.monsanto.com/newsviews/pages/why-does-monsanto-patent-seeds.aspx>.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. Cemal Güzel (Çev.), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gorz, A. (2011). *Maddesiz: Bilgi, Değer ve Sermaye*. I. Ergüden (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Guardian. Thousands of farmer suicides prompt Indiato set up \$1.3bn cropinsurances scheme. Erişim Tarihi: 05.01.2016, <http://www.theguardian.com/world/2016/jan/14/india-thousands-of-farmer-suicides-prompt-1bn-crop-insurance-scheme>.
- Harvey D. (2004a). *Yeni Emperyalizm*. Çev. H. Güldü, İstanbul: Everest Yayınları.
- Harvey, D. (2004b). Yeni Emperyalizm: Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim. *Praksis Dergisi* (11): 23 - 48.
- Harvey, D. (2012a). *Marx'ın Kapital'i İçin Kılavuz*. B. O. Doğan (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2012b). Yaratıcı Yıkım Olarak Neoliberalizm. E. Ç. Çığ (Çev.). *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi* (2): 67-88.

-
- Harvey, D. (2015). *On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu*. E. Soğancılar (Çev). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hatanaka vd. (2006). Differentiated Standardization, Standardized Differentiation: The Complexity of the Global Agrifood System. T. Marsden ve J. Murdoch (Der), *Between the Local and the Global: Confronting Complexity in the Contemporary Agri-Food Sector* içinde (s. 39-69). San Diego: Elsevier Ltd.
- Heller, C. (2002). McDonalds, MTV ve Monsanto: Bilgisel Sermaye Çağında Biyoteknoloji Direnişi. *Toplumsal Ekoloji Dergisi* (2): 108-119.
- Irzık, G. (2009). Neoliberal Dünyada Bilimin Ticarileşmesi. A. Buğra ve K. Ağartan (Der), A. Kılıç (Çev.). *21. Yüzyılda Karl Polanyi'yi Okumak: Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi* içinde (s.187-211). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Jessop, B. (2009) Hayali Bir Meta Olarak Bilgi: Polanyici Bir Yaklaşımın Katkıları ve Sınırları. A. Buğra ve K. Ağartan (der), A. Kılıç (Çev.). *21. Yüzyılda Karl Polanyi'yi Okumak: Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi* içinde (s. 163-187). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karlıdağ, S. (2010). Doğanın Patentlenmesi: TRIP Anlaşmasının Az Gelişmiş Ülkelerdeki Etkisi ve Devletin Rolü. *Amme İdaresi Dergisi* 43 (1): 123-144.
- Keyder, Ç. ve Yenal, Z. (2013). *Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylüler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köymen, O. (2008). *Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler, Patronlar*. İstanbul: Yordam Yayınları.
- Lazzarato, M. (2014). *Borçlandırılmış İnsanın İmali: Neoliberal Durum Üzerine Deneme*, M. Erşen (Çev.), İstanbul: Açılım Yayınları.
- Luxemburg, R. (1984). *Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları*, N. Kalaycıoğlu (Çev.), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ma, M. (2012). Anticipating and Reducing the Unfairness of Monsanto's Inadvertent Infringement Lawsuits: A Proposal to Import Copyright Law's Notice-and-Takedown Regime into the Seed Patent Context. *California Law Review* (3): 691-720.

-
- MaCGregor, S. (2014). Refah Devleti ve Neoliberalizm. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Der.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* içinde (s. 236-248). Ş. Başlı ve T. Öncel (Çev.), İstanbul: Yordam Yayınları.
- Marx, K. (2013). *Kapital (Cilt 1)*. M. Selik ve N. Stalıgan (Çev.) İstanbul: Yordam Yayınları.
- Monsanto Company and Monsanto Technology LLC v. Vernon Hugh Bowman, 07-CV-0283 (United State Court of Appeals For The Federal Curcit 09 21, 2011).
- Ongun, M. T. (1996). Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları (TRIPS) Anlaşması ve Gelişmekte Olan Ülkeler. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi* (22): 61-76.
- Özensel, E. (2014), Köylerden Kırlara: Türkiye’de Kırın Dönüşümü. L.Sunar (Der), *Türkiye’de Toplumsal Değişim* içinde (s. 126-154). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özkaya, T. (1996). *Türkiye Tarımında Küçük Üreticiler, Topraksızlar Sorunu ve İzmir İlinde Küçük ve Orta Büyüklükteki Tarım İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma*. İzmir: Ziraat Mühendisleri Odası İzmir Şubesi Yayınları.
- Öztürk, Ş. (2014). *Yeni Köy Sosyolojisi Tartışmaları: Küreselden Yerele Tarım Politikaları*, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Özügurlu, M. (2010). Türkiye Tarımı Üzerine Gözlemler. *Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi* (38): 4-6.
- Penpece, D. ve Güğerçin, U. (2014). Bir Ürün Olarak Patent ve Patent Pazarındaki Aracılar. *Finans Politik ve Ekonomi Yorumları Dergisi* (589): 21-37.
- Shiva, V. (2006). *Çalınmış Hasat Küresel Gıda Soygunu*. A. K. Saysel (Çev.), İstanbul: BGST Yayınları.
- Shiva, V. ve Jalees, K. (2006). *Farmers Suicides in India*. New Delhi: Research Foundation for Science, Technology and Ecology.
- Standing, G. (2015). *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*. E. Bulut (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Understanding the WTO: The Agreements. Erişim Tarihi: 22.02.2016, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/tif_e.htm.

Yüksel, M. (2001). Küreselleşme Sürecinde Fikri Mülkiyet Hakları. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* (2): 557-578.

Von Braun, J., ve Diaz-Bonilla, E. (2008). Globalization Of Agriculture And Food: Causes, Consequences, And Policy Implications. E. Diaz-Bonilla vd. (Der), *Globalization Food and Agriculture and the Poor* içinde (s. 1-47). New Delhi: Oxford University Press.

Wolf, E. R. (1996). *Peasants*. New Jersey: Prentice-Hall INC.

WTO. Erişim Tarihi: 02.22.2016, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm7_e.htm.

SOUTH AFRICAN PSYCHOLOGICAL WORK ON BOYS, MEN AND MASCULINITIES: TWO DECADES OF MASCULINITY RESEARCH POST FIRST DEMOCRATIC ELECTIONS (1994 – 2011)

Cheryl POTGIETER¹

Hande EŞLEN-ZİYA²

Tamara SHEFER³

ABSTRACT

The research on masculinities in South Africa has grown rapidly over the last two decades. This paper is an attempt to review of theory and research on masculinities published in South Africa and unpacks the key foci of South African Psychology on masculinities and to analyse the dominant discourses inherent in these work. This paper approaches South African psychology, through the vehicle of the two key journals, the South African Journal of Psychology (SAJP) and Psychology in Society (PINS) published from 1994 to 2011. Our analysis suggests two clear streams of work looking at boys, men and masculinities in South African Psychology. Firstly, there are those that fall into the traditional paradigm of reproducing notions of an essentialised binarism of gender. Secondly, there is the work that focuses on performances of masculinities which draws primarily on current interdisciplinary research generated internationally and locally within the framework of critical men's studies.

Key Words: Social Sciences, Psychology, South Africa, Men and Masculinities.

¹ Prof., University of Kwazulu-Natal, College of Humanities

² Assoc. Prof., University of KwaZulu Natal, College of Humanities

³ Prof., University of the Western Cape, the Faculty of Arts

ÖZ

Geçtiğimiz son 20 yılda Güney Afrika’da erkek ve erkeklik araştırmaları, hızlı bir şekilde artmıştır. Bizim çalışmamız da işte bu akademik çalışmaları inceleyerek, erkeklik üzerine yazılmış araştırma ve teorilerin analizini yapmak, ve ortaya çıkan belli başlı diskurları saptamayı hedeflemektedir. Bu makale Güney Afrika psikolojisine olan yaklaşımı iki önemli akademik makale aracılığı ile incelemektedir: the South African Journal of Psychology (SAJP) (Güney Afrika Psikoloji Dergisi) ve Psychology in Society (PINS) (Toplumda Psikoloji). 1994 – 2011 yılları arasındaki yayınlarını incelediğimiz bu iki derginin, iki şekilde erkek ve erkeklik kurgusu yarattığı sonucuna vardık. Birinci bulgumuz dergilerde yayınlanan makalelerin geleneksel toplumsal cinsiyet normlarını devam ettirdiği yolundadır. İkinci bulgumuz ise, erkeklik performansları üzerine çalışmaların varlığını saptamaktadır. Bu çalışmalar eleştirel erkeklik çalışmaları ile benzer içeriktedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilimler, Psikoloji, Güney Afrika, Erkek ve Erkeklik.

INTRODUCTION

In the early 1990s, as part of the larger imperative of national gender transformation and a growing body of feminist research, a burgeoning field of work on boys, men and masculinities began to emerge in South Africa. It drew on and contributed to the international field of critical men's studies (Morrell, Jewkes & Lindegger, 2012). This scholarship on masculinities in South Africa was flagged by a range of social sciences edited texts (see for example, Gibson & Hardon, 2005; Morrell 2001; Ouzgane & Morrell, 2005; Reid & Walker, 2005; Richter & Morrell, 2006; Shefer, Ratele, et al., 2007) and special editions of journals (*The Journal of Southern African Studies*, 1998; *Agenda*, 1998). In their overview article in the JPA special edition on masculinities, Shefer, Stevens and Clowes (2010) outline six key areas of research that have emerged as salient in the South African context: fatherhood and men's practices of fathering, male sexuality, male violence, performances of masculinities, particularly among young men, male risk-taking, and the documentation of resistant and alternative masculinities.

A decade later local psychology journals also took up the challenge of theorizing masculinities with two special editions of *Psychology in Society (PINS)* in 2007 (Eagle & Hayes, 2007) and 2008 (Shefer, Bowman & Duncan, 2008) and a special edition of the continental psychology journal, the *Journal of Psychology in Africa (JPA)* (2010). This scholarship followed on from a small body of earlier feminist scholarship that focused on deconstructing gendered psychology (see for example, Levett & Kottler, 1998; Macleod, 2006; Potgieter & de la Rey, 1997; Shefer, Potgieter & Strebel, 1999). Prior to the development of feminist scholarship in psychology, the focus on gender in South African psychology had for the most part followed the international trend of attempting to prove or disprove gender difference and the application of gender as a variable rather than a critical lens. The lack of a critical and feminist analysis of the psychology of women and men and the conservative function of psychology with respect to reproducing normative gender roles has been well-argued internationally (Connell, 1987; Hare-Mustin & Maracek,

1990; Lott, 1990; Morawski, 1990; Unger, 1990) and foregrounded in South African psychology (Macleod, 2006; Shefer, Boonzaier & Kiguwa, 2006). This paper by focusing on the masculinity research in South Africa post first (1994-2011) democratic elections, is an attempt to review and understand the cultural constructions of masculinities as well as the dominant discourses within the culture that shape such masculinities.

There is little international work in psychology that reflects on the incorporation of the work of masculinities theorists in theorising gender in psychology. However, a recent paper by Mankowski and Maton (2010) provides an international review of work on masculinities in community psychology, including both research and programmatic interventions. They conclude, as has been widely argued by feminist psychologists, that psychological studies continue to study men as generic and not gendered beings (Bohan, 1992; Hare-Mustin & Marecek, 1990).

While there has been a proliferation of research on boys, men and masculinities in South Africa, which has also been taken up by local psychologists as noted above, there has been little critical review which critically assesses how community psychologists have taken up the focus on men. On the other hand, there has been some critique by local critical and feminist psychologists of contemporary work on masculinities. Macleod (2007) for example criticizes the work of some of the best known local masculinities theorists for falling into ‘a phallogocentric trap’ (p. 7), in particular through conflating women and men into a singular, universal model and concentrating almost exclusively on men and masculinities, thus marginalising women. Similarly, Chadwick and Foster (2007) in their attempt to ‘trouble’ the widespread assumption that South African masculinities are ‘in crisis’, argue that the work on masculinities reduces masculinity to an individualised unitary subjectivity and argue for ‘a more theoretically nuanced analysis of masculinity which ... recognises the over-determined interpretation of ideology, power relations and socio-material constraints in the reproduction of subjectivity’ (p. 27).

Notwithstanding these critiques of the larger body of work on boys, men and masculinities it is not clear to what extent local psychologists have engaged with the larger feminist project on masculinities as reflected by the international work of critical men's studies. Moreover, an interrogation of the dominant discourses in local psychological literature on boys, men and masculinities has not been undertaken. This article therefore approaches South African psychology, through the vehicle of the two key psychology journals, the *South African Journal of Psychology* (SAJP) and *Psychology in Society* (PINS), towards an interrogation of the nature and extent to which local psychology has intersected with critical men's studies. Through an analysis of the two primary national journals, as has been done in international community psychology for example (Mankowski & Maton, 2010), local psychological work on men and masculinities was interrogated in order to identify possible challenges and gaps with respect to how psychology is currently engaging with international thinking and research on masculinities.

METHODS

The article draws on the *South African Journal of Psychology* (SAJP) and *Psychology in Society* (PINS), as the two key psychology journals that reflect the body of work in South Africa. Past 18 years, using 1994 as a key turning point in South African psychology and as the entry into democracy have been sampled. SAJP has historically been the mainstream journal of psychology in South Africa and PINS has been framed as the voice of critical psychology during and after apartheid (see for example, Hayes, 2010). In general, a shift from the 'marked silence around gender' (Shefer, Van Niekerk, Duncan, de la Rey, 1997, p. 38) in these journals to a greater engagement around issues of gender and gender equality would be evident since 1994. It is assumed then that the scholarship on gender, including work on boys, men and masculinities within psychology would have increased from this date on. This is indeed confirmed by our review of these journals, as a scan of the editions before 1994 shows little research on gender more broadly (also see Shefer, Shabalala & Townsend, 2004).

The methodology for the article included generating a list of all the abstracts in these two journals from 1994 to 2011. All articles that specifically discuss boys, men and/or masculinities as a primary or secondary focus were extracted. While a total of 1075 articles in the *SAJP* and 143 articles in *PINS* were identified using this method, a total of 30 articles in the *SAJP* and 19 articles in *PINS* were engaged with in-depth, as they focused more directly on these issues. In the references* denote articles from the *SAJP* and ** denote articles from *PINS*.

The analysis of this paper is guided by an attempt to, firstly, unpack the key foci of South African psychology on masculinities and secondly, to analyse the dominant discourses inherent in this work. Based on this analysis the findings are presented in two thematic sections below, followed by critical reflections on how masculinities have been researched by contemporary psychology in South Africa. While the articles are reviewed regardless of which journal they are from, these are clearly differentiated in the reference list.

It is important to note that there is also a wide range of articles that focus on women and women's experience of abuse or subordination by men, but do not always directly focus on men (although some of these studies include both male and female participants). Many of these articles highlight important understandings of men and male practices of masculinity (for example, Wood and Foster, 1995; Shefer, Strebel and Foster, 2000; Lesch and Kruger 2004; Hoosen and Collins, 2004; Van Wijk, Finchilescu & Tredoux, 2009); however for the most part these are not extracted for analysis or problematised within a masculinities framework. For example a study by Braine, Bless and Fox (1995) provides some interesting insights into how male students continue to subscribe to a 'blaming' discourse in which women are seen as contributing to their own sexual harassment. However the article misses the opportunity to contribute to both theoretical and intervention-based development through a more critical and deeper analysis of the role of hegemonic masculinities in re-inscribing normative notions of gender which serve to legitimize practices of sexual harassment. We have therefore not explored this body of work which potentially offers insight

into contemporary South African masculinities, but largely misses the opportunity to do so and focus instead on only those that either directly focus on boys, men and masculinities or at least include this as a clear secondary focus.

The findings are presented in two main sections that in our analysis speak to the two primary philosophical frameworks in which issues of boys, men and masculinities have been dealt with in these two journals. Firstly, we engage with the articles that primarily present research that explores how men are different psychologically from women and have different mental health issues to women; secondly, we present a review of those articles which speak to socially constructed performances and representations of masculinities.

Men as psychologically different from women

As might be expected from a psychological journal, a key area of work on men and masculinities in the *SAJP* in particular is one that is located in traditional empiricist Social Psychology. This work, which has historically been criticized for reproducing and rationalizing gender differences, looks at different psychological issues, such as ‘psychological well-being’ or ‘coping’ as a manager, and is concerned with either proving gender difference or documenting particularities for men. Thus for example Roothman et al (2003) conduct a study that aimed to ‘determine whether men and women differed with regard to aspect of psychological well-being’ (p. 212). Similarly, applying the Bem Scale, May and Spangenberg (1997) assess the relationship between sex-role orientation as defined by this scale, and coping ability in men with a managerial orientation, and conclude that both androgyny and masculinity assist with coping.

A range of other studies in a similar vein attempt to assess psychological differences between men and women, generally applying gender as a variable in exploring certain disorders, performances and characteristics, in areas such as test anxiety and academic achievement (Huysamen & Roozendaal, 1999;

Mwamwenda, 1994), perfectionism among young men (Fry, Greenop, Turnbull & Bowman, 2009), Seasonal Affective Disorder (Kane & Lowis, 1999), and perception of emotion and functional hemispheric asymmetry (Fourie & Stuart, 1996).

These articles tend to assume a universalised, essential masculinity and reproduce static, binaristic notions of an inherent and given gender identity that has been destabilised by feminist and queer theorists internationally (see the foundational work of Butler, 2004; 2000; 1993 and 1990) and also been criticized in the work of local psychologists (Potgieter & de la Rey, 1997; Shefer, Potgieter & Strebels, 1999; Shefer, 2001; Shefer, Boonzaier & Kiguwa, 2006). Bem's model, for example, has been criticized for reproducing notions of a unitary self (Butler, 1990) and ultimately rationalising gender categorisation, rather than challenging it (Unger, 1990; Wetherell, 1986). Furthermore, the model of androgyny is ironically (and predictably) biased towards 'masculinity', with masculinity scores strongly predictive of androgynous behaviour, and the very construct itself based on individualist, male-centred values (such as independence, self-containment, instrumentality) (Morawski, 1990). Similarly most of these articles also reproduce notions that traditionally masculine characteristics are associated with psychological well-being, while traditionally female characteristics are associated with mental illness. The shortcomings identified by more contemporary feminist critiques of models such as Bem's have therefore been mostly ignored.

Within the category of articles focusing on men as different, there are also a number of articles that address issues of mental health and masculinity. Strumper and Bands (1996), for example, examine stress among Anglican priests and Edwards and Moldan (2004) research bulimia among Black men. While they may identify their sample as men, the category is not recognised as having any theoretical value and the centrality of hegemonic masculinity in shaping these challenges is thus not interrogated. This theoretical oversight may be seen as a missed opportunity to incorporate masculinities studies in explaining certain psychological challenges for men, as a gendered group. The consequence of this is evident in an article by Freeman and

Szabo (2005) who aim to determine whether the clinical presentation of hospitalised male patients in South Africa is congruent with that documented in the international literature. There was arguably much potential in this article to draw on the body of work of masculinities studies to elaborate on how dominant masculinities in this subculture might have framed this particular condition and provide far more insight. However the authors do not go beyond more traditional variables, such as socio-economic status, to define the profile of men who present with this condition. Moreover the article concludes by stating that ‘this is an area that requires substantial future research, specifically regarding the alignment of the treatment and diagnosis guidelines for males, as opposed to females’ (p. 6220). In this way the article, while an important exposure of a marginalized condition for men, stereotyped as a feminine preserve, inadvertently serves to reiterate and reinforce the gender difference discourse.

While this imperative to prove (or disprove) gender differences emerges as a dominant theme, notably, there is also a marginal attempt to deconstruct the dominant binaristic approach to gender represented in these journals. Thus, as early as 1995 Macleod criticizes the way in which gender differences in mathematics performance in the classroom are assumed in dominant educational psychological discourse. She argues that ‘we are able to view the notion of gender differences as something that is linguistically rather than intrinsically real’ (1995, p. 23).

Social constructions and performances of masculinities

Some of the SAJP articles on masculinities and most of the articles in *PINS* elaborate on social constructions, practices and representations of masculinities. These articles are generally well-versed in critical men’s studies, drawing on key theoretical concepts like Connell’s (2005) hegemonic masculinities, researching boys, men and masculinities as socially constructed. These articles mostly address the key national challenges of HIV and gender-based violence and focus on male sexuality and male perpetrators across different contexts which are significant in shaping dominant masculinities, such as the military and

schools. Most of these studies utilise qualitative methodologies and are clearly located in poststructuralist critical psychological frameworks that draw on discourse analysis and feminist theory.

Earlier studies tended to focus on narratives of men, such as the study by Kaminer and Dixon (1995) that looks at a group of male university graduates' discussions while in a bar, identifying dominant discourses of masculinity and gender evident in participants' talk. Similarly, Harris, Lea and Foster (1995) explored how gender is constructed by a men's only group. Both studies illustrate dominant discourses in which gender is naturalised or normative, in both cases reproducing a notion of gender difference as inevitable and determined. Reflecting the political shift to focus on women characterizing the early 1990s post-apartheid period of transformation, both these sets of authors focus on illustrating how these discourses are problematic for women since they rationalize and serve to excuse problematic masculinities and practices, including male violence against women. However, arguably, they both fail to unpack how these may be problematic for men and boys, nor do they explore the way in which these discourses shape dominant forms of masculinity and male performance. Nonetheless, studies like these that analyze men's talk towards identifying dominant narratives on gender represented an important shift from an assumption of unitary, essentialised gender towards social constructionist accounts that understand the power of language in framing subjectivities and performance.

Similarly, a number of articles in this sub-theme document the dialogical construction of gender, exploring constructions of masculinities and male sexualities through discourse analysis of talk or text. Articles such as Kottler and Swartz's (1995) analysis of a conversation between a man and a woman discussing the effect of 'wolf-whistles' on women shows the fluidity of gender and its socially and dialogically constructed nature, illustrating in a concrete example how men and women may take up different and shifting gender normative positions in dialogue with each other. Schneider, Cockcroft and Hook (2008) look at the

construction of male sexuality in the South African *Men's Health* magazine, showing that the texts use male sexual performance as a yardstick for assessing successful masculinity.

While the male sexual drive discourse has been well documented as dominant in the construction of hegemonic masculinities in South Africa, importantly, this study foregrounds the presence of male anxieties about sexual performance. Similarly Gibbs and Jobson (2011), analyzing narratives of masculinity in the media, explore their implications for men's HIV-related health behaviour, highlighting the way in which the media reproduces and reinforces dominant versions of masculinity, and fails to offer alternative narratives on being a man. In a similar vein Dewing and Foster's (2007) study explores men's narratives on the body and appearance in constructing their masculinity. Participants clearly took an interest in their bodies and appearance, yet they distanced themselves from the emerging 'metrosexual' discourses represented in magazines like *Men's Health*, subscribing rather to more conventional notions of men as uninterested in beauty and body that are still associated with femininity. Importantly, these studies on the media and narrative responses to the media highlight the way in which the media shapes dominant constructions of masculinity.

A range of studies focus on performances of masculinities, based on empirical data collected in local communities. Mostly these studies foreground the multiplicity and shifting practices of being a boy and a man, particularly within the context of male sexuality and the imperative of challenging HIV/AIDS. For example, Blackbeard and Lindegger (2007) studied male identity 'positions' among a group of young men, foregrounding the way in which masculinities are shaped in particular locations and contexts, such as schools, sports, family and male peer group through hegemonic masculine performances such as toughness, invulnerability, risk-taking (substance use) and heterosexual sexuality. In a similar study on the construction of young township masculinities, Langa (2008) highlighted the challenges, costs and sacrifices involved in young men resisting hegemonic masculinities.

Studies on performances of masculinity foreground the way in which achieving masculinity is a constant struggle, not an achieved end-point, but involving continuous work to maintain a sense of successful masculinity. Thus Davies and Eagle's (2007) study on male adolescent peer counsellors flagged the anxiety associated with shifting masculinities and in particular, the challenges involved in stepping outside of traditional male roles and occupations, such as care work, in negotiating one's masculine identity, Joseph and Lindegger (2007) look at performances of masculinity among adolescent boys who are visually impaired and observe that the anxiety relates to fears of not living up to expected performances of masculinity among participants, causing them to adopt novel strategies to achieve practices of hegemonic masculinity at possible cost to their health and well-being. Some studies illustrate how challenges in achieving hegemonic masculinity are also linked to changes in the post-apartheid context and the impact of HIV. Examples include a study on ex-combatants, which shows how participants struggled to negotiate a new form of identity post-apartheid. Mfecane's (2008) this article provides a complex account of how men's lives shift following their diagnosis of HIV and how they struggle to reinstate a sense of positive masculinity given the way in which illness and treatment undermine their ability to perform in dominant forms of successful masculinity such as being a breadwinner and being (hetero)sexually active. Continuities are also illustrated in articles such as Oxlund's (2008) study of contemporary student politics on a South African campus, which shows how these are shaped by historical patterns of male dominance in the struggle against apartheid.

Within the focus on male performance a number of articles highlight the link between dominant forms of masculinity and violent practices, such as Favell (1998) and Boonzaier and de la Rey's (2004) studies. The latter provides a valuable analysis of the construction of masculinity as authoritative and femininity as subordinate and submissive. de la Harpe and Boonzaier's (2011) article on women's experiences of male intervention groups, while focusing only on women, provides valuable insight into the impact of such

interventions on men. The data show how these interventions may inadvertently reproduce new forms of male abuse of women, as such men learn to shape their violence in more strategic ways that will be less visible publically, yet do not necessarily shift the experience for women. Within this theme a lone article on gay male relationships (Shefer & Henderson, 2008) highlights how violence between men is linked to the dominance of a heterosexual model of relationships that impacts on how some gay men practice their relationships and intersects with other forms of inequality including class and ‘race’.

Stimulated by the parallel imperative to halt HIV, and linked to the larger proliferation of research on sexualities in the light of HIV, a range of articles speak to male performances of sexuality within a framework of HIV and sexual risk-taking, linking HIV risk with hegemonic masculinities and male dominance in sexuality that are also shaped by the historical material conditions of South African apartheid and colonisation (Macheke and Campbell, 1998, Mankayi, 2008; Strebel & Lindegger, 1998; Shefer, Strebel & Foster, 2000). These articles also foreground the importance of local context such as Cooper’s (2009) study of a group of young men awaiting trial on the Cape Flats, who position themselves in relation to forms of hegemonic masculinity, foregrounding the key role of ‘local language and description of practices and rituals’ in shaping masculinities (Cooper, 2009: p. 1).

Some studies also illustrate men’s resistance to hegemonic masculinity through alternative performances of masculinity, for example Nichols and Foster (2005) who illustrated how a group of men use tattooing, body piercing, long hair and androgynous ‘gothic’ style dress as a tool to rebel against the hegemonic order and norms of masculinity.

While many of the articles that speak to the performance of masculinities emerge from qualitative, social constructionist methodologies, some also make use of more traditional quantitative approaches, such as Luyt and Foster’s (2001) study on hegemonic masculinities in gang culture, which provides empirical

evidence of the importance of male toughness, success and control in participants' constructions of themselves, complemented by qualitative data that showed how gang activity was perceived as a means to achieve access to such hegemonic masculine values.

CONCLUDING DISCUSSION

Our review foregrounds two clear streams of work looking at boys, men and masculinities in South African social sciences as articulated in the two national journals, the *SAJP* and *PINS*. Firstly, there are those that fall into the traditional paradigm of reproducing notions of an essentialised binarism of gender in which masculinity and femininity are presumed to reside in subjects in a unitary manner. Much of this work, even when well meaning tends to legitimise gender inequalities. Secondly, there is the work that focuses on performances of masculinities which draws primarily on current interdisciplinary research generated internationally and locally within the framework of critical men's studies. Most of the content in such studies reflects national imperatives and mirrors the six key areas of research that are salient in the field of masculinities research in South African as outlined by Shefer, Stevens and Clowes (2010) and elaborated earlier.

While this work has generated some valuable material for the larger project of bringing a gendered lens to boys, men and masculinities, it is also evident that much of it has tended to focus on more sociological and discursive accounts of masculinities even while drawing on subjective narratives. A concern with the more subjective level of gendered performance, for example, why certain boys and men may draw on alternative discourses on masculinity, is not well represented. Arguably there is a place for Psychology to bring in more of its own expertise in studying boys, men and masculinities. There is very little work that draws on critical Psychology, for example, the work of psychoanalytic discourse analysts. At risk of setting up a social-psychological binarism, which is not intended, the role of the subjective in negotiating dominant discourses may be an important pursuit for critical psychologists in this field.

It is further notable for a psychology journal that within this broad theme of men's psychology, there are few articles in this time frame that deal with mental health issues and challenges facing men. The lack of work on male mental ill health may be understood as reproducing the gendered stereotype in which women are associated with pathology and madness (Chesler, 1972); as argued earlier, traditionally male characteristics and masculinity in general are associated with social success, health and well-being. This silence may also reflect the larger gender binarism in which masculinity is disassociated from the body and divorced from health care practices. Overall, the research that dealt with mental health issues arguably failed to generate an understanding of the anchoring role that masculinities may play in shaping men's engagement with their health and well-being, or the negative impact of hegemonic masculinities on boys and men's well-being.

Linked to this gap is evidence that the majority of articles focus more on men as agents of privilege and power, then the negative impact of masculinities on men and boys. The articles that draw on critical men's studies arguably foreground a concern to highlight women's oppression and foreground male privilege, reflecting a similar theme highlighted in Mankowski and Maton's (2010) international review of community psychology. The latter argue that work on masculinities has focused more on male privilege than on 'damage', thus invisibilising the way in which dominant forms of masculinity may impact negatively on boys and men themselves. We concur that this lack of recognition of the negative impact of dominant forms of masculinities on men and boys' mental health, for example, is a shortcoming and a missed opportunity for psychologists to make a contribution to critical men's studies.

Considering the high rate of mortality among young, poor men in South Africa that Ratele (2008) has alerted us to, it is notable that there is a silence on the appreciation of the obviously negative impact of hegemonic forms of masculinity on boys and men themselves. Thus, the way in which dominant frameworks of being men impacts negatively on boys and men's well-being, both emotionally and

physically, clearly a concern for Psychology as a health-based discipline and practice, is noticeably missing. Psychologists are arguably well placed to contribute to the challenges of gender transformation by studying the way in which hegemonic discourses on masculinity shape the subjective experiences and undermine the well-being of not only girls and women, but also boys and men in diverse South African contexts.

ÖZET

Yaptığımız bu çalışmada iki şekilde erkek ve erkeklik kurgusu yarattığı sonucuna vardık. Birinci bulgumuz dergilerde yayınlanan makalelerin geleneksel toplumsal cinsiyet normlarını devam ettirdiği yolunda idi. Bu çalışmalara göre hem erkeklikler hem de kadınlıklar üniter bir şekilde ele alınmaktaydılar ve neredeyse toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini haklı çıkartıyorlardı. İkinci bulgumuz ise, erkeklik performansları üzerine çalışmaların varlığını saptıyordu. Bu çalışmalar eleştirel erkeklik çalışmaları ile benzer içerikteydiler. İkinci bulgumuza ait makaleler erkek olmak ve erkeklikler çalışmalarına katkı sağlayacak çalışmalardı. Bunlardan bazıları toplumsal cinsiyet performanslarına eğilmekteydi ve sosyolojik ve sosyal psikolojik bakış açısı ile ele almaktaydılar. Bu bağlamda bireysel ve psikolojik açıdan da erkek olmak ve erkeklik kavramlarının incelenmesi gerektiğini vurgulayabiliriz. Aynı zamanda erkeklerin ruhsal rahatsızlıklarını ele alan çok az sayıda yayın olduğu da bulgularımız arasındadır. Bu ise kadınların daha fazla patoloji ve akıl hastalıkları ile ilişkilendirilmesine ve toplumsal cinsiyet teoritiplerinin oluşmasına sebep olmaktadır.

REFERENCES⁴

- *Blackbeard, D. & Lindegger, G. (2007). Building a Wall Around Themselves': Exploring Adolescent Masculinity and Abjection with Photo-Biographical Research. *South African Journal of Psychology*, 37 (1), 25-46.
- Bohan, J.S. (Ed.) (1992). *Seldom Seen, Rarely Heard: Women's Place in Psychology*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- *Boonzaier, F. & de la Rey, C. (2004). Woman Abuse: The Construction of Gender in Women and Men's Narratives of Violence. *South African Journal of Psychology*, 34 (3), 443-463.
- *Braine, J.D., & Bless, C. & Fox, P.M.C. (1995). How Do Students Perceive Sexual Harassment?: An Investigation on The University of Natal, Pietermaritzburg Campus. *South African Journal of Psychology*, 25 (3), 140-149.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Gender*. London: Routledge.
- Butler, J. (1993). *Bodies That Matter: On The Discursive Limits Of Sex*. London: Routledge.
- Butler, J. (1994). Against Proper Objects, Differences. *A Journal of Feminist Cultural Studies*, 6 (2&3), 1–26.
- Butler, J. (2000). Critically Queer, in: P. Du Gay, J. Evans & P. Redman (Eds) *Identity: A Reader*. London: Sage/Open University Press.
- Butler, J. (2004). *Gender Undone*. Boca Raton, FL: Routledge Taylor and Francis.
- **Chadwick, R. & Foster, D. (2007). In Transition But Never Undone?: Contesting Masculinity. *Psychology in Society*, 35, 27-37.
- Chesler, P. (1972). *Women and Madness*. Garden City, New York: Doubleday.

⁴ * denotes articles from the South African Journal of Psychology (SAJP)

** denotes articles from Psychology in Society (PINS)

Connell, R.W. (1987). *Gender and Power*. Stanford, Ca: Stanford University Press.

Connell, R.W. (2005). *Masculinities (2nd ed.)*. California: University of California Press.

**Cooper, A. (2009). "Gevaarlike Transitions": Negotiating Hegemonic Masculinity and Rites of Passage Amongst Coloured Boys Awaiting Trial on the Cape Flats. *Psychology in Society*, 37, 1 - 17.

Cooper, S., Nicholas, L., Seedat, M. & Statman, J. M. (1990). Psychology and Apartheid: The Struggle for Psychology in South Africa. In L. Nicholas & S. Cooper (Eds.), *Psychology and Apartheid*. Johannesburg: Vision/Madiba Press.

*Corbet-Owen, C. (2003). Women's Perceptions of Partner Support in the Context of Pregnancy Loss(es). *South African Journal of Psychology*, 33 (1), 19-27.

**Davies, & Eagle, G. (2007). "Nowadays They Say ...": Adolescent Peer Counsellors' Appreciation of Changes in the Construction of Masculinity. *Psychology in Society*, 35, 53-72.

*De La Harpe, K., & Boonzaier, F. (2011). Women's Experiences of an Intervention for Violent Men. *South African Journal of Psychology*, 41 (2), 147-156.

**Dewing, S. & Foster, D. (2007). Men's Body Related Practices and Meanings of Masculinity. *Psychology in Society*, 35, 38 - 52.

**Eagle, G. & Hayes, G. (2007). Masculinity in Transition – 1. *Psychology in Society*, 35, 1-3.

*Edwards, D., & Moldan, S. (2004). Bulimic Pathology in Black Students in South Africa: Some Unexpected Findings. *South African Journal of Psychology*, 34 (2), 191-205.

**Favell, A. M. (1998). Notes on the Intervention of Men Who Use Violence Against Intimates. *Psychology in Society*, 23, 35 - 51.

*Fourie, J.C. & Stuart, A. (1996). The Role of Temperament and Gender in Functional Hemispheric Asymmetry and the Perception of Emotion. *South African Journal of Psychology*, 26 (1), 52-62.

*Freeman, A.C. & Szabo, C.P. (2005). Eating Disorders in South African Males: A Review of the Clinical Presentation of Hospitalized Patients. *South African Journal of Psychology*, 35 (4), 601-622.

- **Frizelle, K. & Kell, G. (2010). A Contextual Account of Motherhood. *Psychology in Society*, 39, 26 - 44.
- *Fry, J., Greenop, K., Turnbull, O. & Bowman, C. (2009). The Effect of Education and Gender on Emotion-Based Decision-Making. *South African Journal of Psychology*, 39 (1), 122-132.
- *Gibbs, A. & Jobson, G. (2011). Narratives of Masculinity in the Daily Sun: Implications for HIV Risk and Prevention. *South African Journal of Psychology*, 41 (2), 173-186.
- Gibson, D. & Hardon, A. (2005). *Rethinking Masculinities, Violence and AIDS*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Hare-Mustin, R. & Marecek, J. (Eds.) (1990). *Making a Difference: Psychology and the Construction of Gender*. New Haven, CT: Yale University Press.
- *Harris, E., Lea, S. & Foster, D. (1995). The Construction of Gender: An Analysis of Men's Talk on Gender. *South African Journal of Psychology*, 25 (3), 175-183.
- **Hayes, G. (2010). Siyanda Ndlovu. *Psychology in Society*, 39, 54 - 55.
- *Henderson, N. & Shefer, T. (2008). Practices of Power and Abuse in Gay Male Relationships: An Exploratory Case Study of a Young, Xhosa-Speaking Man in the Western Cape, South Africa. *South African Journal of Psychology*, 38(1), 1-20.
- *Hoosen, S. & Collins, A. (2004). Sex, Sexuality and Sickness: Discourses of Gender and HIV / AIDS among Kwazulu-Natal Women. *South African Journal of Psychology*, 34 (3), 487- 505.
- *Huysamen, G.K. & Roozendaal, L.A. (1999). Curricular Choice and the Differential Prediction of the Tertiary-Academic Performance of Men and Women. *South African Journal of Psychology*, 29 (2), 87-93.
- **Joseph, L. & Lindegger, G. (2007). The Construction of Adolescent Masculinity by Visually Impaired Adolescents. *Psychology in Society*, 35, 73 - 92.
- *Kaminer, D. & Dixon, J. (1995). The Reproduction of Masculinity: A Discourse Analysis of Men's Drinking Talk. *South African Journal of Psychology*, 25 (3), 168-174.
- *Kane, A. & Lewis, M.J. (1999). Seasonal Affective Disorder and Personality, Age, and Gender. *South African Journal of Psychology*, 29 (3), 124-127.

- *Kottler, A. & Swartz, S. (1995). Talking About Wolf-Whistles: Negotiating Gender Positions in Conversation. *South African Journal of Psychology*, 25 (3), 184-190.
- **Langa, M. (2008). Using Photo-Narratives to Explore the Construction of Young Masculinities. *Psychology in Society*, 36, 6 - 23.
- *Lesch, E. & Kruger, L.M. (2004). Reflections on the Sexual Agency Of Young Women in a Low-Income Rural South African Community. *South African Journal of Psychology*, 34 (3), 464-486.
- Levett, A. & Kottler, A. (1998). Through A Lens, Darkly. In Burman, E. (ed.), *Deconstructing Feminist Psychology*, 184-205. London: Sage.
- Lott, B. (1990). Dual Natures or Learned Behaviour: The Challenges to Feminist Psychology. In R. T. Hare-Mustin & J. Maracek (Eds), *Making a difference: psychology and the construction of gender* (pp. 65-101). New Haven: Yale University Press.
- **Louw, J. (1992). "To Rule and Own, or To Live Like Shy Deer": The Dilemmas of a Profession. *Psychology in Society*, 16, 49-60.
- *Luyt, R. & Foster, D. (2001). Hegemonic Masculine Conceptualisation in Gang Culture. *South African Journal of Psychology*, 31 (3), 1-11.
- *Macheke, C. & Campbell, C. (1998). Perceptions of HIV/AIDS on a Johannesburg Gold Mine. *South African Journal of Psychology*, 28 (3), 146-153.
- *Macleod, C. (1995). Gender Differences in Mathematics: A Discourse Analysis. *South African Journal of Psychology*, 25 (3), 191-202.
- Macleod, C. (2006). Radical Plural Feminisms and Emancipatory Practice in Post-Apartheid South Africa. *Theory & Psychology*, 16, 367–389.
- **Macleod, C. (2007). The Risk Of Phallocentrism in Masculinities Studies: How a Revision of the Concept of Patriarchy Might Help. *Psychology in Society*, 35, 4-14.
- **Mankayi, N. (2008). Masculinity, Sexuality and the Body of Male Soldiers. *Psychology in Society*, 36, 24 - 44.

- Mankowski, E.S. & Maton, K.I. (2010). A Community Psychology of Men and Masculinity: Historical and Conceptual Review. *American Journal of Community Psychology*, 45, 73-86.
- *May, A. & Spangenberg, J.J. (1997). Androgyny and Coping in Men with a Managerial Orientation. *South African Journal of Psychology*, 27 (4), 244-249.
- **Mfecane, S. (2008). Living With HIV as A Man: Implications for Masculinity. *Psychology in Society*, 36, 45 - 60.
- Morawski, J.G. (1990). *Practising Feminisms, Reconstructing Psychology: Notes on a Liminal Science*. United States of America: The University of Michigan Press.
- Morrell, R. (2001). *From Boys to Gentlemen: Settler Masculinity in Colonial Natal, 1880-1920*. Pretoria: UNISA Press.
- Morrell, R., Jewkes, R. & Lindegger, G. (2012). Hegemonic Masculinity/Masculinities in South Africa: Culture, Power and Gender Politics. *Men and Masculinities*, 15(1) 11-30.
- Mwamwenda, T.S. (1994). Test Anxiety and Academic Achievement among South African University Students. *Psychological Reports: 75*, 1593-1594.
- Nicholas, L. (1990). The Response of South African Professional Psychology Associations to Apartheid. In L. Nicholas, S. Cooper (Eds.), *Psychology and Apartheid*. Johannesburg: Vision/Madiba Press.
- Nicholas, L. (1993). Psychology in South Africa: The Need for an Openly Politically Contextualised Discipline. In L. Nicholas (Ed.), *Psychology and Oppression: Critiques and Proposals*. Johannesburg: Skotaville.
- **Nichols, H. & Foster, D. (2005). Embodied Identities and Positional Choices: How Tattoos Construct Identity and Negotiate a Tattooed Status Within Society. *Psychology in Society*, 32, 1 - 23.
- *Oosthuizen, C. M. & Wissing, M. P. (2005). Prevalence of Violence against Women: Distress, Coping and Psychological Well-Being. Surviving the Fire? *South African Journal of Psychology*, 35 (4), 637-656.

-
- Ouzgane, L. and Morrell, R. (Eds/) (2005). *African Masculinities: Men in Africa from the Late Nineteenth Century to the Present*. Pietermaritzburg / New York: University of KwaZulu-Natal Press / Palgrave Macmillan.
- **Oxlund, B. (2008). Masculinities in Student Politics: Gendered Discourses of Struggle and Liberation at the University of Limpopo. *Psychology in Society*, 36, 60 - 70.
- Potgieter, C. & de la Rey, C. (1997). Gender and Race: Where to Psychology in South Africa? *Feminism and Psychology*, 7, 138-142.
- *Pretorius, H. G. & Botha, S.A. (2009). The Cycle of Violence and Abuse in Women Who Kill an Intimate Male Partner: A Biographical Profile. *South African Journal of Psychology*, 39 (2), 242-252.
- Ratele, K. (2008). Masculinity and Male Mortality in South Africa. *African Safety Promotion: A Journal of Injury and Violence Prevention*, 6(2), 19–41.
- Reid, G. and Walker, L. (2005). Masculinities in Question. In Reid, G and Walker, L (eds), *Men Behaving Differently: South African Men Since 1994*. Cape Town: Double Storey Books.
- Richter, L. & Morrell, R. (2006). *Men and Fatherhood in South Africa*. Cape Town: Richter & Morrell, 2006.
- *Rohleder, P. & Gibson, K. (2006). 'We Are Not Fresh!': HIV-Positive Women Talk of Their Experience of Living with Their 'Spoiled Identity'. *South African Journal of Psychology*, 36 (1), 25-44.
- *Roothman, B., Kirsten, D. K. & Wissing, M. P. (2003). Gender Differences in Aspects of Psychological Well-Being. *South African Journal of Psychology*, 33 (4), 212-218.
- *Schneider, V., Cockcroft, K. & Hook, D. (2008). The Fallible Phallus: A Discourse Analysis of Male Sexuality in a South African Men's Interest Magazine. *South African Journal of Psychology*, 38 (1), 136-151.
- Seedat, M. (1990). Programmes, Trends and Silences in South African Psychology. In L. Nicholas & S. Cooper (Eds.), *Psychology and Apartheid*. Johannesburg: Vision/Madiba Press.
- Seedat, M. (1992). *Topics, Trends and Silences in South African Psychology 1948-1988*. Unpublished doctoral dissertation, University of the Western Cape.

- **Shefer, T. (2001). Ordering Gender: Revisiting the Role of Psychology. *Psychology in Society*, 27, 34 - 45.
- *Shefer & Henderson, (2008). Practices of Power and Abuse in Gay Male Relationships: An Exploratory Case Study of a Young, Isixhosa-Speaking Man in the Western Cape, South Africa. *South African Journal of Psychology*, 38 (1), 1-20.
- Shefer, T., Boonzaaier, F. & Kiguwa, P. (Eds.) (2006). *The Gender of Psychology*. Cape Town: Juta.
- **Shefer, T., Bowman, B. & Duncan, N. (2008). Masculinities in Crisis: Volume Two, *Psychology in Society*, 36.
- Shefer, T., Ratele, K., Strebel, A., Shabalala, N. & Buikema, R. (Eds.) (2007). *From Boys to Men: Social Constructions of Masculinity in Contemporary Society*. Cape Town: UCT Press.
- Shefer, T., Stevens, G. & Clowes, L. (2010). The Social Construction of Masculinities in Africa. *Journal of Psychology in Africa*, 20(4).
- *Shefer T., Strebel A. & Foster D. (2000). So Women Have To Submit To That... Discourses of Power and Violence in Student's Talk on Heterosexual Negotiation. *South African Journal of Psychology*, 30 (2), 11-19.
- *Shefer, T., Shabalala, N. & Townsend, L. (2004). Women and Authorship in Post-Apartheid Psychology. *South African Journal of Psychology*, 34, 576-594.
- **Shefer, T., van Niekerk, A., Duncan, N. & de la Rey, C. (1997). Challenging Authorship and Authority in Psychology: A Publishing Initiative. *Psychology in Society*, 22, 37 - 46.
- Shefer, T., Potgieter, C. & Strebel, A. (1999). Teaching Gender in Psychology at a South African University. *Feminism and Psychology*, 9(2), 127-133.
- **Strebel, A. & Lindegger G. (1998). Power and Responsibility: Shifting Discourses of Gender and HIV/AIDS. *Psychology in Society*, 24, 4 - 16.
- *Strumpfer, D.J.W. & Bands, J. (1996). Stress Among Clergy: An Exploratory Study on South African Anglican Priests. *South African Journal of Psychology*, 26 (2), 67-75.

- Unger, R.K. (1990). Imperfect Reflections of Reality: Psychology Constructs Gender. In R.T. Hare-Mustin & J. Maracek (Eds), *Making a Difference: Psychology and the Construction of Gender* (pp. 102-149). New Haven: Yale University Press.
- *Van Wijk, C., Finchilescu, G. & Tredoux, C. (2009). Sexual Harassment of Women in the South African Navy. *South African Journal of Psychology*, 39 (2), 169-183.
- Vogelman, L. (1986). Apartheid and Mental Health. *Apartheid and Mental Health. First national OASSSA conference proceedings*. Johannesburg: OASSSA.
- Wetherell, M. (1986). Linguistic Repertoires and Literary Criticism. New Directions for a Social Psychology of Gender. In S.Wilkinson (Ed), *Feminist Social Psychology Developing Theory and Practice*, 77-95. Philadelphia: Open University Press.
- *Wilson, T. & Strebel, A. (2004). Psychiatric Discourses of Woman Abuse. *South African Journal of Psychology*, 34 (3), 421-442.
- **Womersley, G. & Maw, A. (2009). Contextualising the Experiences of South African Women in the Immediate Aftermath of Rape. *Psychology in Society*, 38, 40 - 60.
- **Wood, C. & Foster, D. (1995). "Being the Type of Lover..." It: Gender-Differentiated Reasons for Non-Use of Condoms by Sexually Active Heterosexual Students. *Psychology in Society*, 20, 13 - 35.

YAPILAŞMIŞ KIRSAL HABİTUSUN DEĞİŞİMİ: ÜÇ KÖY OKUMASI

Pervin ŐENOL¹

N. Serpil ALTUNTEK²

ÖZ

Türkiye’de kentsel alanların yanı sıra kırsal alanlar da çok boyutlu değişim süreci içindedir. Bu çalışmada, değişime direnme, uyarlanma veya karşı stratejiler geliştirme biçimlerini anlayabilmek için modernleşmeci kuramdan ziyade bireyi aktif bir eyleyici olarak ele alan Pierre Bourdieu’nün eylem kuramının açımlayıcı perspektifine başvurulmuş; dışsal faktörlerin dönüştürücü etkinliği karşısında farklı kırsal yerleşmelerde eyleyicilerin geliştirdikleri uyarlanma stratejilerinin nasıl farklılık gösterdiği sorusuna üç farklı kırsal yerleşim örneği üzerinden yanıt aranmıştır. 2013-2016 yılları arasında derinlemesine görüşme ve doğrudan gözlem tekniklerini kullanarak gerçekleştirilen alan araştırmasında, Isparta ili Gönen ilçesine bağlı Kızılcık, Baladız (Gümüşgün) ve İğdecik köylerindeki değişim farkı, bu yerleşimlerdeki eyleyicilerin tarihsel olarak içselleştirdiği eylem hatlarında ve sahip oldukları sermaye türüne ve hacmine dayanan uyarlanma stratejilerindeki farkta aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Değişme, Kırsal Farklılıklar, Eylem Kuramı, Toplumsal Uzam, Pierre Bourdieu, Isparta

¹ Yrd. Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

² Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü

A CHANGE IN THE STRUCTURED RURAL HABITUS: A READING OF THREE VILLAGES

ABSTRACT

In Turkey, the rural areas are also undergoing a process of multidimensional change alongside the urban areas. Instead of the theory of modernization, the present study refers to the revealing perspective of Bourdieu's theory of action that treats the individual as an active agent in an attempt to understand forms of adaptation, resistance or developing counter-strategies to change. Furthermore, the present study seeks an answer to the question of how agents' adaptation strategies in different rural settings vary in response to the transformative activity of exogenous factors in three different rural settlement contexts. In the field research carried out using the in-depth interview and direct observation techniques between 2013 and 2016, the difference of change in the Kızılcık, Baladız (Gümüşgün), and İğdecik Villages, affiliated to Gönen district of Isparta province, was sought in the differences along the lines of action historically internalized by the local agents and in their strategies of adaptation based on the type and volume of the capital they had.

Keywords: Rural Change, Rural Differences, Theory of Action, Social Space, Pierre Bourdieu, Isparta

GİRİŞ³

Türkiye’de kırsal alanlarda gözlenen çok boyutlu değişim son yıllardaki en dikkat çekici gelişmeler arasındadır. Bu değişmeye, erken dönem kırsal araştırmaların benimsediği gibi klasik modernleşme kuramının tek yönlü değişim modeliyle yaklaşmanın yetersiz olduğu açıktır. Şöyle ki; modernleşme kuramı, modernin / kentin kır üzerinde etkisi olduğu, değişimin bir ölçüde “kendiliğinden” kente ve moderne yöneleceği şeklindeki ön kabulden hareket ederek, toplumsal - mekânsal değişim süreçlerini ilerlemeci, üst-belirlenimci bir yaklaşımla ele almakta; değişme sürecinde aktörlere genellikle pasif ve edilgin bir rol atfetmektedir (bkz. Akşit, 2006).⁴ Böyle bir model, toplumsal yapı ve süreçlerde ortaya çıkan farklılıkları; değişime direnme, uyarlanma veya karşı stratejiler geliştirme biçimlerini anlama ve açıklama imkânını kaçınılmaz olarak sınırlamaktadır. Dolayısıyla bireyi pasif bir aktör olarak değil de, aktif bir eyleyici olarak ele alan Bourdieu’nün (1995) eylem kuramının yapılaşma süreçlerini diyalektik bir ilişki içinde anlamamıza olanak sağlayacağı düşüncesiyle, bu çalışmada; dışsal faktörlerin dönüştürücü etkinliği karşısında farklı kırsal yerleşmelerde eyleyicilerin geliştirdikleri uyarlanma stratejilerinin nasıl farklılık gösterdiği sorusuna, üç farklı kırsal yerleşim örneği üzerinden, Bourdieücü bir perspektifle yanıt aranmaktadır. Bir başka deyişle, aynı coğrafyadaki modernleştirici planlar ve uygulamalara karşı lineer bir aks üzerinde birbirine yakın konumda olan Isparta ili Gönen ilçesine bağlı Kızılcık, Baladız (Gümüşgün) ve İğdecik köylerinde gözlenen değişim farkı, bu yerleşimlerdeki eyleyicilerin tarihsel olarak içselleştirdiği eylem hatlarında ve sahip oldukları sermaye türüne ve hacmine dayanan uyarlanma stratejilerindeki farkta aranacaktır.

³ “21. Yüzyıl Penceresinden Kültür ve Kimlik Sempozyumu”nda (26-28 Mayıs 2014, Bakü) 2013 yılında gerçekleştirilen keşfedici araştırmanın ilk bulgularının sözlü sunumu yapılmıştır.

⁴ Akşit (2006: 125-26), 1923-1950 yılları arasında gerçekleştirilen erken dönem kırsal araştırmalarda Kadro Mecmuası çevresinin kapitalizmin etkisi altında kırsal iktisadın değişimini sorunlaştırırken, A.Ü. Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi çevresinin, kırsal kalkınmanın kentleşme ile yakından ilişkili olduğu düşüncesini benimsediğini belirtmektedir. Modernleşme kuramını kendine temel alan araştırmaların dışında, bu makalenin sorunsalı açısından, kırsal değişimde makro politikaların etkisini kabul etmekle birlikte kırsal alanların yapısal özelliklerini (köylülüğün farklılaşmış çıkarları, vb) analizlerine dâhil eden Birtek ve Keyder’in (1976) çalışması dikkate değerdir.

Bu üç köy, Gönen ilçesinin köylerinde gerçekleştirilen keşfedici bir araştırmanın sonucunda, karşılaştırma unsurları bakımından tarihsel-kültürel farklılıkları, toprak mülkiyetini edinme biçimleri, demografik özellikleri, büyük ölçekli yatırımlarla (kamu-özel) karşılaşma düzeyleri, yönetsel süreçlerle eklemlenme biçimleri göz önünde bulundurularak seçilmiş; şehir ve bölge planlaması ve sosyal/kültürel antropolojiyi birbirine yaklaştıracak şekilde, disiplinler arası bir perspektifle ele alınmıştır.

Bourdieu'cü Okumanın Anahtar Kavramları

Bourdieu'nun eylem kuramının en temel özelliği eylem ve yapıyı bir arada açıklayabilecek bir sentez olmasıdır (Tatlıcan ve Çeğin, 2007:305). Bu kuramda bireysel olanın “toplumsal öznelliği” olarak tanımlanan habitus kavramının merkezi bir yeri vardır. Ona göre, düşüncelerde ve eylemlerde algı, beğeni ve eylem şemalarını devreye sokan habitus, hem yapılanmış hem de yapılandırıcı bir mekanizmadır (Bourdieu ve Wacquant, 2003:27, 116-117). Bir grubun üyelerinin paylaştığı ortak deneyimleri sağlayan habitus, toplumsal bir topografya üzerinde temellenir ve paylaşılan bu toplumsal ortam, Bourdieu'nün ifade ettiği şekliyle, "alan"dır (Tatlıcan ve Çeğin, 2007:318). Bu çerçevede, alanlar kendi içsel mantığına göre işleyen ve kendi ayırıcı yapıları ve dinamikleri olan görece özerk bir tür toplumsal mikro evrenlerdir (Emirbayer ve Williams, 2005:690). Buna göre, toplumsal sınıflar, meslek örgütleri, eğitim kurumları, siyasal partiler, vb. birer alan örnekleridirler.

Toplumsal yapılar statik, sabitlenmiş değildirler; çünkü habitus eyleyicilerin çeşitli durumlarla başa çıkmasına imkân veren strateji üretmesini de sağlamaktadır. Bir başka deyişle, her eyleyicinin ya da grubun belli bir alanda belirli bir konumu ve özel sermaye donanımları (ekonomik, sosyal, kültürel, simgesel) vardır. Farklı konumları işgal edenler arasında toplumsal bir mücadele gerçekleşirken aynı zamanda toplumsal yapı da dönüşür. Bu mücadele sırasında eyleyicilerin stratejileri, “alanın *içinde* durdukları noktadan *alana* bakış açılarına bağlıdır” (Bourdieu ve Wacquant, 2003:87). Bu nedenle aynı ortak

deneyimleri paylaşırsalar da aynı alan içinde mücadele eden eyleyicilerin stratejileri diğerinden farklı olacaktır.

Bununla birlikte, strateji veya eylem hatları habitus tarafından yapılandıklarından toplumsal olarak anlaşılabilir, tutarlı örüntüler oluşturmaktadır (Bourdieu ve Wacquant, 2003:31). Bourdieu tarafından bu örüntüler üç farklı alan stratejisi olarak ele alınır: Koruma, takip ve altüst etme. Alan mücadelesi genellikle hâkim konumdakiler ile tabi konumdakiler arasında geçer. Alana daha erken katılmış olanlar daha fazla sermaye biriktirmiş olmaları nedeniyle daha savunmacı konumdadırlar ve radikal çıkışlara, değişimlere karşı temkinlidirler; oysa yeni girenler takip stratejisini benimseyerek, baskın grupların sabit kanaatlerini, konumlarını sarsmak üzere uygun fırsatları kullanmaya çalışırlar; altüst etme stratejisi ise alandaki marjinal gruplarca benimsenmiştir ve alanın meşruiyetini en fazla sorgulayanlar da onlardır (Swartz, 1997:125; Kaya, 2007:401).

Eylem kuramına göre, sermaye biçimleri ve toplam hacimleri eyleyiciler arasında belli bir mesafe/ ayırım yaratır. Eyleyiciler özellikle ekonomik sermaye ve kültürel sermayeye göre birbirlerinden ne kadar uzaklarsa o kadar az şeyi paylaşırlar (Bourdieu, 1995). Bu mesafenin veya ayırımın görünebilir olduğu, toplumsal olarak anlamlı farklılığa dönüştüğü durumu, Bourdieu "toplumsal uzam" olarak tanımlamaktadır.

Bu kavramlaştırmadan hareketle, farklı toplumsal alanlara ilişkin mücadelelerin bir arenası olan kentsel yerleşimlere karşın, kırsal yerleşimlerde toplumsal uzamların anlamlı bir farklılığa dönüşmediği düşünülerek, bu türden yerleşimlerin Bourdieücü bir analize uygun olmadığı ileri sürülebilir. Ancak Bourdieu, Fransa'daki Béarn bölgesinde yaptığı erken dönem kırsal sosyolojik çalışmasında, köylülerin kasabalıların sunduğu hizmetlere bağımlı olsalar da onlarla aralarındaki kültürel mesafeye dikkat çekerek, bu gerilimli ilişkiyi dil ayırımına bağlamaktadır (Savage, 2011; Bourdieu, 2009). Bu durumu sadece kasaba-köy gibi farklı üretim yapı ve ilişkilerinin olduğu mekânlar arasında değil, bu araştırmada ele alındığı gibi, aynı mekânda da toplumsal uzam ayırımını görmek mümkündür. Dolayısıyla aynı coğrafi bölgede bulunan

üç köyün analiz edildiği bu çalışmada, Bourdieu'nun toplumsal uzam kavramı, farklı sermaye tür ve hacmine sahip olan eyleyicilerin birbirlerinden toplumsal olarak farklılaşmasının belirginleştiği, görünür olduğu durumlar için kullanılacaktır.

YÖNTEM

Isparta'da üç köyün değişme sürecine odaklanan alan araştırması 2013-2016 yılları arasında yürütülmüştür. Bu köyler kendi içinde bütünlüğü olan, atomize yapılar olarak ele alınmamış, tersine, çağdaş dünya sisteminin bir parçası olarak çevreleriyle (mekânsal, sosyal, ekonomik açıdan) sürekli ilişki-etkileşim halinde oldukları varsayılmıştır. Dolayısıyla sosyal inşacı/ yorumcu bir yaklaşımla kırsal değişme sürecinin izinden giderken, araştırma üç köyle sınırlı kalmamış; köy sakinlerinin Gönen, Isparta ve Ankara'da yaşayan bazı akrabaları/ tanışları ve köy-dışına çeşitli nedenlerle göç etmiş eski sakinleri de araştırmanın görüşmecileri arasında yer almışlardır. Bu nedenle veri toplama süreci çok-mevkili (*multi-sited*) bir alanda gerçekleştirilmiştir (Marcus, 1995).

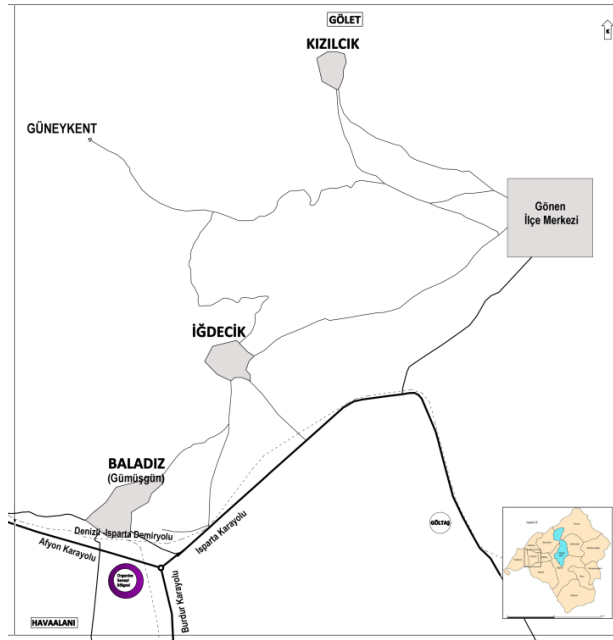
Bu çalışmanın verileri, doğrudan gözleme ve kartopu tekniği kullanarak toplam 52 kişiyle yapılmış görüşmelere dayanmaktadır. Görüşmecilerin olaylara bakış açılarını anlamaya yönelik yapılandırılmamış, açık uçlu derinlemesine görüşmeler doğal ortamda gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada antropolojik nitel araştırmanın gereği olarak görüşmeciler nicelleştirilmemiş, onların anlatıları üzerinden değişmeye yönelik tarihsel bir okuma yapılmıştır.

ARAŞTIRMA ALANI

Kızılcık, Baladız (Gümüşgün) ve İğdecik köyleri Isparta-Afyon karayolunun kuzeyinde, eski ulaşım olanakları göz önünde bulundurulduğunda, lineer bir aks üzerindedir (Şekil 1). Her üç köyde de geleneksel kırsal konut dokusu kuzey yamaçlardadır ve güneye (ovaya) doğru yayılma eğilimindedir; yayılma alanlarında modern konut malzeme ve teknolojilerinin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Kızılcık köyü, kendisini Güneykent ve İğdecik'e bağlayan yolunun kullanılmayacak kadar bakımsız hale gelmesi sonucu

tüm yerleşmelerle olan ulaşımını Gönen İlçe merkezi üzerinden gerçekleştirmektedir. Köy sınırları içinde yer alan tek yatırım, Kızılcık Göleti'dir. Baladız köyü Isparta, Burdur, Afyon illerini birbirine bağlayan karayolunun kavşak noktasında yer almaktadır. 1911 yılında hayata geçen Baladız demiryolu istasyonu uzun süre bölgenin ulaşım ağında önemli bir işlev üstlenmiştir. Köyün güneybatısındaki arazileri üzerinde Isparta Organize Sanayi Bölgesi (1992), Süleyman Demirel Havaalanı (1997) gibi büyük ölçekli kamu yatırımları yer almaktadır (Şekil 1). İğdecik ise, tarihsel olarak demiryolu ve karayolu olanaklarına sahiptir. Köyün Isparta-Afyon karayolu üzerindeki Göлтаş Çimento Fabrikası'na (1968) yakınlığı, sadece İğdeciklilere değil, çevre köylere de alternatif bir iş alanı oluşturmaktadır.

Şekil 1: Kızılcık, Baladız (Gümüşgün) ve İğdecik Köy Konumları

ÜÇ KÖY, ÜÇ OKUMA DENEMESİ

Kızılılık Köyü: ‘Bir Alan Savunusu Olarak Yörüklük’

Sarıkeçili Yörük kültürünün ve göçebe-çobanlık pratiklerinden yerleşik kırsal yaşama geçişin bir örneği olan Kızılılık Köyü, içselleştirdiği habitusu ile diğer köylerden farklı olduğunun bilincindedir ve bu durum kendi ifadelerinde de yer bulmaktadır: ‘Eskiden bura[da] tamamen göçebe olarak yaşıyorlarmış... Ben de çadırda kaldım; köyde evimiz vardı ama sürüden dolayı çobanlık yapıldı.’ Görüşmecinin dediği gibi, göçebelik belki bir zamanlar temel yaşam tarzıydı ama yaylayıcılıkla bunu kısmen yaşatan ailelerin varlığı, bazılarının toplumsal belleğinde göçebe yaşamının canlılığını koruması, bazılarının günlük pratiklerinde işlerliğini sürdürmesi, Kızılılık köyünü araştırmanın odağındaki diğer köylerden ayırıcı en temel özelliğidir. Bourdieucü bir ifadeyle, göçebeliliğin yapılaştırıcı bir habitus olarak bir tarihselliği vardır.

Osmanlı coğrafyasının önemli unsurlarından olan konar-göçerler, mevsimine göre yaylak ve kışlak alanları arasında dikey veya yatay olarak hareket eden çoban topluluklarıdır. Temel geçim örüntüsü sürü hayvanlarının üretimine ve bunların ürünlerinden yararlanmaya dayanan çobanlık, ileri düzeyde bir arazi kullanım stratejisini ve aynı zamanda yerleşiklerle belirli düzeyde iletişimi ve alışverişi gerektirmektedir (Bates, 2009: 189-190). Bununla birlikte, bazı konar-göçer grupların kışlak alanlarda kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek veya pazarlamak amacıyla tarımla uğraştıkları, bağcılık ve arıcılık yaptıkları, ihraç malı olarak halı ve kilim ürettikleri de bilinmektedir (Armağan, 2008: 85).

Türkiye’de konar-göçerliğin son temsilcileri arasında yer alan Sarıkeçililer, düşük rakımlı kışlaklar ile yüksek rakımlı yaylalar arasında hareket ederek, dikey göç hareketini benimsemişlerdir; ancak Sarıkeçililer sadece çobanlık değil, aynı zamanda göç esnasında kullandıkları develer ve diğer yük hayvanları sayesinde nakliyecilik, kervan ve bölük izciliği de yapmışlardır (Aydın ve Yağcı, 2013: 60, 72; Tuztaş, 2014). Benzer şekilde, birkaç kuşak öncesine kadar Antalya’nın Korkuteli ve Döşemealtı bölgeleri ile Anamas Dağı ve Seydişehir’in dağlık bölgeleri arasında konar-göçer olarak yaşadıkları, sahip oldukları yük hayvanları

nedeniyle askeri seferlerde görevlendirildikleri, hatta tuz ticareti ağının içinde yer aldıkları, Kızılıklıların anlatımları arasındadır.

Konar-göçerlerin yerleşik hale gelmesi 17. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında başlayıp Cumhuriyet Türkiye'sinin ikinci çeyreğine kadar süregelen karmaşık bir olgudur. Özellikle 16. yüzyılın sonlarından itibaren bir yüzyıl boyunca yaşadığı ekonomik ve toplumsal sorunlar nedeniyle benimsediği iskân siyaseti ile arazinin kullanım biçimini, üretim araçlarını ve insan kaynağını yeniden örgütleme yoluna giden Osmanlı Devleti, bazen teşvikle bazen zor kullanarak konar-göçerleri zorunlu iskâna tabi tutmuş, böylece hem boş veya terk edilmiş arazileri tarıma açmaya hem araziyi kayıt altına almaya hem de çiftçilerin ekili topraklarını çığnemekten, mahsullerini ve hayvanlarını gasp etmektan kaçınmayan insan popülasyonunu kontrol etmeye çalışmıştır (Orhonlu, 1987: 27-45).⁵ İskân siyaseti daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiş, 1838 ve 1856 yıllarında yapılan kadastro çalışmaları, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ile özel mülkiyete imkân verecek şekilde toprak rejiminin yeniden şekillendirilmesi, 1871 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile idari teşkilatın vilayet-kaza-nahiye-köy olarak tesis edilmesi, göçebe-çobanların göç hareketine ciddi bir müdahaleyi beraberinde getirmiştir (Aydın ve Yağcı, 2013: 61-62). Bir başka deyişle, yaylak-kışlak olarak kullanılan araziler idari teşkilatların sınırlarına dâhil edildiğinden, bunun konar-göçerler açısından bazı sonuçları olmuştur. Bunlardan birisi, klasik Osmanlı düzeninde konar-göçer gruplar için sınırların belirlenip tahrir defterine kayıt edilerek yurt (yaylak ve kışlak) olarak tahsis edilen çayır ve otlakların (Armağan, 2008:74) artık köy merası statüsüne dönüşmüş olmasıdır. Dolayısıyla bu meralık alanlar sadece köyün ihtiyaç fazlası olduğu durumlarda kiralama yoluyla kullanılabilmiştir (Aydın ve Yağcı, 2013:62). Vilayet nizamnamesinin yol açtığı bu durum köylülerle konar-göçerler arasında geçen sonu gelmez çatışma-çekişmelere yeni bir boyut katmıştır. Orhonlu (1987:37) bu çatışmalı ilişkiyi *çoban* ile *saban* arasındaki bir mücadele olarak tarif

⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun üretim ve vergilendirme süreçleriyle ilgili 16. yüzyıldan itibaren başlayan yapısal değişiminin dünya ekonomisiyle ilişkisi için bkz. Kasaba 1993.

etmektedir. Görüşmecilerden birisi de benzer bir ifade kullanmıştır: 'Tarımla uğraşan ile çobanlık birbirine zarar verir. Bu ikisi birbirine uymaz.' Çünkü bu iki geçim örüntüsünün üretim biçimlerinin, araziyi kullanma stratejilerinin, vb birbirinden farklılığı, aynı alanı kullanım amaçları bakımından ciddi bir rekabeti beraberinde getirmektedir.

Ayrıca, 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında yeni demiryolu hatlarının açılmasıyla gerçekleşen yoğun tarımsal kalkınma girişimlerinin yol açtığı yapısal dönüşüm, Yörükleri iskâna zorlayan bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Kışlaklarındaki sulak alanların devlet desteğiyle kurutularak yeni köy yerleşimlerine açılması, göç hareketini neredeyse imkânsız hale getirmiştir (Bates, 2009:220). Kızılcık köyü sakinlerinin yerleşik yaşama geçişleri de bu tarihlere rastlamaktadır.

Yaşlı bir görüşmecinin anlatımına göre, '1308'lerde [1890'lar] ... O Yörügün içinde muhtar' olan dedesi kendilerine 'bir yer tutmak' için '63 hane' ile Kızılcık mıntıkasına gelmiş. Sarıkeçili Kelceler sülalesinin bu mıntıkaya gelerek yerleşik hayata geçtiği tarih, Böcüzâde Süleyman Sami'nin 1915 yılında tamamladığı *Isparta Tarihi* kitabında düşülen kayıt ile aşağı yukarı örtüşmektedir: "Kızılköy mevkiine otuz sene evvel bu havalide sayfen hayme-nişfn bulunan [yazın çadırda yaşayan] Sarıkeçili aşiretinden yirmi-otuz kadar hane iskân edilmiştir" (2012:54). Bazı görüşmecilere göre, yer seçiminde yörede bir su kaynağının olması önemli rol oynamış. Bu seçime şimdiki muhtar biraz da alayla karışık hayıflanıyor, 'Eski Yörük akıllı değil. Derenin içine konmuş, Gönen'in tarlasına konmamış' diyerek. Bu bakış açısı, 'Ben köstebek değilim, toprak dürtecek' veya 'ne edeceğim tarlayı, ekmeği kara erkeçten [erkek keçi] yiyorum' türünden ifadelerle yerleşikliği küçümseyen, zamanında ovaya yerleşmeyen aile büyükleri karşısında yeni kuşakların mekân algısındaki değişimi göstermesi bakımından anlamlıdır.

Kızılcıklı Sarıkeçililer yerleşik hayata geçmekle birlikte, bu durum onların sürü ekonomisinden vazgeçtikleri anlamına gelmemektedir. Yeni yaşam alanlarında yapılaşmış bir faaliyet olarak sürü hayvanlarına dayalı üretim biçimlerini devam ettirmişler, ancak bu üretim faaliyetine ket vurucu bir başka

sorunla karşılaşmışlardır. Şöyle ki; 1937 yılında yasalaşarak devlet ormancılığı dönemini başlatan 3116 sayılı Orman Kanunu, özellikle kıl keçilerin ormanlık alanlara sokulmasını yasakladığından (Gümüş, 2014), yaylacılık faaliyetlerini sürdürmeye gayret eden son konar-göçerler üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Bazin'in araştırması Sarıkeçililerin yaylacılık/ göçerlik faaliyetlerinden nasıl geri çekildiklerini ortaya koymaktadır:

Mevcut ormanların çevrelerinin korunması ve ormanla ilgili ağaçlandırma işlemlerinin artması sonundaki baskı altında, uygun otlaklar yavaş yavaş azalmaktadır. Karaman kuzeyinde volkanik bir masif olan Karadağ, yirmi yıl kadar önce, Silifke batısında kışlayan Sarıkeçili aşiretinin tamamını topluyordu. Karadağ giderek kapanmış ve 1985 yılında son ziyaret eden aileler onu terk etmek zorunda kalmışlardır (Bazin, 1993:339).

Dolayısıyla Orman Kanununun Kızılıcılıkları çıkmaza sokarak, başka köylere ait meralık arazileri kiralamaya yöneltmesi görüşmecilerin ortaklaştığı bir sorun olarak dile getirilmiştir. Kiralamanın getirdiği maddi külfeti minimize etmek için geliştirilen stratejilerin ilginç bir örneği, köyde evi olsa da çobanlığı ve çadır yaşamını büyük oranda sürdüren bazı Kızılıcılıklara aittir. Isparta yöresinde meralık alanı kiralama bedelinin yerli-yabancı ayırımına göre farklılık göstermesi, bir görüşmecinin nüfus kütüğünü kiraladığı meralık alanın bağlı olduğu ilçeye aldırmasına yol açmış ve böylece kiralama bedelinin büyük oranda düşmesini sağlamış: "O zamanlar yerli-yabancı şeyi vardı. Yerliye bacakbaşı 50 kuruşa, yabancıya 150 kuruşa veriyordu."

Günümüzde Kızılıcılıklar, arazi satın alarak, devletten arazi kiralayarak (ecr-i misil) ekonomik sermayesini artırmaya gayret etmekle birlikte, ekonomik faaliyetlerin merkezinde hâlâ hayvan yetiştiriciliği vardır. Yerleşik hayata geçiş sonrasında geleneksel yaylacılık pratiklerini sürdürmekle birlikte, köy içinde gerçekleştirdikleri sığır yetiştiriciliği ve yeni besi teknolojileri ile hayvan üretimine dayalı faaliyetleri çeşitlendirdikleri gözlenmiştir. Neredeyse bir yüzyıllık yerleşiklik/ köylülük pratiğine rağmen, Kızılıcılı

kendini Gönenli bir çiftçi olarak değil, Sarıkeçili bir Çoban, bir Yörük olarak görmektedir. Hatta Sarıkeçili Yörük olmayı, ‘asalet sahibi olmak’, ‘köklü sülaleden gelmek’ olarak değerlendirerek, simgesel sermayenin önemini vurgulamaktadırlar. Ne var ki sahip oldukları bu simgesel-kültürel sermaye sosyal sermayelerini geliştirmelerine ket vurucu bir işlev görmektedir. Görüşmecilerden biri çoban olarak kendisine kız verilmediğini, mülkiyetini edindiği arazisi olsa da maaşlı bir çalışan olarak görünmek için bir devlet kurumunda çalıştığını söylemiştir. Sahip olduğu ekonomik sermayesi içinde aldığı ücreti küçümsese de sosyal sermayesini artırmak için çoban olarak değil, memur olarak algılanmanın yararını seçmiştir. Bazin’in de benzer gözlemleri vardır: “[K]öylüler, Sarıkeçili aşiretine ayrı bir grup gibi bakıyor ve onlarla ilişkisini oldukça alt düzeyde tutuyorlar. Böyle bir dışlamaya doğal cevap, kendi içlerinde tutkun olmayı güçlendirmektedir” (1993:342). Dolayısıyla Kızılıklıkların başka grupların küçümsediği Çoban/ Yörük kimliğine sıkı sıkıya sahip çıktıkları ve fakat yeni kuşakların eğitim, meslek edinme yoluyla yeni simgesel ve sosyal sermaye türlerini geliştirmeye çalıştıkları gözlenmektedir.

Bazin’in dediği grup-içine karşı hissedilen "tutkun olma" duygusu, görüşmecilerin ifade ettiği 'dayanışmacı' tutum, Kızılıklıkların hem sermaye türlerini hem de toplumsal uzamdaki konumlarını şekillendirmekte, toplumsal yapının yeniden üretilmesindeki stratejilerin geliştirilmesinde rol oynamaktadır. Örneğin köy sınırları içindeki arazinin satış yoluyla el değiştirmesinin kabul görmediği bir mülkiyet stratejisiyle, köye bir başka toplumsal gruptan bireylerin gelip yerleşmesini engellemeye çalışmaktadırlar. Bu eğilimi yansıtan bir ifade Gönenli bir görüşmeciye aittir: ‘Onlar alırlar, satmazlar.’ Özellikle büyük sermaye birikimi ile gelip, arazi almak ve üzerinde hayvancılık yapmak isteyenlere karşı çekinceleri olduğu gözlenmiştir. Dış-gruptan gelen bu türden talepler kendi ekonomik sermayesine, sürü yetiştiriciliğine dayalı üretim biçimine karşı bir tehdit olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla ortak deneyimlere ve akrabalık ilişkilerine dayalı olarak yapılaşmış bir alanda, sahip oldukları sermaye türlerini dışarıdan olanlar ile rekabete, çatışmaya girmeyecek şekilde korumaya çalıştıkları söylenebilir. Öyle ki, ‘yazlamak’ için arazi satın alan birkaç yabancı ailenin varlığı veya Kızılıklık’tan göçmüş kendi köylüsünün dönüp tekrar yerleşmesi bile bu dayanışma duygusunun

zedelenmesine yol açtığı görüşmecilerin anlatımlarından anlaşılmaktadır: ‘Eskiden dayanışma iyiydi ama şimdi yok o... Şimdi bizim buralara yabandan da gelen oldu... Burada kurulmaz ki birlik, nasıl kuracaksın.’

Köy-dışı toplumsal grupları imleyen ‘yaban’ metaforu aslında köyün şimdiki sakinleri ile dışarıdan gelen eski Kızılıcılıkların veya yabancılara sahip olduğu sermaye türü ve hacmindeki farklılığa işaret etmektedir. Örneğin, yazın köyde, kışın Gönen merkezde yaşayan Kızılıcılıklı bir görüşmecinin çocukluktan itibaren kısmen köy-dışı bir ortamda yetişmesi, kısmen örgün eğitim süreçlerinden geçmesi, kısmen farklı alan mücadelelerinin gerçekleştiği kurumsal yapılarda çalışması, onun ‘yabandan gelen’ olarak algılanmasına yol açacak şekilde görece bir toplumsal uzam farkı yarattığı söylenebilir. Ancak bu farkın alan mücadelesine dökülmeyişinin nedeni, hem akrabalık ilişkilerinin bu gerilimi emme kapasitesinde hem de yabandan gelenlerin/ yabancılara köydeki takipçi konumunda aranabilir.

Okullar, Bourdieu’ya göre, kültürel sermayenin çeşitli biçimlerinin üretimi, aktarımı ve biriktirilmesi açısından temel kurumsal koşulları sağlar (Swartz, 1997:189). Bir başka deyişle, okullar toplumsal tabakalaşmanın veya farklılıkların üretilmesindeki başlıca kurumsal yapılardır. Gönen İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü’nden alınan verilere göre, 1949 yılında üç derslikli olarak açılan Kızılıcık ilkokulu 13 erkek, 5 kız öğrenci ile eğitime başlamıştır.⁶ Ancak görüşmecinin hayat öyküsünden anlaşıldığı üzere, 3. sınıftan sonraki basamakları Gönen veya Isparta merkez okullarında tamamlamak gerekiyordu ve okullaşma süreçlerine katılım o günün şartlarında ancak ailenin olanakları dâhilinde mümkündü. Kızılıcılıkların hiçbir koşulda vazgeçemedikleri yaylacılık faaliyetleri göz önüne alındığında, diğer iki köye kıyasla, bu köyde ilkokul sonrası okullaşmanın uzunca bir süre çok düşük düzeyde kalması şaşırtıcı değildir. Özellikle, sürü yetiştiriciliği ve domestik işlerde kız çocuklarına düşen görevler nedeniyle erkek çocuklarına göre onların

⁶ Üç köydeki okullarla ilgili veriler, Gönen İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü ile yapılan görüşmeye dayanmaktadır.

örgün eğitim olanaklarından yakın zamana kadar yararlanamadıkları, görüşülen orta yaş üstü kadınların anlatımlarında yer almaktadır.

Yukarıdaki örnek üzerinden devam edersek, görüşmecinin kök ailesinin ilçe merkezine taşınarak örgün eğitimden yararlanmasını sağlayacak bir stratejiyi benimsemesi, onun köydekilerden kısmen farklı sermaye tür ve hacmine sahip olmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Ancak orta seviyede bir örgün eğitimle farklı alanların mücadelesi için yeterli bir kültürel sermaye birikimini gerçekleştirememek, onun emeklilik sonrası köyüne dönüp tarımsal faaliyetlere başlamasını, hayvan besiciliğini yaz aylarında köyünde, kış aylarında Gönen ilçesindeki mandırasında yapmasını anlaşılır kılmaktadır. Ekonomik ve sosyal sermayesini kurumsal ilişkilerle genişletmiş olsa da, görüşmecinin seçtiği eylem hattı kendi kök ailesinin yapılaşmış habitusudur. Bununla birlikte, kendisi ile çocukları arasında bir kopuştan söz edilebilir, çünkü üçüncü kuşak köyün dışındaki alanların birer aktörüdürler artık. Bu kopuşu görüşmecinin sözlerinden kolaylıkla çıkarsayabiliriz: ‘Isparta’da, Bodrum’da gezme-tozma iyi; burda [köy] ne etsem, gelmiyorlar.’ Buna benzer ifadeler başka görüşmecilerinin de dilindedir: ‘Çocuklar artık çobanlık yapmak istemiyor; oğlan istese gelin istemiyor. Sosyete yaşantısı istiyorlar.’

Kısaca, Kızılıklıların ortak deneyimlerinden kaynaklanan eylem hatları, içselleştirip sahiplendikleri Yörük kimliği, akrabalar arası gösterdikleri dayanışmacı tutum, vb nedenlerle kendi aralarında açık bir alan mücadelesinin olmadığı söylenebilir. Bir vakitler başka bir yere gidip dönmüş olanların ‘yabandan gelenler’ olarak nitelendirilmesi ise, köy-içinde toplumsal bir uzam farkının olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, toprak mülkiyeti ve sürü ekonomisine yönelik olarak verdikleri alan mücadelesinin yabandan gelen kendi soy grubundan ziyade yabancıya karşı yapıldığı ileri sürülebilir. Çünkü konar-göçerlik yaşam biçiminin grup üyesinden talep ettiği iç-gruba yönelik dayanışmacı tutumun ekonomik sermaye türlerinin çeşitlendirebildiği, aşirete dayalı örgütlenmenin zayıfladığı köylülük yaşantısında geçerliliğini yavaş yavaş

kaybetmesi, orta yaş ve üstü Kızılıklıkların kendilerini dış-grup tehdidine açık hissetmelerine yol açmaktadır.

Baladız (Gümüşgün) Köyü: ‘Baladız’ın bir geçmişi var...’

Baladızluların ortaklaştığı, yapılaştırmacı bir mekanizma içinde kazandığı kültürel kimliği, Alevilik-Bektaşılıktır. Aşure günleri gibi tüm köyün el birliğiyle gerçekleştirdiği etkinliklerle, çeşitli dini ritüellerle, sahip olduğu yatır ve türbeleriyle kültürel kimliği şekillenmekte ve habitusunun asli unsuru olmaktadır. Ancak bu köyde yaşayanların, kendilerini Gümüşgünlü (1961’de verilen isim) olarak değil de ‘Baladızlı’ olarak tanımlamaları, kültürel kimliklerindeki bir başka katmana işaret etmektedir.

Köy adının taşıdığı simgesel sermaye değeri, geçen yüzyılın ortalarında yaşanmış (1946) bir olaya dayanmaktadır. O tarihlerde çiftlik statüsünde olan Baladız’da, ‘çiftlik ağası’ Abdullah Demiralay’ın köylülerce öldürülmesine ilişkin dramatik olayın 'hakkını arama' olarak kodlandığı ve ilk kuşak aktörlerin aktarımlarıyla ve Ruhi Su’nun dizeleri ve bestesiyle 'Baladız Destanı'na dönüşerek, toplumsal bellekte günümüze kadar yaşatıldığı görülmektedir. Süleyman Erdal’ın (2011) o dönemde yaşanan olayları özetlediği, Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Elia Kazan’ın 'köyün hikayesi'nin peşine düşerek, Baladız'a geldiğini anlattığı kitapçığı; ‘Baladız Destanı’nın tabelaya yazdırılarak köy kahvesine astırılması; yakın zamana kadar köydeki bir türbenin camına Ruhi Su’nun şiiriyle birlikte olayla ilgili gazete haberlerinin de yapıştırılmış olması, toplumsal belleğin açık görünümüdür. Yerel yönetimlerle ilgili yeni yasal düzenlemelerin bir sonucu olarak, halk oylamasıyla köyün mahalle statüsüne geçmesini ve destanı tabelaya yazdırmanın Güneykent Belediyesi olmasını onaylamayan bir görüşmeci, simgesel sermaye temelli çatışma ve mücadeleyi şu ifadelerle ortaya koymaktadır: ‘Köyün destanı var yıllardır, kalkıp da başka biri yazdırdı... Güneykent Belediyesi oldu yaptıran. Eskiden Baladız’dı. Köyün bir geçmişi vardı, ben kabullenemiyorum.’

Baladız köyünün ismi, ilk defa Osmanlı dönemine ait 1500/01 tarihli 30 numaralı Defter-i Hakani kaydında karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, “Baradiz” 34 haneli bir köydür (Dağlıoğlu, 1941: 1127). Arıkan ise,

“Barduz”un 16. yüzyıla ait müsellemler defterlerinde İrle’ye (Yeşilova, Burdur) bağlı bir nahiye olarak gösterildiğini; bir tuzlaya sahip olduğunu belirtmektedir (1988:37, 113). Baladız isminin geçmişteki Baradiz veya Barduz’dan türediği varsayılabilir. Bununla birlikte, aralarında Baladız ve İğdecik köylerinin de olduğu Hamit sancağındaki birçok köyün 16. yüzyıl sonlarında baş gösteren ve bir yüzyıl kadar devam eden Celali isyanları ve zaman zaman veba gibi hastalıklar nedeniyle boşaldığı ve yeniden inşa edildiği kaynaklarda yer almaktadır (Böcüzade, 2012: 54).

Baladız’ın ne kadar süre boş kaldığı tam olarak bilinmemesine rağmen, Fandas [Koçtepe], Gölbaşı ve Senirce çiftlikleriyle birlikte bu çiftliğin de Hamit sancağı mutasarrıfı Çelik Mehmet Paşa’ya ait çiftliklerden ayrılarak, Yılanlıoğulları’ndan iki erkek kardeşe, Abdullah Paşa ve Tahir Paşa’ya satıldıktan sonra hayatiyet kazanmıştır (Böcüzade, 2012: 54). 18. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyıla kadar mütesellim, vb. olarak Hamit sancağında yürüttükleri idari, mali ve askeri görevleriyle yerel bir hanedanlığa dönüşen Yılanlıoğulları, malikâne sisteminin ortaya çıkardığı toprak sahibi sınıfın Isparta’daki bir örneğidir (Köse, 1935:266).⁷ Daha sonra Demiralay soyadını alacak olan Tahir Paşa’nın oğulları ve torunları, 1960’lara kadar Isparta ilinin siyasi, toplumsal ve ekonomik hayatında etkin bir rol oynamışlardır.⁸ Demiralay ailesinin bazı üyeleriyle yapılan görüşmelere göre, ekonomik sermayelerinin birer tezahürü olarak çiftliklerindeki ve kent içindeki konakları, Isparta siyasetinde ve sosyal yaşamında birer çekim merkezi olmuştur. Örneğin, İsmet İnönü, Adnan Menderes gibi yüksek siyaset sınıfından bazı kişiler, bu konakların misafirleri arasında yer almışlardır.

⁷ Malikâne sistemine bağlı olarak ortaya çıkan çiftlik sisteminin detaylı tartışması için bkz. İnalçık, 1998; Akdağ, 1963.

⁸ Yılanlıoğulları gibi, klasik dönem sonrası Osmanlı yönetim sisteminden köken alan ve içinde bulunduğu coğrafyada siyaseten bir erk konumunda olan aileler/ sülaleler, başka bölgelerde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Trabzon’un Of ilçesinin yerel tarihinde etkin olmuş büyük ailelerle ilgili antropolojik bir analiz için bkz. Meeker, 2005.

Baladız sakinlerinin ise, köyün yerleşim alanı da dâhil olmak üzere Abdullah Paşa'nın mülkiyetine ait bu çiftliğe ortakçı/kiracı olarak gelmiş, birbiriyle köklü akrabalık ilişkisi bulunmayan aileler olduğu düşünülebilir. 1970'lerde Gönen Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuş yaşlı bir görüşmecinin Baladızlılar hakkındaki ifadesi de bu yöndedir: 'Dışarıdan gelenler[di], marabaydı onlar.'

Bu köyün özgül tarihi üzerinden toprak mülkiyetinin değişimine bakıldığında, Keyder'in (1985:92-94) çalışması açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Ona göre, Osmanlı devleti kuruluştan itibaren köylülerin serfleşmesini önleyici toprak tasarrufu modellerine başvurmuş olmasına rağmen, özgür köylülük "yerel devlet görevlilerinin baskısına sık sık boyun eğmek" zorunda kalmıştır. Bunu engellemek amacıyla 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı idaresini yeniden merkezileştirme yoluyla toprağa dayalı siyasi gücün sınırlandırılmaya çalışıldığını ve böylece 1830'larda malikânelerin zorla parçalandığını, 1858 Arazi Kanunnamesi yoluyla çiftliklerin kurulmasının zorlaştırıldığını belirtmektedir. Keyder (1985), ayrıca, para ekonomisinin ve tefeciliğin köylere girdikten sonra köylülerin ortakçılık seçeneğiyle karşı karşıya geldiğini ve bu yolla büyük toprak sahiplerinin üretim ölçeğini büyütebildiğini ifade etmektedir. Yerel düzeyde, Çelik Paşa malikânesinden bazı çiftliklerin neden ayrılarak satılma ihtiyacı hissedildiği ve bu yazıya konu olan çiftlikte köylülerin neden ortakçılık yapmak zorunda kaldığı meselesi bu yapısal süreçlerle ilişkili olduğu düşünülebilir.

Köylünün ortakçılıktan bir türlü kurtulamaması, Keyder ve Pamuk'a göre, ekilebilir toprakların azlığından veya bu topraklara köylünün erişiminin olmamasından dolayı değil, "ağanın... çeki hayvanlarını tekelinde bulundurmasından kaynaklanmaktaydı... Köylü bir çift öküz ve bir saban alacak kadar para biriktiremediği için ortakçı ve kiracı olarak sömürülmek zorunda kalıyordu" (1984-85:60-61). Baladızlı yaşlı görüşmeciler bu konuyla ilgili olarak, her ortakçının çeki hayvanlarına ve ağaç saban, pulluk gibi tarımsal aletlere sahip olduğunu; ağanın öküzü olan ortakçılara kıraç arazileri, genç ve sıhhatli atları olan ortakçılara verimli arazileri verdiğini, bu nedenle zayıf çiftçinin her zaman zayıf kaldığını belirtmişlerdir. Dediklerine göre,

onlar ‘ne aç kalır ne tok olurdu’. Ayrıca harman zamanı geldiğinde ağanın birtakım uygulamalarının ortakçı/ kiracı ailelerin aleyhine işlediği, görüşmecilerin anlatımları arasındadır. Geleneksel yöntemle hasat edilen ürün (buğday/ arpa) sap ve samanından ayrılırken, başak ve tanelerden ağır/ iri olanlarının ‘rüzgârın geldiği tarafta’, hafif ve cansız olanların ‘yel önü’ denilen diğer tarafta toplandığını; bölüşürken ağanın kendi payını ve tohumluğu ‘yelin estiği, iri taneli yerden’ aldığını anlatmışlardır. Dolayısıyla çiftlik ağasının sosyal ve ekonomik sermayesine dayanan gücünün sürekliliği, işletmenin verimliliğini artırmak ve kendi kârını azamileştirmek üzerine kurulu iş planından ve ürünü paylaşım stratejisinden kaynaklandığı görülmektedir. Diğer yandan, ortakçının sahip olduğu hayvanın niteliğine, ailesinde genç erkek olup olmadığına göre kimin hangi araziye ekeceğini belirlemesi, ortakçılar arasında nispi bir tabakalaşmaya yol açmış olduğu söylenebilir.

Ne var ki, Baladızlı ortakçı/ kiracılar gerekli üretim araçlarına sahip oldukları halde bu kısır döngüden çıkamamışlardır. Bunun nedeni, Isparta ve Burdur yöresinde (Hamit sancağı) birçok köyün çeşitli ailelerin özel mülkiyetinde birer çiftlik olarak işletilmesinde bulunabilir (Böcüzade, 2012:488). Bununla birlikte, 20. yüzyılın başlarında Baladızlı birkaç ailenin Fandas (Koçtepe), Kılıç gibi çevre köylere gidip tarla alma girişimleri, o köyün yerleşik bireyleri tarafından engellendiği belirtilmiştir. Bir görüşmecinin sözleriyle, ‘Tarla vermezler. Biz bile bir yabancıнын tarla almasını istemeyiz. Makbul olsa kendi köyünde dururdu, derler’. Dolayısıyla bu meselenin yanıtı toprak mülkiyeti, üretim araçları gibi kaynakların varlığı veya yokluğunun yanı sıra yerleşimcilerin bir toplumsal-coğrafi habitatu koruma stratejilerinde de aranabilir. Kısaca, Baladızlı ortakçı/kiracıların kendileri adına üretim yapmak için gidebilecekleri pek fazla alan yoktu; ancak ilk fırsat karşısına çıktığında, aşağıda görüleceği gibi, kendileri adına stratejik bir adım atabilmişlerdir.

Demokrat Parti (DP) Isparta il başkanı Abdullah Demiralay’ın öldürülmesine (1946) yol açan olayın köylülerle arasındaki borçlu-alacaklı ilişkisinden kaynaklandığı bilinmektedir. Dönemin *Cumhuriyet*

Gazetesi'ndeki (Isparta Cinayeti Hakkında, 20.8.1946) bir haberde, 1941 yılında Demiralay'ın annesi ve kız kardeşinin arazilerini (6500 dönüm) köylülerden 42 kişiye sattığı; 1944 yılında karısı ve oğlunun “uhdesindeki” arazinin (6000 dönüm) “Tarım Bakanlığının delâlet ve tavassutu” ile ilk gruptan ayrı 28 kişiye satıldığı; annesi ve kız kardeşine ait arazileri satıştan evvel ilk gruptaki 42 kişiye beş yıllığına kiraya vermiş olduğu, ancak kira bedelinin ödenmesi konusundaki anlaşmazlık sonucu onları mahkemeye verdiği; söz konusu olayın, icra işlemleri esnasında gerçekleştiği belirtilmektedir. Baladızlı yaşlı görüşmecilere göre, kira bedelini ödedikleri halde çiftlik ağasının ‘sahte’ senetlere dayanarak kendilerini icraya vermesinin nedeni, annesinden satın aldıkları ‘bütün tarlaları bedava almak istemesidir.’ Bir başka deyişle, 'Beni ananın malından mahrum ediyorsunuz' diyerek, 'davarlarını, buğdaydan/ arpadan artırdıklarını, vb satıp, [parasını] taksit taksit ödedikleri' araziye icra yoluyla kendi mülkiyetine geçirmek istemiştir. Bazı görüşmeciler Demiralay'ın öldürülmesini onaylamasa da, bir görüşmeciye göre, bu olay, ‘bıçak kemiğe dayandığından’ olmuştur.

Isparta yöresinde tanınmış bir ailenin arazilerini satma yönündeki kararının 1930-40'lı yıllarda tarımsal politikalar bağlamında büyük çalkantılara yol açan 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (ÇTK) ile yakından ilgili olduğu ileri sürülebilir.⁹ Şöyle ki; 1927 yılında yapılan ilk tarım sayımına göre, Türkiye'nin doğu ve güneydoğusu hariç, mülk topraklarının %97,7'si 125 hektardan küçüktü ve çiftçi ailesi başına 25 dönüm arazi düşmekteydi; bu nedenle, 1927 ve 1929 yılında topraksız köylüyü topraklandırma kanunu çıkarılarak devlete ait miri topraklardan 11 bin hektar kadar toprak köylüye dağıtılmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2000:70, 42). 1933-35 yılları arasında köylüye toprak dağıtılması meselesi, “tapusuz toprakların çiftlik ağalarının elinden alınıp, topraksız köylüye dağıtılması” (Keyder ve Pamuk, 1984-85:53) yönünde

⁹ Keyder ve Pamuk (1984-85:62), 1929-1945 yılları arasında siyasi arenada yakıcı bir konu olan topraksız köylüyü topraklandırarak pazarlanabilir ürün miktarını artırma iddiasının geçerliliğini sorgulamakta ve 1930-40'lardaki tarım teknolojilerini ve ürünün pazarlanma koşullarını daha iyi anladığımız takdirde ÇTK'ya yeni yorum getirme imkânı doğacağını ileri sürmektedir. Konuyla ilgili diğer tartışmalar için bkz. Barkan, 1980; Karaömeroğlu, 1998; Özer, 2013.

yasa hazırlıkları noktasına gelince, tartışmalar alevlenir. CHP'nin büyük toprak sahibi olan kanadı, özel mülkiyet ilkelerine aykırı olduğu ve verimliliği ihmal ettiği düşünceleriyle tasarıya şiddetle karşı çıksa da, topraksız veya az topraklı köylülere toprak vermek, üretim araçları için kredi sağlamak, toprakların belirli bir büyüklükte kalmasını ve kullanımının sürekliliğini garanti altına almak olan ÇTK, 1945 yılında yasalaşır (Birtek ve Keyder, 1976:38; Karaömeroğlu, 1998). Ancak "kiracılar tarafından işlenen 50 dönüm üzerindeki toprakların kamulaştırılıp yeniden dağıtılabileceği hükmü"nü içeren tartışmalı 17. maddesi pek fazla hayata geçirilemeden 1950 yılında iptal edilir (Balta, 2002: 287).¹⁰

Bu süreçte, söz konusu kanuna ilişkin tartışmaların hem siyasal arenada hem de yerel düzeyde bazı etkileri olur: Demiralay ailesinden bir görüşmeciye göre, 'büyük toprakların dağıtılacağı' yönündeki haberlerle 'toprak reformu propagandası' yapılmış; 'İsmet Paşa toprak reformu üzerinde ısrar edince, dört kişi [CHP'den] istifa edip DP'yi kurmuştur.' Keyder ve Pamuk (1984-85:54) da DP'nin oluşumunu sağlayıcı etkenlerden biri olarak toprak reformu tartışmalarını göstermektedir. Dolayısıyla toprağın yeniden dağıtım yönündeki girişimler yeni bir partinin kuruluşunda belirli bir rol oynarken, Baladız çiftliğinin sahibi de arazileri üzerinde bazı tasarruflarda bulunur. Afife Hanım, 1930'ların ikinci yarısında arazilerinin bir kısmını önce birinci derece mirasçılara devreder ve daha sonra kökten bir karar vererek, kızıyla birlikte arazilerini satmak yönünde bir tercih yapar. Bu satış kararının nedeni, Baladızlı görüşmecilere göre, çiftlik ağasının annesine ve kız kardeşine kıraç arazileri vermesi veya onlara gelirden pek fazla pay vermemesi gibi gerekçelerdir; diğer yandan, Ispartalı eşraftan bazı görüşmeciler açısından, ÇTK kanununun sonuçlarından etkilenmemek içindir. 1941 yılındaki ilk parti satışın bireysel gerekçesi ne olursa olsun, toplumsal düzlemde, köylülerin daha fazla tarımsal arazi elde etme yönünde beklentilerinin arttığı; Gönenli bir görüşmecinin ifadesiyle, 'toprak reformu yapılacak diye vatandaşın kendisinin taksim yapmaya

¹⁰ ÇTK çerçevesinde 1947-72 yılları arasında 22 milyon dönümden fazla arazi topraksız ve az topraklı köylülere dağıtılır ve bunların sadece binde ikisi (54bin dönüm) şahıslara ait arazilerdir; geri kalanı devlet arazisidir (Keyder ve Pamuk, 1984-1985:54).

başladığı' görülür. Bourdieücü anlamda, Baladızlı köylülerin alan mücadelesini politik düzleme taşıyarak kazanmaya giriştikleri söylenebilir. Bunu gösteren bir anlatının Baladız'ın sözlü tarihinde önemli bir yeri vardır:

İsmet İnönü trenle geldi [1943], burada [Baladız İstasyonu'nda trende] yattı bir gece. Çocuğudum o zaman, bu çiftlik dağılmadan. Burada bizim ihtiyar bir kadın vardı. Gitti İnönü'nün karşısına çıktı. "Paşam bizim ölünce yatacak yerimiz [mezarımız], toprağımız yok" dedi.

Bu olayın ardından, İnönü, Demiralay'ı Ankara'ya çağırarak bir miktar arazisinin kamulaştırılması yönünde girişimde bulunur. İnönü ile Demiralay arasındaki görüşmenin nasıl gerçekliği konusunda bir belgeye sahip olmamakla birlikte, Baladızlılar arasındaki yaygın kanağe göre, İnönü'nün bu mücadelede 'biraz faydası' olmuştur. Böylece, 1941 yılındaki ilk satıştan toprak satın almamış olan Baladızlı 28 kişi, 1944 yılında kamulaştırılan araziden banka kredisi yoluyla 'parası kadar' hisse satın alır. İlk satıştan hisse alan bir görüşmecinin değerlendirilmesi şu yöndedir: 'Bizden önce almasalar da onlar, bizden kolay aldılar. Parasız, yani parayı devlet ödedi sonra onlar rahatça [bankaya] ödediler.'

ÇTK'ya ilişkin tartışmalar, Demiralay'ın öldürülmesi gibi olaylar Demiralay ailesi üzerinde sahip oldukları diğer çiftliklerin satışı yönünde bir baskı oluşturur ve çiftlik sistemi büyük oranda ortadan kalkar. Baladızlılar, ortaklıktan/ kiracılıktan çıkıp, üreticisi oldukları toprağın mülkiyetini elde etmelerini 'toprak reformu'na bağlamaktadırlar; hatta Türkiye'deki ilk toprak reformunun kendi köylerinde gerçekleşmiş olduğunu ileri sürerek, bundan gurur duymaktadırlar. Kendi özgül tarihlerinde, ağanın öldürülmesi pahasına çiftliğin dağılmasına yol açan olayları sahiplenerek, kimliğini sosyal, ekonomik, siyasal anlamda yeniden inşa eden Baladızlıların, yeni yönetsel oluşumlar karşısında da alan mücadelesine girmekten kaçınmadıkları görülmektedir. Dolayısıyla yukarıda sözleri alıntılanan görüşmecinin 'kabullenemiyorum' sözü hem yapılaşmış kimliğini koruma stratejisiyle davrandığının, ama aynı zamanda köy statüsünden mahalle statüsüne geçip geçmeme mücadelesinde içinde yer aldığı konumu kaybettiğinin bir ifadesidir.

Köyün arazileri üzerinde devlet eliyle gerçekleşmiş bazı yatırımların (havaalanı, organize sanayi bölgesi) yarattığı itici güce ve görece erken bir tarihte örgün eğitim süreçlerine katılmalarına bağlı olarak Baladız'ın yerleşimcileri arasında farklı sosyal, kültürel ve ekonomik sermaye birikimine sahip eyleyiciler vardır. Bunlardan bazıları Baladız'da yaşarken Organize Sanayi Bölgesinde, Devlet Demir Yollarında, çimento fabrikasında, vd. çalışan, bazıları göç etse de köyle bağıını koparmayan işçilerdir, memurlardır, öğretmenlerdir, vd.

Daha önce vurgulandığı gibi, bireylerin sosyal ve kültürel sermayesinin gelişiminde katkı sunduğu bilinen okulların ilk basamağı olarak Baladız ilkokulu, 1929 yılında köylüler tarafından yapılmış ve 17 öğrenci ile eğitime başlamış; 1933-1938 yılları arasında kapanan okul, 1939'da eğitim-öğretim faaliyetlerine yeniden başlamıştır. Erken Cumhuriyet döneminde, okuryazarlık oranının %10 gibi son derece düşük olduğu bir toplumda, Köy Eğitimleri Kanunu (1937), Köy Enstitüleri Kanunu (1940) gibi bir dizi kanun ve uygulamalarla okullaşmanın kırsal alanlarda da yaygınlaştırılmaya çalışıldığı bilinmektedir (Aysal, 2005). Özellikle bir tür kalkınma modeli olarak geliştirilen köy enstitülerinin temel işlevinin kırsal alanlardaki eyleyicilerin yapılaşmış habitusunu dönüştürmek olduğu söylenebilir. Bu amaçla 1939 yılında kurulmuş olan Gönen Köy Enstitüsü, yetiştirdiği öğretmenler ile civar il ve ilçelerin yanı sıra Baladızlı kız ve erkek çocukların okullaşması yönünde önemli bir etkisi olmuştur. Örneğin, 1942 yılına ait verilere göre, Baladız'da erkek öğrenci sayısı 27 iken, kız öğrenci sayısı 11'dir (Tıgılı, 1944:1777). İlkokul sonrası okullaşma sürecinde, yine bu enstitünün sunduğu rol modeller, Baladızlıların tarım dışı alanlarda da varlık göstermesine, meslek edinmesine yol açtığı görülmektedir. Günümüzde ise, tarımla uğraşan genç nüfus artık neredeyse kalmamıştır: 'Gençler okuyor... Bizim burada araziyle mücadele edecek yetişkin genç yok, hep bizim gibi yaşlılar var.'

Köyün mekânına yansımış temel farklılık, eski köy yerleşimcileri ile bir miktar arazinin el değiştirmesiyle oluşan yeni köy yerleşimcileri arasında görülmektedir. Görüşmecilere göre, '30-40 sene kadar evvel'

ekonomik sermaye çıkmazını ‘yabancılar’dan borç alarak çözmeye çalışan bazı Baladızlıların borçlarını ödeyemeyince arazilerini satması, bazen ‘Abdal’ bazen ‘Çingene’ dedikleri 6-7 hanenin köye gelip yerleşmesi ve bu ailelerin sayısının zamanla 70-80 haneye çıkmasıyla sonuçlanmış. Böylece inancıyla, destanıyla kimliğini inşa eden Baladızlı ile toplumsal ve mekânsal alanda karşıt bir şekilde konumlanmış başka bir grubun varlığı iki ayrı habitusun iki ayrı yerde yaşama pratiği geliştirmesine yol açmıştır. Bu durumda, köy-içi gerilimlerin yaşanması, toplumsal uzamların keskinleşmesi, yerli ve yabancı olarak iki ayrı strateji alanının oluşması ve dolayısıyla simgesel sermayeye atfedilen değerın hayli önemsenmesi şaşırtıcı değildir.

Öncelik-sonralık, yerlilik-yabancılık, Alevilik-Abdallık/ Çingenelik gibi farklı bağlamlara göre kurulan bu karşıtlık ilişkisine, son yıllarda köye geri dönenlerin veya tatil günleri için kullananların oluşturduğu bir katmanın daha eklendiği söylenebilir. Bu kesimi oluşturan eyleyicilerin fiziki mekândaki konumlanışı köyün güneye kayan en uç kısmındadır. Eğitim yoluyla kültürel ve sosyal sermaye birikimi köyün diğer kesimlerinden daha fazla olan bu grup, yapılan görüşmelerden anlaşıldığı üzere, ‘çöplerin toplanması’ gibi taleplerle kentlilik değerlerini, alışkanlıklarını benimsemiş görünmektedirler. Bu nedenle mahalle statüsüne geçip geçmeme mücadelesinde köyün ‘yabancı’ addedilen ikinci katmanı ile ortak bir stratejiyi hayata geçirdikleri söylenebilir. Bazen üçüncü katmandan bir görüşmecinin Toplu Konut İdaresi’nin (TOKİ) köy yerleşimine konut yapması arzusunda, bazen ikinci katmandan bir görüşmecinin ‘AVM gelse iyi olur. Şimdi burada yer alındı, yakında yapılacak’ ifadesinde olduğu gibi, takipçi konumunda olanların alan mücadelesinde neden bir arada hareket ettikleri daha anlaşılır olmaktadır. Bir başka deyişle, bu ortak stratejide, ekonomik sermayeyi arttırmaya yönelik bir güdülenmenin önemli bir payı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla ikinci ve üçüncü katmandan bazı eyleyicilerin talep ettikleri ekonomik yatırımların gerçekleşmesinin köyün mahalle statüsüne geçmesiyle kolaylaşacağı düşüncesi onların bir arada hareket ederek, yerleşik örüntüden ayrılmasına yol açtığı görülmektedir. Benimsedikleri mekânsal tasavvur ve eylem hatları sadece Baladızlı eski yerleşimcilerden değil, aynı zamanda dayanışmacı bir tutumla köy

yapısını koruma stratejini uygulayan Kızılıklılardan da farklıdır. Ancak köyün mahalle statüsüne geçmesinin yarattığı koşullar daha önce yaşanmayan türden sorunları beraberinde taşımaktadır. Bu da yeni bir gerilim kaynağı olarak alan mücadelesindeki yerini alacakmış gibi durmaktadır:

Burda köy yaşantısı var, 10-15 [bin] lira biriktiren ev yapıyor, belediye olunca o parası bu parası, ev yapamıyorsun. Bana göre yanlış oldu... [Hayvanların] bir kısmını dağa çıkaracak [yerleşim alanında hayvancılık yapmanın yasaklanması], bir kısmı köyde kaldı. Çingenele denemiyor, köylüleri [Baladız kökenliler] çıkardılar. Ne gerekçeyle çıkarıyor, zarar veriyor bahçelere diye. Bir senedir böyle, belediye tutturduğundan beri böyle.

İğdecik Köyü: ‘Küçük İstanbul’

İğdecikli görüşmecilerin köyleri hakkındaki anlatılarının ana teması, kendi yaşam pratiklerinin kentsel yaşam pratikleriyle benzerliği üzerinedir: ‘Siyah-beyaz televizyon ilk çıktığı zaman tepeye alıcı-verici kurduk, rahat televizyon seyredabiliyorduk. Şimdi postaya bakıyorum en az on tane internet faturası çıkıyor. Zamanında ne varsa bizim köyde de var.’ İğdecikli köylülerin kentsel yaşam tarzını yapılaştırmacı habitus olarak benimseyip, kendi hayatlarının dokusuna geçirmeleri köyleriyle ilgili sundukları imgelemde de ifadesini bulmaktadır: ‘Küçük İstanbul.’ Bununla anlatılmak istenen şey sadece kentsel yaşam pratikleri değildir, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin cinsiyetçi bir ayrıma dayanmadan kurulabildiği köy-içi sosyal etkinliklerdir. Görüşmelerin bir kısmının gerçekleştirildiği köy kahvesinde kadınlar da yer almış, köy içinde rahat hareket edebildiklerini, sinema, tiyatro ve eğlence gibi köy etkinliklerinde yer aldıklarını belirtmişlerdir. Eski anlamını, işlevini yitirmiş büyük bir konağın zemin katının bir vakitler film gösterileri için kullanılmış olması, ‘Küçük İstanbul’ imgesini pekiştiren bir örnek olarak verilmektedir. Ancak bu türden etkinliklerin artık gerçekleştirilemediği, bu bitişe ‘gidenler’in neden olduğu vurgusu ile, aslında, kültürel sermaye birikimindeki kayıp ifade edilmektedir: ‘30 yıl önce burası Küçük İstanbul’du. İyi insanlar gitti köy laçkalaştı.’

İğdecik köyü, bugünkü ismiyle ilk defa 1500/01 tarihli 30 numaralı Defter-i Hakani kaydında, Baladız'la birlikte yer almaktadır. Buna göre, Gönen kazasına bağlı İğdecik köyü 35 hanelidir (Dağlıoğlu, 1941:1127). Baladız gibi İğdecik köyü sakinlerinin de kıtlık, veba gibi nedenlerle göç ettiği ve köyün bir yüz yıl kadar “boz ve muattal” kaldığı yerel tarihçilerin Osmanlı kayıtlarından derledikleri bilgiler arasındadır (Yörükoğlu, 1949:2299).

Bu köyün özgül tarihini 18. yüzyıldan itibaren biraz daha yakından izleyebilmekteyiz. Mutasarrıf Çelik Mehmet Paşa dairesinde çalışan Lek aşiretinden Zülfikar Ağa'nın arzusu üzerine, Çelik Paşa çiftliklerinden İğdecik'e ait dört bin dönümden fazla arazinin zemin resmini (dönüm vergisi) vermek şartıyla bu kişiye ve kardeşlerine tahsisatı (1737/ 38) yoluna gidilmiştir (Böcüzade, 2012:54). Bir başka deyişle, Resul Paşa'nın oğullarından Zülfikar Ağa ve iki erkek kardeşi, Bağdat'ta, Murat nehri civarında yaşarken yarattıkları huzursuzluklar nedeniyle I. Mahmut tarafından Burdur'a sürülmelerinin ardından (Yörükoğlu, 1949:2299), Çelik Mehmet Paşanın sağladığı imkân ve kendilerinin seçimiyle İğdecik'i yeniden inşa etmişler ve günümüze kadar ulaşmasını sağlamışlardır. Bu süreçte ortakçı/kiracı köylülerin bu çiftliğin asli unsurları arasında oldukları kabul edilebilir. Yörükoğlu'nun (1949:2300) monografisine göre, İğdecik ovası çobanlık yapmak, elma toplamak, vb amacıyla veya kıtlık gibi afetler sonucu gelenler için her zaman bir çekim merkezi olmuştur. Uluborlu'dan gelmiş Sarıkeçili Yörükler, Anamas'tan gelmiş Hayta Yörükleri, Keçiborlu'dan göç edenler, bir Kürt aileden çoğalanlar, vd. İğdecik'in şu anki yerleşimcileri arasındadır.

Yerli İğdeciklilerden bazılarının çizdikleri şecerelerle, yazdıkları monografilerle soydanlık bağı Resul Paşa'nın oğullarına dayandırdıkları görülmektedir. Kendilerini kurucu aileye bağlayan İğdecikliler açısından, sülalenin simgesel sermaye değerini gösteren diğer bir unsur, sivil mimari açısından Isparta yöresinde bir benzeri görülmeyen büyük bir konağa sahip olmalarıdır. Köy anlatıları arasında ‘Büyük Ev’ dedikleri bu konağın Resul Paşa sülalesinden Hafız Mustafa Efendi tarafından ‘1313 yılında’ [1895/96] yaptırıldığı, oğlu Hacı Süleyman Efendi'nin birinci derece mirasçısı olmadığından ikinci derece

mirasçılara geçtiği yer almaktadır. İğdecik ağası Süleyman Efendi'nin toplumsal konumunu pekiştiren bir mekân olarak konak, Bourdieu'nun (2015:224) perspektifinden, toplumsal uzamdaki karşıtlıkların, hiyerarşinin, toplumsal mesafenin açık bir ifadesidir. Ahşap ve alçı tavan süslemeleriyle bir dönemin beğenisini yansıtan bu konakta, anlatımlara göre, Isparta eşrafından, idari bürokrasiden birçok kişi ağırlanmış, akraba düğünleri gerçekleştirilmiştir.¹¹ Konağın zemin katı ise, köylülerin düğün/kına geceleri ve 1970'lere kadar film gösterileri için kullanılarak köy-içi etkinliklerin çekim merkezi olmuş; köylülerin sosyal-kültürel sermayesinin de bir parçası haline gelmiştir.

Diğer yandan, 1914 yılındaki Isparta depremi nedeniyle Kılıç köyünden gelerek İğdecik'in kompozisyonuna katılan bir başka etkin kişi, Hafız Nuri Efendidir. Torunlarından birinin anlatımına göre, İğdecik'te büyük miktarda arazi satın alan ve Resul Paşa sülalesine damat olan Hafız Nuri Efendi, geldiği tarihten itibaren 'köyün ağası' olur. Birkaç kere evlenen, her evlilikte geline birkaç yüz dönüm tarla veren, çiftlik kâhyasının çocuğu sünnet olduğunda 'sünnetlik tarla' bağışlayan bir kişi olarak, Baladız'ın çiftlik ağasının davranış kalıplarının epey dışındadır. Bu özelliklerinden dolayı Nuri Efendi, torununa göre, İğdecik'te 'ağalığı bitirip, herkesi ağa yapmıştır.'

İğdecik'in bir ağa köyünden çok bir ahali köyü görünümüne kavuşması, birkaç nedene bağlanabilir. 20. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren ağa ailesinden birçok kişinin örgün eğitim yoluyla kazandıkları sosyal, kültürel ve ekonomik sermayelerinin peşinden giderek, İğdecik dışında yaşamaya başlamaları ve miras yoluyla edindikleri arazilerini peyderpey köylülere satmaları; küçük ölçekli araziye sahip veya ortakçı/kiracı köylülerin çocuklarının da birer meslek edinmek amacıyla örgün eğitim süreçlerine yoğun bir şekilde dâhil olmaları ve giderek kırsal üretimden kopmaları; köylülerin Tarım-Kredi Kooperatifi ve Ziraat

¹¹ Kurtuluş Savaşı'nın dikkat çekici figürlerinden Demirci Mehmet Efe 1920'de İğdecik'e gelerek, karargâh ve ikametgâh olarak kullanmak üzere bu konağı işgal eder ve yedi ay burada kalır (Yörükoğlu, 1949:2300). İğdecikli görüşmeciler de konağı sahibinden çok Demirci Efe üzerinden hikâye etmektedirler.

Bankası'nın verdiği kredileri ödemekteki güçlükleri veya kişisel borçlanmaların arazilerin el değiştirmesine yol açması, köy popülasyonundaki devingenliğin birer nedeni olarak gösterilebilir (Yörükoğlu, 1949).

İğdeciklilerin oldukça erken bir tarihte okullaşmayı sermaye türlerinin hacmini artırıcı bir eylem hattı olarak benimsemeleri, kendilerini diğer iki köyden önemli derecede ayırmaktadır. Yörükoğlu'un (1949:2301) aktardığına göre, İğdecik'teki ilk resmi okul 1903 yılında köylüler tarafından yapılmış; ilerleyen yıllarda, 1945'de yeniden inşa edilmiştir. Aynı kaynaktan, okuldan mezun olan öğrencilerin sayısı da verilmektedir: 1924 ile 1949 yılları arasında toplam 47 erkek öğrenciye karşın, 42 kız öğrencinin mezun olduğu; 1949 yılında köyde okuma yazma bilenlerin oranının %95 olduğu belirtilmektedir. Özetle, köy ilkokulundan mezun olanların Köy Enstitüsü, Erkek Sanat Enstitüsü, Harp Okulu, Tıbbiye gibi eğitim basamaklarında ilerleme yönünde teşvik gördükleri anlaşılmaktadır (Yörükoğlu, 1949:2302). Askeri personel, öğretmen, avukat, memur, öğretim üyesi gibi beyaz yakalı pek çok sayıdaki İğdeciklinin kendilerinden sonrakilere birer rol model oldukları; bu kişilerden bazılarının Almanya gibi çeşitli ülkelere öğrenim ve/veya çalışma amaçlı giderek, yurt dışı deneyimi kazanmalarının İğdeciklilerin gelecek tasavvurlarını şekillendirdikleri söylenebilir. Böylece, bir görüşmecinin ifadesiyle, 'ağa çocuğu [da] memur olmuştur.'

Gönen Köy Enstitüsü vardı, muazzamdı. Oraya hareketlilik getirdi, öğretmen yetiştirdi. Bizim köyden çok okuyan oldu, hep köy çocukları öğretmen oldu... O öğretmenler bize [konağa] misafirlğe gelirdi. Cumartesi Pazar kalır giderlerdi. O zaman Gönen çok canlıydı.

Gönen Köy Enstitüsü'nün mezun-stajyer öğretmenleri vardı. Buraya gelirlerdi stajyer olarak. Kültürlü insanlar etkiledi. Köyden köy enstitüsü mezunları var. Bir iki yıl okuyup terk edenlerin bile davranışları değişmişti.

Sonuçta, sermaye tür ve hacmini artırmak yönünde kullanılan bu eylem hattının, İğdeciklilerin tarımsal üretimden koparak kentsel alanlara göç etmesine ve köyde kalanlardan farklı bir birikime sahip olmalarına yol açmıştır. Yukarıda, '..İyi insanlar gitti köy laçkalaştı' diyen görüşmeci sadece kültürel kayba vurgu

yapmamakta aynı zamanda farklı sermaye türlerinin birikiminin yarattığı toplumsal uzam farkına da işaret etmektedir.

Son yıllarda gözlenen yeni eğilim, eski İğdeciklilerin emekli olarak köye dönmeleri veya bir sayfiye yeriymiş gibi yaz aylarında kısa süreli gelmeleridir. Bu kişilerin yaptıkları yeni konutlar, köy yerleşim alanının kuzey yamaçlardan ovaya doğru yayılmasına yol açmıştır. Farklı sermaye hacimlerine sahip bu grup aynı köyden olma deneyimini paylaşmakla birlikte, köyde yerleştikleri alanlar, konut tipleri ve inşaat malzemesi, vb ile diğerlerinden farklılaştıkları izlenebilmektedir. Eski İğdecikliler ile geri dönenlerin oluşturduğu bu mekânsal ayırım bir alan mücadelesini yaratmasa da, görece bir toplumsal katmanlaşmaya işaret etmektedir. Örneğin, yaşadığı konutu diğer konutlarla karşılaştıran bir görüşmeci, ‘gelenim gidenim için, çevrem için problem, onların evine gidiyorum daha kullanışlı, ahım şahım’ diyerek memnuniyetsizliğini ortaya koyarken aynı zamanda kendi beğenisindeki değişmeyi de göstermektedir.

Beğenilerdeki değişim, göç etmiş ancak ‘[İğdecikle] irtibat halinde’ olan eski İğdeciklilerin etkisi bir yana, köylülerin kentle kurduğu çeşitli düzeylerdeki kesintisiz ilişkiye bağlanabilir. Bir başka deyişle, kentsel orta-sınıf beğenilerin, tüketim alışkanlıklarının, konut tercihlerinin köye taşınmasındaki başlıca etken, eyleyicilerin hem sermaye türlerini artırmak yönünde örgün eğitim süreçlerine katılmaları hem de kültür taşıyıcılarıyla sürekli etkileşim halinde olmalarıdır. Örneğin, eğlence kültürü veya tüketim alışkanlıklarına dair bazı ifadeler şöyledir: ‘Biz buradan kalkıp sinemaya gidip gelebiliyoruz’ veya ‘Şehirdekiyle aynı bi fark yok ki. Şu İğdecik köyünde kendi ekip biçip yiyen 100 kişiden 30’u, kalanı pazara [Gönen] gidiyo.’

Diğer yandan, köylülerin Abdallar gibi dış grup olarak tanımladıkları kişi ve gruplara karşı akrabalık ve sosyal ilişkiler yoluyla dayanışmacı bir tavır sergiledikleri görülmektedir. Özellikle farklı etnik gruptan olanların köy kaynaklarına yönelik hırsızlık gibi girişimleri köy-içi dayanışmayı artırmaktadır. Ancak emeklilik sonrası geri dönenler ile ailesinin mülkiyetinde kendine bir konut yapan genç İğdecikliler, bu dayanışma ağının bir parçası olmakla birlikte köy içi kararlarda takipçi konumunda oldukları söylenebilir.

Kısaca, iç grubun selametini sağlamak ve bütünlüğünü korumak için bazı dış gruplara karşı tetikte olsalar da, köy arazisinden herhangi bir satış söz konusu olduğunda dış gruptan bir kişinin bunu satın almasını engelleyemedikleri görüşmecilerin anlatımlardan anlaşılmaktadır: “Sattırmamaya gayret ediyoruz ama alan var. Parası olan topluyor. Ekseriye Ispartalı. Almanyalı da biri var. Bir sürü arazi almış el altından.”

Özetle, İğdecikte gözlenen kırsal değişimin kentleşme süreçlerinin bir uzantısı olarak gerçekleştiği söylenebilir. Bu süreçte anahtar figürler, örgün eğitime verdiği destekle Süleyman Efendi ve Hafız Nuri Efendi, Gönen Köy Enstitüsü, öğretmenler ve köyün eğitimli rol modelleridir. Bu eylem hattının dönüştürücü etkisinin yanı sıra büyük arazilerin parçalanarak mülkiyet ilişkilerinin de değiştiğine tanık olunmaktadır. Bu iki sürecin birbirine paralel geliştiği düşünülse de, büyük arazilerin parçalanması muhtemelen daha önce başlamıştı. Aksi takdirde, Hafız Nuri Efendi kendisini ‘ağa’ statüsüne taşıyacak büyük ölçekli araziye 1914 gibi erken bir tarihte edinemezdi. Dolayısıyla, İğdeciklilerin kentsel yaşam tarzıyla bezenmiş toplumsal uzamlarının görünümünün köylülük veya köyün içsel yapısı ile sınırlandırılmayacak kadar geçişken olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Kırsal değişime Bourdieücü bir perspektifle odaklanılan bu araştırmada, üzerinde alan çalışması yapılan köylerin son yüz elli yıl içinde konar-göçer iskânı, 3116 sayılı Orman Kanunu, 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, 6360 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu gibi devlet eliyle gerçekleştirilmiş çeşitli kanun ve uygulamalarla karşı karşıya geldikleri saptanmıştır. Bu türden dönüştürücü planlamaları yine kendilerinin tarihsel olarak benimsedikleri eylem hatlarıyla ve farklı uyarlanma stratejileriyle karşılamaya çalıştıkları görülmüştür. Bir başka deyişle, her üç köyde, yapılaşmış habitusları doğrultusunda geliştirdikleri çeşitli stratejiler ile değişme sürecini yönetmeye, yönlendirmeye çalıştıkları gözlemlenmiştir.

Kentsel toplumlara özgü olduğu kabul edilen farklı sermaye tür ve hacimlerine sahip bireylerin gerçekleştirdikleri alan mücadelesinin bu üç kırsal yerleşimde görece var olduğu söylenebilir. Kısaca belirtmek gerekirse, Yörüklük kimliğinden kaynaklanan toplumsal uzam farklılığının ve bunun yarattığı dışlayıcı algıların bilincinde olan Kızılıklılar, sürü ekonomisine dayalı göçebeliği/ yaylacılığı bir eylem hattı olarak sürdürmeye çalışırken, farklı sermaye tür ve hacmine sahip dış-gruptan bireylerin arazi satın alma taleplerine karşı mülkiyetin el değiştirmesi konusunda korumacı davrandıkları gözlenmiştir. Geçmişte ağa-ortakçı/kiracı ilişkisinin gerilimli bir şekilde yaşandığı Baladız ise, toprağın mülkiyetine sahip olmak amacıyla zorlu bir alan mücadelesine girildiğinin açık örnekleriyle doludur. Yakın zamanda büyük ölçekli ekonomik projelerin değişim yönündeki etkileri karşısında, sahip olunan ekonomik ve sosyal sermayeyi arttırmak amacıyla farklı toplumsal kurum ve yapılarla işbirliğine girildiği ve yeni strateji biçimlerinin eylem hatlarına dâhil edildiği bulgularımız arasındadır. Dolayısıyla arazilerin tarım-dışı faaliyetlere açık hale gelmesinin toprak mülkiyetinin yeniden el değiştirmesinin arkasındaki başlıca neden olduğu görülmektedir.

Bir yüzyıllık süreç içinde yapılaştırmacı bir eylem hattı olarak örgün eğitimi en fazla benimsemiş olan köy, İğdecik'tir. Devlet eliyle gerçekleştirilen ekonomik projelere ev sahipliği yapmasa da, kültürel sermayeleri

sayesinde kentle ve onun imkân ve araçları ile kurdukları sıkı bağların kentli orta-sınıf beğenilerinin, tüketim alışkanlıklarının yaygın bir şekilde benimsenmesine yol açtığı söylenebilir. Ayrıca, tarımsal işletmelerin zamanla küçülmesi ve yüksek oranda eğitilmiş-diplomalı nüfusa sahip olması gibi nedenler hem görece erken tarihlerde toprak mülkiyetinin el değiştirmesine hem de yeni nüfus gruplarının köyün kompozisyonuna dâhil olmasına yol açtığı söylenebilir.

Her üç köyde de toplumsal uzam farklılıklarının görünümü köy içindeki mekânsal yer seçimlerinde izlenebilmektedir. Kızılcık'ta köyün merkezine değil de çepere yerleşen birkaç yabacı aile, Baladız ve İğdecik'te yeni gelişme bölgelerine yerleşenlerin köy içindeki konumlanışı, aslında, yabandan gelenler ile eski yerleşimciler arasındaki toplumsal uzam farklılığının mekânsal gelişim şemasına yansıyan izdüşümü olarak kabul edilebilir.

Sonuçta, tarihsel olarak aynı lineer aks üzerinde bulunan bu üç köy örneğinden hareketle, kırsal alanların statik ve türdeş yapılara sahip olduğu düşüncesiyle bunların tek-yönlü belirlemci bir yaklaşımla ele alınamayacağını, dolayısıyla dönüştürücü kırsal planlama çalışmalarının geleneksel-modern türünden ikilikleri aşacak şekilde kırsal çeşitliliği dikkate alması gerektiğini ileri sürebiliriz. Diğer yandan, iş ve eğitim, ticari alışveriş, göç, vb yoluyla kentsel alanlarla kurdukları ilişkilerin yoğunluğu, tüm çeşitliliğine rağmen kırsal alanların kentsel dinamiklerden bağımsız düşünülmemeyeceğini de ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle, kırsal alanları, çevreyle kurdukları tüm sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi, vb ilişkileri içinde tarihsel-bütüncül bir perspektifle ele almanın gereği açıktır.

SUMMARY

The present study seeks an answer to the question of how agents' adaptation strategies in different rural settings vary in response to the transformative activity of exogenous factors in three different rural settlement contexts. Furthermore, the present study refers to the revealing perspective of Bourdieu's theory of action that treats the individual as an active agent in an attempt to understand forms of adaptation, resistance or developing counter-strategies to change. In the field research carried out using the in-depth interview and direct observation techniques between 2013 and 2016, the difference of change in the Kızılcık, Baladız (Gümüşgün), and İğdecik Villages, affiliated to Gönen district of Isparta province, was sought in the differences along the lines of action historically internalized by the local agents and in their strategies of adaptation based on the type and volume of the capital they had.

It was observed that these three villages, which have been confronted with various laws and practices enacted and carried out by the state such as the settlement of nomads, the Law on the Provision of Farmers with Land, the Law on Village Institutes, and the Metropolitan Municipality Law throughout the last one hundred and fifty years, have attempted to manage and direct the process of change by means of various strategies they developed. It was found that the transhumance activities based on an economy of flock have maintained themselves as a line of action in Kızılcık; locals in Baladız have recently been in pursuit of economic and social capital gain offered by large-scale economic projects following some hard land struggle undertaken for the ownership of land, and İğdecik, which adopted formal education as a structuring line of action to the greatest extent, brought the urban middle-class tastes and consumption habits to the rural area thanks to its cultural capital.

Expressed in all three villages and also reflected in the shaping of space therein, the metaphor of the 'outsider' indicates various appearances of the difference in the social space between residents and those who immigrated to the village as well as those who returned to the village after a period of emigration.

Considering these data, it was suggested that the rural areas did not present static or homogeneous structures and that the rural planning studies should take rural diversity into consideration to overcome traditional-modern type of dichotomies.

KAYNAKÇA

- Akdağ, M. (1963). Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (14), 51-61.
- Akşit, B. (2006). Köy, Kırsal Kalkınma ve Kırsal Hanehalkı/ Aile Araştırmaları: 1923-2002 Yılları Arası Eleştirel Bir Yazın Taraması. Ayda Eraydın (Ed.), *Değişen Mekân-Mekânsal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış: 1923-2003 içinde* (s. 123-163). Ankara: Dost.
- Arıkan, Z. (1988). *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Armağan, A. (2008). XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı'nda Konar-Göçerler: Sosyo-Ekonomik ve Demografik Durumları. Hayati Beşirli, İbrahim Erdal (Ed.), *Osmanlı'dan Günümüze Yörükler ve Türkmenler içinde* (s. 71-127). Ankara: Phoenix.
- Aydın, S., Yağcı, M. (2013). *Sarıkeçililerin 'Eşkıyalığı' ve Konya Delibaş İsyanı Üzerine Değınmeler*. *Kebikeç*, 35, 59-112.
- Aysal, N. (2005). Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 35-36, 267-282.
- Balta, E. (2002). 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu: Reform mu Karşı Reform mu. *Praksis*, 5, 277-298.
- Barkan, Ö. L. (1980). *Türkiye'de Toprak Meselesi*. İstanbul: Gözlem.
- Bates, D. G. (2009). *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji İnsanın Doğadaki Yeri* (1. Baskı) Suavi Aydın vd.(Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Bazin, M. (1993). Orta Toros Yörüklerinden Sarıkeçili Aşireti. Hamdi Kara (Çev.). *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 3, 323-351.
- Birtek, F., Keyder, Ç. (1976). Türkiye'de Devlet-Tarım İlişkileri 1923-1950. Nur İmer (Çev.). *Birikim*, 22, 31-40.
- Bourdieu, P. (1995). *Pratik Nedenler/ Eylem Kuramı Üzerine* (1. Baskı). Hülya Tufan (Çev.). İstanbul: Kesit.
- Bourdieu, P. (2009). *Bekârlar Balosu*. Çağrı Eroğlu (Çev.). Ankara: Dost.

-
- Bourdieu, P. (2015). Mekân Etkisi. Pierre Bourdieu, vd. *Dünyanın Sefaleti* içinde (s. 223-233). Levent Ünsaldı vd. (Çev.). İstanbul: Heretik.
- Bourdieu, P., Wacquant L.J.D. (2003). *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar* (1. Baskı). Nazlı Ökten (Çev.). İstanbul: İletişim.
- Böcüzade, S. S. (2012). *Isparta Tarihi*. Hasan Babacan (Haz.). Isparta: Isparta Valiliği.
- Dağlıoğlu, H. T. (1941). Hicri X uncu Asırda (Hamideli)nde Arazi, Hasılat, Nüfus ve Aşiretlerin Vaziyetleri ile Vergi Sistemleri III. *Ün Dergisi*, 7 (82-83), 1121-1127.
- Emirbayer, M., Williams, E. M. (2005). Bourdieu and Social Work, *Social Service Review*, 79 (4) (December), 689-724.
- Erdal, S. (2011). *Baladız'ın Hikâyesi ve Din ile İnsanlık Üzerine Yazılar*. Isparta.
- Gümüş, C. (2014). Osmanlıdan Günümüze Ormancılık Politikalarının Ormancılık Örgütlenmesi Üzerine Etkileri ve Güncel Sorunlar. *II. Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu: Akdeniz Ormanlarının Geleceği: Sürdürülebilir Toplum ve Çevre*, Isparta, 477-489. (Ormanweb.sdu.edu.tr/ormanvecevre/belgeler/bildiriler/48_A4-1.pdf)
- Isparta Cinayeti Hakkında Bakanlığın Tebliği. (20.8.1946) *Cumhuriyet Gazetesi*. cumhuriyetarsivi.com.
- İnalçık, H. (1998). Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar. Çağlar Keyder, Faruk Tabak (Der.). *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* içinde (s. 17-35). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Karaömeroğlu, M. A. (1998). Bir Tepeden Reform Denemesi: “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hikâyesi”. *Birikim*, 107, 31-47.
- Kasaba, R. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi –On Dokuzuncu Yüzyıl* (1.Baskı). Kudret Emiroğlu (Çev.). İstanbul: Belge.
- Kaya, A. (2007). Pierre Bourdieu'nun Pratik Kuramının Kilidi: Alan Kavramı. Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan (Ed.). *Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde (s. 392-419). İstanbul: İletişim.
- Kepenek, Y., Yentürk, N. (2000). *Türkiye Ekonomisi* (10.baskı) İstanbul: Remzi.

-
- Keyder, Ç. (1985). Türkiye’de Ortakçılık Döngüsü ve Küçük Köylü Mülkiyetinin Pekişmesi. *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 11, Haziran-Temmuz, 89-105.
- Keyder, Ç., Pamuk, Ş. (1984-85). 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler. *Yapıt- Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 8, 52-63.
- Köse, N. (1935). Yılanlı Oğulları ve Çelik Paşalar. *Ün Dergisi*, 2 (19), 265-267.
- Marcus, G. E. (1995). Ethnography in / of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography, *Annual Review of Anthropology*. 24, 95-117.
- Meeker, M. E. (2005). *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz’de Osmanlı Mirası*. Tutku Vardağlı (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı* (1.baskı) İstanbul: Eren.
- Özer, S. (2013). *Demokrat Parti’nin Köy ve Köylü Politikaları (1946-1960)*. Ankara: Berikan.
- Savage, M. (2011). The Lost Urban Sociology of Pierre Bourdieu. Gary Bridge, Sophie Watson (Ed.). *The New Blackwell Companion to the City* içinde (s. 511-520). Blackwell Publishing Ltd,.
- Swartz, D. (1997). *Culture and Power the Sociology of Pierre Bourdieu* (1.Basım). USA: The University of Chicago.
- Tatlıcan, Ü., Çeğin, G. (2007). Bourdieu ve Giddens: Habitus ve Yapının İkiliği. *Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde (s. 303-366). Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan (Ed.). İstanbul: İletişim.
- Tıgılı, T. (1944). Isparta ve Çevresi Köylerine Genel Bir Bakış VII. *Ün Dergisi*, 11 (127-128), 1775-1779.
- Tuztaş H. A. H. (2014). *Konup-Göçmek, Yerleşmek ve Yaşamak: Sarıkeçililerde Mekân ve Anlatı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Yeditepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yörükoğlu, A. R. (1949). İğdecik Köyü. *Ün Dergisi*, 13 (171-172), 2299-2302.